

Singer led av en særegen form for skamfølelse, som sletts ikke plaget ham til daglig, men som nå og da dukket opp, som en erindring om en pinlig misforståelse av en eller annen art, og som fikk ham til å stanse opp, stiv som en stokk, med et fortvilet uttrykk i ansiktet, som han straks skjulte ved å føre begge sine hender opp foran det, mens han høyt utbrøt: Nei, nei.

Solstad 1999

Takk!

Da jeg først begynte på masterprogrammet for nordisk språk og litteratur følte jeg at jeg var den eneste som ikke hadde klart for meg hva jeg ville jobbe med i denne perioden. Jeg ønsket å arbeide med litteratur fra slutten av 1800-tallet, men alle de store forfatterne (Hamsun, Ibsen osv.) var så gjennomarbeidet at det var vanskelig å komme fram til et selvstendig prosjekt. Til slutt ble jeg tipset om å oppsøke Petter Aaslestad. Han vet råd, sa folk. Og sant nok, etter et par besøk på kontoret hans, hadde han klart det jeg ikke trodde var mulig – han hadde peilet meg inn på et prosjekt. Takket være ham fikk jeg øynene opp for Amalie Skrams forfatterskap, og jeg ble raskt klar over at det var karakteren Sivert jeg ønsket å ta utgangspunkt i. Dermed var prosessen i gang. Perioden har vært preget av både oppturer og nedturer, men hele veien har jeg fått både hjelp og støtte fra de rundt meg.

Først og fremst ønsker jeg å rette en stor takk til veilederen min, Lars August Fodstad. Selv i perioder hvor skrivingen gikk treigt og det virket som om sluttproduktet var høyt opp og langt fram, har du alltid vært like positiv og hjelpsom. Du har vært til uvurderlig hjelp og jeg har utviklet meg masse som følge av samarbeidet med deg. Takk!

Tidenes studievenninne, Sanna, har også spilt en stor rolle i denne prosessen. Alle trenger noen å spise kanelboller med og som kan le av deg når du ubevisst synger høyt på ”Støv og sand” inne på lesesalen. Takk for at du har gjort studietiden til en drøm og for at du tok deg tid til å lese gjennom 90 sider med sk(r)am. Vet du hvem som ikke hadde greid å gjennomføre masteroppgaven uten deg...? (Høhø).

En stor takk rettes også til Petter Aaslestad, som tok imot en stakkars forvirret student som ikke ante hva hun skulle gjøre i de to kommende årene. Det var en glede å diskutere litteratur med deg.

Takk til Eli Vold, som har vært en stor hjelp i alle de årene jeg har vært tilknyttet INL/ISL. Månen til positivt og hjelpsomt menneske skal man lete lenge etter. Takk for alt. Du er helt super!

Takk også til Oda for all støtte og hjelp gjennom hele prosessen, og til Daniel som har bidratt med godt humør flotte pauser gjennom alle årene på Dragvoll. Det har vært en glede.

Sist, men ikke minst, takk til alle vennene mine på utsiden som har vist meg hvor flott livet er utenfor lesesalen. Nå er oppgaven levert, og endelig blir det litt lettere å få tak i meg!

Siv-Hege Edvardsen, Trondheim 2014.

Innholdsfortegnelse

Takk!	iii
1.0 Introduksjon til tema og valg av problemstilling.	2
1.1 Skammen som tema	2
1.2 Problemstilling og litterært utgangspunkt.	3
1.3 Om <i>Hellemyrsvolket</i>	5
1.4 Resepsjon.	7
2.0 Skammen som et litterært og psykologisk fenomen	10
2.1 Naturalisme og determinisme	10
2.1.1 Determinisme	11
2.1.2 Psykologien i naturalismen.	16
2.2 Skamteori	17
2.2.1 Psykiatriens framvekst	18
2.2.2 Id, ego og superego	18
2.2.3 Skam i psykologien	20
2.2.4 Skam i det sosiale	22
2.2.5 Fra skamteori til metode	24
3.0 Analyse av Siverts skam i <i>Hellemyrsvolket</i>.	26
3.1 Biologisk skam	27
3.1.1 «Eg ve ta meg hyre tesjøs!» - fluktmotivet.	27
3.1.2 Navnebyttet	30
3.1.3 Individualisme og determinisme	31
3.1.4 Olines død	36
3.2 Seksuell skam	37
3.3 Skamløgn	40
3.3.1 Spøkelset	41
3.3.2 Brevet	42
3.3.3 Sjur Gabriels død	43
3.3.4 Løgnens skamaspekt	45
3.4 Skamtyveri - økonomimotivet	46
3.4.1 Franskmennene	47
3.4.2 Virs	51
3.4.3 Økonomisk spekulasjon	52
3.5 Religiøs skam	56
3.5.1 Dødsangst	56
3.5.2 Ansvarsfraskrivelse	57
3.5.3 Religion og skam	58
3.6 Avrunding	60
4.0 Skam og skamløshet – Et innblikk i Lydia, Petra og Andrea.	64
4.1 Det seksuelle motivet.	65
4.1.1 Lydia	66
4.1.2 Petra	69
4.2 Andrea – kvinnelig skamløshet	72
4.3 Er skammen i <i>Hellemyrsvolket</i> kjønnnet?	74
5.0 Avslutning	76
6.0 Litteratur	80
Sammendrag	82

1.0 Introduksjon til tema og valg av problemstilling.

1.1 Skammen som tema

Skammen er en faktor de fleste mennesker kjenner og kan forholde seg til. Enten man skammer seg for mye, for lite eller akkurat passe, kan mange si seg enig i at skammen kan ha både en positiv og negativ innvirkning på livet vårt. Forfatteren Stig Sæterbakken fungerer som et eksempel på hvordan skammen kan få en ødeleggende innvirkning på mennesket. I essayet ”Det fryktinngydende” (2012) knytter han sin opplevelse av skam opp mot samfunnet og opplevelsen av å se seg selv gjennom andres øyne.

Før eller siden kommer vi alle til et punkt i livet hvor noe fryktinngydende går opp for oss, noe fryktinngydende vedrørende oss selv, vår person, vår vandel, *hele vår fremferd i verden*, ikke mindre fryktinngydende i lys av vår forutgående uvitenhet (om dette fryktinngydende), hvilket infiserer opplevelsen med en form for *retrospektiv skam*, hvis jeg kan bruke et sånt uttrykk. Som om et forhekset forheng trekkes fra. Som om et rulleblad rulles ut. Som om et speilbilde kommer farende mot en. Som om man plutselig ser seg selv, som en annen, fremfor seg. Og like plutselig skjønner hva det er for en narr man har vært, eller blitt oppfattet som, alle disse årene. Og i samme øyeblikk gjennomrystes av en grenseløs skamfølelse, akkurat som når man i drømme oppdager at man er naken nedentil. En skamfølelse som, selv om den vil være mer eller mindre fremtredende, aldri siden vil forlate en, såpass at man fra denne dag av, uansett hvor godt kledd man stiller til hvilken sammenkomst som helst man måtte ha innbilt seg at det var om å gjøre å delta ved, ikke kommer utenom det faktum at man er naken nedentil (Sæterbakken 2012:47)

Det er altså det Sæterbakken omtaler som *selverkjennelse* som danner grunnlaget for hans opplevelse av skam. Skammen oppstår som et resultat av å våkne opp en dag og se seg selv med andres øyne og innse at man ikke er den man trodde man var, og følelsen kan sammenlignes med opplevelsen av å bli blottstilt for allmenheten.

Også innenfor litteraturen kan man finne mange spor etter skamfølelsen, og ett av de fremste eksemplene finner man i Bibelens skapelsesberetning. Før syndefallet levde Adam og Eva sammen i hagen. ”De var nakne, både Adam og hans hustru, men skammet seg ikke.” (2.Mos., 2, 25) Etter å ha spist av kunnskapens tre, derimot, ”ble begge øyne åpnet, og de skjønte at de var nakne. Så flettet de sammen fikenblad og bandt dem om livet.” (2.Mos., 3, 7) I likhet med hos Sæterbakken kan skammen også i dette tilfellet sees i sammenheng med opplevelsen av å bli betraktet av andre. Etter å ha spist av kunnskapens tre åpnes øynene deres og de blir i stand til å se at de er nakne. De er avslørt for hverandre, og skamfølelsen oppstår.

Mens skamfølelsen i høyeste grad gjør seg gjeldende både for Sæterbakken og Adam og Eva, finnes det tilfeller i litteraturen hvor det kan virke som om den er fraværende. I omslaget til Jan Wieses roman *Kvinnen som kledte seg naken for sin elskede* (2003) begynner omtalen av handlingen slik: ”På et middelaldertorv i Italia kler en kvinne seg naken for sin elskede. Og den elskede vet å gjengjelde denne kjærlighetserklæring.” (Wiese 2003: omslag) I dette tilfellet blir altså ikke blottstillelsen framstilt som noe negativt, men er heller en måte å vise at man åpner seg for et annet menneske. For denne kvinnen framstiller ikke nakenheten skam. Den ber om forståelse, medmenneskelighet, ømhet og kjærlighet.

Disse tre situasjonene kjennetegnes alle av at skammen, eller fraværet av denne, kan sees i sammenheng med opplevelsen av å bli sett av andre. Framstillingene kan derfor leses på bakgrunn av psykologen Finn Skårderuds påstand om at ”[s]kammen er ansiktets og øyets sykdom.” (Skårderud 2001:43) Skammen er både en individuell og en kollektiv affekt. Den rammer selvfølelsen, men utløses av opplevelsen av å bli sett av andre på en uønsket måte. Til tross for dette er skammen noe vi både ønsker og ikke ønsker (Skårderud 2001:39). Som vi så i forbindelse med Sæterbakken, kan skammen ha en ødeleggende effekt på individet. Den kan føre til isolasjon, depresjon og i verste fall selvmord. I beste fall er skammen en nødvendig del av menneskesinnet. Det er den affekten som i størst grad gjør individet i stand til å holde seg innenfor kollektive normer og føle empati for andre. I min analyse av skammen i *Hellemysrfolket* kommer jeg til å legge vekt både på de positive og negative aspektene, og hvordan disse gir seg uttrykk i ulike situasjoner.

1.2 Problemstilling og litterært utgangspunkt

Det var etter å ha lest Irene Engelstads artikkel ”Skam, seksualitet og selvfølelse. En sammenlikning av Amalie Skram og Vigdis Hjorth” at jeg fikk ideen til dette prosjektet. I en kort omtale av *Hellemysrfolket* i innledningen til artikkelen, påstår hun at Skram her ”utforsket [...] skammen som sosialt fenomen og viste hvordan verkets sentrale figur, Sivert Myre, lar sine valg styre av skamfølelse.” (Engelstad 2005:155) På bakgrunn av den begrensede kunnskapen jeg hadde på denne tiden omkring Skrams forfatterskap og forskningen som har blitt gjort på dette området, oppfattet jeg det slik at denne kommentaren kom ut fra det blå og ble hengende igjen i løse luften i det hun gikk videre til å omtale Skrams såkalte ekteskapsromaner. Jeg bestemte meg derfor raskt for at jeg ønsket å undersøke hvorvidt det fantes belegg for en slik påstand i romanene. Senere kom jeg over en artikkel hvor utsagnet underbygges, men fremdeles hadde jeg inntrykk av at jeg kunne bidra med et

forskningsarbeid som kunne fungere som en utdyping og forhåpentligvis en nyansering av de påstandene Engelstad etablerer i sin forskning. Problemstillingen som fungerer som utgangspunkt for min lesning er derfor: Hvilken funksjon har skammen i *Hellemyrsfolket*?

I *Norsk litteraturhistorie* karakteriserer Andersen *Hellemyrsfolket* som ”hovedverket i norsk naturalistisk diktetekunst.” (Andersen 2006:269) Utsagnet understreker den sentrale stillingen verket har både innenfor den norske litterære kanon generelt og den naturalistiske litteraturen spesielt. I et historisk perspektiv oppstod naturalismen som litterær epoke i Frankrike på 1860-tallet, men nådde først Norge i siste halvdel av 1880-årene. Blant grunnleggerne er brødrene Goncourt og Émile Zola, og deres utgangspunkt var at litteraturen skulle videreføre kravet om objektivitet som stod sentralt innenfor naturvitenskapen. Som et resultat av dette kom litteraturen til omfatte tanker som var rådende innenfor vitenskapen i denne perioden, og det ble vanlig å betrakte mennesket og dets skjebne som et produkt av arv og miljø (Beyer 1995:70). Som litteraturhistorisk epoke har naturalismen tradisjonelt blitt sett på som en videreføring av realismen som preget fortellerstilen i begynnelsen av andre halvdel av 1800-tallet. Det er derimot enkelte nyanser som skiller disse tradisjonene fra hverandre. Blant annet var den realistiske litteraturen i hovedsak om og for høyere lag av samfunnet, mens man innenfor naturalismen søkte å framstille hvordan livet var også for de fattige. Man kan også se en forskjell i litteraturens agenda. Mens den realistiske litteraturen preges av en politisk holdning som krever endring i samfunnet, nøyer den naturalistiske litteraturen seg med å vise hvor grusom virkeligheten er, og ønsker slik å motivere til endring. Det skillet som derimot er mest sentralt i forbindelse med problemstillingen min er hvorvidt mennesket har mulighet til å ta frie valg eller om det er styrt av arv og miljø. Mens den realistiske protagonisten mislykkes etter å ha handlet galt, vil årsakene til den typiske naturalistiske karakterens undergang i større grad søkes i omstendigheter hinsides den frie vilje.

På Gyldendals nettsider blir verkets sentrale stilling innenfor den litterære kanon vektlagt, og i omtalen av serien kommer de inn på en sentral del av det jeg ønsker å undersøke i oppgaven min:

Amalie Skrams romansyklus *Hellemyrsfolket*, som ble utgitt i tidsrommet 1887 til 1898, er Skrams største dikteriske bedrift – og betraktes som et av hovedverkene i norsk litteratur som sådan. Verket er dessuten et av høydepunktene i den norske naturalismen. Handlingen følger et knippe skjebner i Hellemyr-slekten, og betoner problematikk omkring arv og miljø: Har mennesket frihet til å velge sitt liv. Eller er dets livsløp forutbestemt? (Gyldendal norsk forlag, udatert)

Her stilles spørsmålet om hvorvidt mennesket er utstyrt med en fri vilje, eller styrt av en bakenforliggende skjebne. Selv om hovedvekten min kommer til å ligge på hvilken funksjon skammen har i serien, vil jeg benytte meg av de funnene jeg kommer fram til i denne prosessen, som en inngang til en diskusjon omkring hvorvidt man kan anta at verket ikke er like deterministisk styrt som det tradisjonelt har vært antatt. Jeg kommer også til å argumentere for at skillet mellom disse to ikke er like svart-hvitt som det framstilles her, men at handlingen heller drives framover som en spenning mellom forestillingen om individuelle valg og forutbestemthet. Målet mitt med en analyse av skammens funksjon i *Hellemyrsfolket* er dermed ikke å finne bevis for at determinismen ikke er fullstendig gjennomført. Det jeg derimot vil gjøre er, å vise til situasjoner hvor det kan være fruktbart å gå utenfor tradisjonen ved å betrakte naturalistisk litteratur på bakgrunn av en deterministisk tankegang, og velge å se litteraturen fra et annet utgangspunkt.

Utforskningen av problemstillingen er todelt. Hoveddelen kommer til å være basert på karakteren Sivert Jensen og hvilke konsekvenser skammen får for livet hans. Deretter kommer en kortere analysedel som har som hensikt å fungere som en perspektivering ved å demonstrere hvordan skammen får ulikt uttrykk og ulike konsekvenser hos karakterene Lydia, Petra og Amanda. På bakgrunn av perspektiveringen ønsker jeg også å diskutere hvorvidt man kan spore forskjeller i hvordan skammen uttrykker seg hos kvinnelige og mannlige karakterer. Strukturen innebærer at jeg blir nødt til å hoppe en del fram og tilbake i handlingsgangen. For å gjøre det lettest mulig for leseren å henge med i tankerekken min, vil det være nødvendig med et handlingsresymé i forkant.

1.3 Om *Hellemyrsfolket*

I denne romanserien følger vi slekta fra Hellemyren gjennom fire slektsledd over en tidsperiode på omtrent 60 år, hvor første bind kan tidfestes til 1820-årene. Den første romanen, *Sjur Gabriel* (1887), er sentrert omkring bonden Sjur Gabriel og kona Oline. Livet deres er preget av hardt arbeid og stor fattigdom, og i tillegg gjør Olines tilstand som periodedranker hverdagen ekstra utfordrende for resten av familien. Mens den yngste sønnen, vesle Gabriel, fremdeles er svært liten blir Oline innlagt på sykehus over en lengre periode, og som et resultat av situasjonen knytter Sjur Gabriel et tett bånd til sønnen. Etter vesle Gabriels tragiske død mot slutten av bindet begynner også Sjur Gabriel å drikke, og arven fra Hellemyren etableres gjennom disse ulykkelige skjebnene.

I *To venner* (1887) har miljøet endret seg, og Sjur Gabriel og Olines barn har flyttet til Bergen. Herfra kommer besteforeldrene til å spille en mindre rolle, og Oline presenteres som en kjent byskikkelse, populært kalt ”Småfylla”. Protagonisten i boka er Oline og Sjur Gabriels barnebarn Sivert, og mesteparten av historien finner sted mens han er ute med barken ”To venner”. Sivert velger å reise til sjøs for å komme unna folkesnakket og skammen knyttet til besteforeldrenes tilstedeværelse, men han oppdager raskt at minnet om Oline følger etter ham også hit. Fortellingene fra havet avveksles av oppdateringer fra Siverts opphold på land i Kingston og enkelte oppdateringer fra familien hjemme i Bergen. Romanen avsluttes i det ”To venner” går under som følge av en kraftig storm.

Mens de to første romanene i stor grad har vært sentrert omkring en enkelt familie, tar de to siste bindene form som kollektivromaner, hvor familien fra Hellemyren kontrasteres ved hjelp av familiene Munthe, Frimann og Smith. I *S.G. Myre* (1890) følger vi blant annet Sivert og hans forsøk på å arbeide seg oppover i samfunnet. Etter å ha overlevd stormen i forrige bind har han gått på land og fått seg jobb hos kjøpmannsfamilien Munthe. Etter at ha innlatt seg med Munthes datter Lydia blir han derimot nødt til å lete etter nytt arbeid, noe som leder ham til familien Virs, som ansetter ham i butikken sin. Heller ikke her klarer han å beholde jobben, og denne gangen er det fordi han blir tatt for å underslå penger og varer fra bedriften. Til sist sikrer Sivert seg fast arbeid i konsul Smiths handelsbod etter å giftet seg med tjenestepiken Petra Frimann. En annen sentral karakter i denne romanen er Lydia Munthe. Etter hendelsen med Sivert blir hun sendt til en pikeskole i Frankfurt, hvor hun møter Ravn som ber henne om å gifte seg med ham. På bakgrunn av det som har skjedd mellom henne og Sivert er hun av den oppfattelse at hun ikke fortjener å gifte seg av kjærlighet, og derfor takker hun nei. Til slutt ender hun med å gifte seg med konsul Smith. Underveis følger vi også livene til Andrea og Petra Frimann. Andrea er villstyringen i romanuniverset. Hun flytter inn med Carl Ravn uten å være gift, og det blir raskt klart at hun gjør akkurat som hun vil og bryr seg ikke om hva andre tenker om henne. Petra arbeider som hushjelp for konsul Smith, som innleder et forhold til Petra ettersom kona hans er sengeliggende. Petra forelsker seg hodestups i konsulen, til tross for at han understreker at forholdet kun er basert på bekvemmelighet. Når han så til slutt forlover seg med Lydia Munthe, oppmuntrer han Sivert til å gifte seg med Petra ved å love at han da får overta handelsboden. Romanen avsluttes ved at Sivert og Petra gifter seg, og Sivert åpner butikken sin.

I siste roman, *Avkom* (1898), dreier handlingen seg rundt Sivert og Petras barn, Severin og Fie, og vennene deres. Til tross for de positive framtidsutsiktene som ble forespeilet i forrige bind, blir det nå klart at Sivert og Petra er fanget i et ulykkelig ekteskap.

Etter et uant antall økonomiske spekulasjoner, lån og tyveri står Sivert opp til halsen i gjeld som han sliter med å få betalt tilbake. Lureriet hans avsløres i det han skriver en falsk veksel i konsulens navn, og han ender til slutt livet sitt i fengsel. Petra skildres som en sint og ulykkelig kvinne som slår både barn og mann. Også Severin og Fie får kjenne på slektas forbannelse. For å få et liv utenfor familien sin flytter Severin til Christiania for å ta teologieksamen og utdanne seg til prest. Etter at Sivert kom i fengsel har familien vært sterkt preget av fattigdom, og i det Severin ser at vennen Henrik, Lydia og konsul Smiths sønn, har penger liggende fremme på bordet, klarer han ikke å motstå fristelsen til å ta dem. Han blir derimot oppdaget, og som et resultat av skammen over avsløringen tar han sitt eget liv. For Fie får farens handlinger konsekvenser ved at hun giftes bort til en eldre herre for å betale ned en del av farens gjeld. Gjennom ekteskapet blir derfor hun en av de få som klarer å rive seg løs fra familien.

1.4 Resepsjon

Karakteristisk for Skram-forskningen er at den i hovedsak har vært preget av kvinnelige forskere samt at den historisk-biografiske skole og det feministiske perspektivet har stått sentralt (Jf. Tiberg 1910 og Krane 1951, 1961). Som et resultat er det ekteskapsromanene og asylromanene som har blitt best utforsket, og en av de mest omfattende analysene av *Hellemyrsfolket* hittil er inkludert i Borghild Kranes avhandling *Amalie Skrams diktning. Tema og variasjoner* fra 1961. Et raskt søk på bibliotekets database viser at også store deler av avhandlingene som skrives om Skram i dag, sentrerer seg omkring ekteskapsromanene. De artiklene jeg kommer til å vektlegge her, har derimot lagt vekt på Sivert som en sentral karakter og/eller de deterministiske trekkene som en del av romanuniverset.

Blant de som har drevet forskning på dette området står Irene Engelstad i særstilling. I artikkelen ”Skammens ansikter i Amalie Skrams diktning” (2006) undersøker hun hvordan skammen fremstår på ulike måter gjennom Skrams forfatterskap. Her hevder hun blant annet at skammen for Sivert er ”knyttet til familien, og oppleves som noe en er fanget av, determinert til, ikke kan slippe unna. Men også egne handlinger kan utløse en sterk skamfølelse, og føre til en form for unnvikelse og flukt.” (Engelstad 2006:20) I Siverts tilfelle vil hun altså karakterisere skammen som sosialt motivert, og den kan i hovedsak deles inn i to deler. For det første har skammen sin opprinnelse i familien og bidrar til å holde ham tilbake fra å oppnå sine mål. For det andre utløses skammen som en følge av egne handlinger i

tilfeller hvor han vet at han handler galt. Hun peker på at skammen både har en selvbeskyttende og en selvdestruktiv innvirkning på Sivert. Selvbeskyttende i tilfeller hvor skammen fører til et behov for flukt som er med på å ”beskytte selvet mot flere opplevelser av skam” (Engelstad 2006:21). Den kan også betraktes som selvdestruerende idet skamfølelsen blir så sterk at den fører til et behov for isolasjon og gjør at han unngår å konfrontere egen skam.

En annen som har utforsket *Hellemyrsfolket* er Åsfrid Hegdal i artikkelen ”Mellom frihet og determinisme? Amalie Skrams Oline som naturalistisk karaktertype – en analyse av skikkelsens betydning i *Hellemyrsfolket*” (1996). Her gjennomfører hun en lesning av karakteren Oline som en determinerende faktor overfor slekten fra Hellemyren. Hun begynner med å diskutere forskningen som allerede har blitt gjort på Amalie Skrams forfatterskap, og peker på at *Hellemyrsfolket* til dels har blitt glemt i prosessen. Deretter foretar hun en lesning hvor hun på basis av karakterene Sivert og Oline trekker fram de naturalistiske trekkene ved teksten, samt hvordan Siverts liv styres av en spenning mellom frihet og determinisme. Her legger hun vekt på at Oline fremstår som en inkarnasjon av den deterministiske familiearven, og at Sivert i løpet av serien inkorporerer hennes verdier og karakteristikk i seg selv. Til tross for at han har de rette egenskapene til å lykkes i livet velger han ofte å slippe unna ved hjelp av løgn og skitne triks, og hun peker på at det dermed er Olines løse verdier som ligger til grunn for hvorfor prosjektene hans mislykkes.

I artikkelen ”Mannen med nissen, eller Askeladden? Sivert Jensens prosjekt i *To venner*.” (2002) undersøker Anne-Kristin Strøm karakteren Sivert Jensen, og hun understreker at flukten fra familien danner grunnlaget for to ulike prosjekter. Det første målet med flukten er å komme unna Oline som for ham representerer den faktoren som holder ham tilbake og bringer skam over ham. I denne forbindelsen trekker hun paralleller til visa ”Og mannen ville fra nissen flytte”, og peker på at til tross for at han forsøker å flykte fra Oline følger hun med på lasset. Basert på Hegdal hevder også Strøm at Sivert etter hvert inkorporerer Olines verdier i seg selv, en overgang som markeres ved at han endrer etternavn til Myre, et navn som kan knyttes opp til Olines løse verdier. Dermed er han bundet til henne. Hun er en del av ham, og han kan ikke bare flytte fra henne. Det andre prosjektet oppstår underveis i flukten, og Strøm karakteriserer dette som overgangen fra gutt til mann. Hun ser dette i forbindelse med eventyrskikkelsen Askeladden som til slutt etablerer seg som mann ved å stå igjen med prinsessa og halve kongeriket. Prosjektene skiller seg fra hverandre ved at det første er preget av flukt mens det andre motiveres av ønsket om gevinst (Strøm 2002:34). Hun konkluderer med at det ligger en motsetning i prosjektene hans. ”Forutsetningen for å bli initiert til et

voksent, her i betydningen 'integrert' menneske, er at en våger å konfrontere også sider en har fortrenget. Å flytte fra nissen innebærer å vegre seg mot en slik konfrontasjon." (Strøm 2002:54) Som et resultat av dette er han altså dømt til å mislykkes – prosjektene hans motarbeider hverandre. I denne prosessen vektlegger altså Strøm en viss grad av mulighet til å ta selvstendige valg. Han har en mulighet til å etablere seg i samfunnet, men til syvende og sist ligger familiearven over ham som en determinerende faktor og han kan derfor ikke lykkes.

Disse tre artiklene kommer inn på faktorer som kommer til å spille en sentral rolle videre i analysen min, men ettersom de alle er relativt korte bidrag, er jeg av den oppfatning at jeg gjennom denne oppgaven kan bidra med både utfyllende og nyanserende innsikter i emnet. For å nærme meg problemstillingen min kommer jeg til å kombinere to fagfelt: litteraturvitenskapen og psykologien. Dette fordi en tverrfaglig undersøkelse kan være med på å åpne opp for lesninger som kan bli oversett om man utelukkende undersøker verket på bakgrunn av naturalistisk og deterministisk teori. Dette betyr derimot ikke at jeg ønsker å utelukke de deterministiske aspektene ved verket, men jeg betrakter spenningen mellom determinismen og de psykologiske faktorene som ett av verkets mest sentrale handlingsdrivende elementer. Som vi kan se blant annet gjennom Engelstads artikkel, er det ikke fremmed for litteraturvitenskapen å kombinere fagtradisjoner, men det kan by på enkelte problemer og fallgruver. Disse kommer jeg nærmere inn på i neste kapittel.

2.0 Skammen som et litterært og psykologisk fenomen

I dette kapittelet kommer jeg til å gjøre rede for litteraturen som danner grunnlaget for analysen min. Innledningsvis presenterte jeg kort den etablerte oppfatningen av naturalismen som vi får den presentert gjennom litteraturhistoriene. I den første delen av kapittelet kommer jeg derfor til å presentere den forskningen som er med på å problematisere denne oppfatningen av perioden og Skrams tilhørighet innenfor denne tradisjonen. I løpet av oppgaven kommer jeg til å søke å nyansere oppfatningen av Skram som Norges mest gjennomførte naturalistiske forfatter, og argumentere for at det er deler ved hennes forfatterskap som kan tyde på at hun ikke er like sterkt knyttet til den naturalistiske tradisjonen som det tidligere har vært hevdet. Dette kommer jeg blant annet til å basere på oppfatningen om at *Hellemyrsfolket* i stor grad peker framover mot de nyromantiske tendensene som utviklet seg på 1890-tallet, hvor forfatterne i økende grad ble opptatte av å få frem, og nyansere, karakterenes indre sjeleliv. Her kommer jeg derfor til å presentere den litteraturen som er med på å bygge opp under denne oppfatningen.

I den andre delen kommer jeg til å gå nærmere inn på det som blir hovedområdet for denne analysen, nemlig det psykologiske fagfeltet og skammen. Ettersom selve skamforskningen er et forholdsvis nytt forskningsfelt kommer jeg i hovedsak til å basere gjennomgangen min på psykologene Finn Skårderud og Leon Wurmser, som begge har kommet med betydelige bidrag i denne tradisjonen. Her kommer jeg til å vektlegge hvordan skamfølelsen uttrykker seg hos individet og hvilke konsekvenser den kan få.

Ettersom skammen i hovedsak er et fenomen som hører til innenfor psykologiens fagfelt kommer jeg til å bruke tid i slutten av dette kapittelet til å gjøre rede for hvorfor en slik tilnærming kan bidra til økt innsikt i Siverts handlinger. Her kommer jeg til å legge vekt på hvordan et psykologisk teorigrunnlag kan benyttes på en litterær karakter, hvordan jeg kommer til å gå fram i prosessen og hvilke fallgruver jeg må forsøke å unngå.

2.1 Naturalisme og determinisme

For å etablere en grunnleggende forståelse av determinismens litterære agenda vil det være nødvendig med en kort introduksjon av de historiske og sosiale forholdene omkring utviklingen av denne tankegangen. I denne prosessen kommer jeg i stor grad til å ta utgangspunkt i historikeren Maurice Larkins bok *Man and Society in Nineteenth-Century*

Realism (1977), hvor han framstiller de sosiale forholdene i Europa som var med på å lede opp mot determinismens storhetstid mot slutten av 1800-tallet. Deretter kommer jeg til å søke å problematisere denne oppfattelsen av determinismens innvirkningskraft, både sett opp mot litteraturen generelt og Amalie Skrams forfatterskap spesielt. Her kommer jeg til å finne støtte blant annet i Lars-Åke Skalins doktoravhandling *Den bundna viljan. Till determinationens problem i skönlitterär naturalism* (1983). Her hevder han at det må ligge noe mer enn bare determinisme bak flere av de naturalistiske plotene, en påstand jeg kommer til å stille meg bak. I denne prosessen kommer også litteraturforskeren Irene Engelstad til å spille en sentral rolle. Hun er den som i størst grad har etablert seg innenfor forskningsmiljøet omkring Skrams forfatterskap, og ved flere tilfeller søker hun å justere den tradisjonelle oppfatningen av den naturalistiske tradisjonen og Skrams tilknytning til denne.

2.1.1 Determinisme

Innenfor den realistiske og den naturalistiske tradisjonen spilte determinismens verdensoppfattelse en sentral rolle. Som et resultat av de store endringene samfunnet gjennomgikk i perioden etter de store revolusjonene, ble man tvunget til å betrakte samfunnet med nye øyne. Dette førte til at mange begynte å reflektere over hvorvidt disse endringene utelukkende var positive. Slik ble de senere deterministene oppmerksomme på at de menneskene som vokste opp under disse store omveltningene, fikk andre karakteristikk enn de generasjonene som hadde vokst opp tidligere under andre forhold (Larkin 1977:9). Betrakningen viser at mennesket ikke bare er et produkt av sin historiske arv, men at også miljøet er en sentral faktor. Oppfattelsen av individet som et produkt av både arv og miljø har i ettertid blitt ansett som det mest sentrale aspektet ved determinismen, og også Larkin understreker sentraliteten ved disse faktorene ved å hevde at: ”No phenomenon, be it a person, a thought or an event, could have an autonomous existence that owed nothing to it’s antecedents and surroundings” (Larkin 1977:175). Her ser vi hvordan ikke bare mennesket, men også alle tanker og hendelser, er basert på ting som har skjedd tidligere. Det er dette synspunktet som danner grunnlaget for deterministenes antakelse om at verdenshistorien er forutbestemt allerede fra tidens morgen. Ikke nødvendigvis på grunn av en guddommelig kraft, men fordi naturen og tilværelsen følger visse naturgitte lover. Ifølge den deterministiske tankegangen kan derfor enhver hendelse ansees som en nødvendig del av historien.

Som et resultat av et slikt tankesett kom fokuset på kausale årsaker til å bli sentralt innenfor determinismen, og Lars-Åke Skalin fremstiller i sin doktoravhandling en god

visualisering av dette prinsippet. Her sammenligner han verdenshistorien med en rekke av oppstilte dominobrikker. Dersom du dytter borti en av brikkene vil brikke nummer to falle, etterfulgt av nummer tre, nummer fire og så videre (Skalin 1983:15). Alle brikkene som faller, gjør det nettopp som en konsekvens av det som skjedde med brikken som stod tidligere i rekken. På samme måte kan man hevde at mennesket enten står eller faller som et resultat av hva som har skjedd med de tidligere slektsleddene.

På bakgrunn av tanken på verdenshistorien som forutbestemt, har spørsmålet omkring menneskets frie vilje dukket opp som et stort problem. Tradisjonelt sett har oppfatningen av den deterministiske tankegangen vært at mennesket stod uten mulighet til å bestemme hvilken retning livet skulle komme til å ta. De største kritikerne av denne retningen hevdet at en slik tankegang forringet menneskets livskvalitet og så helt bort fra individuelle trekk og ønsker. Deterministene sa seg derimot sterkt uenige i slike utsagn, og hevdet at den uovervinnelige troen på den frie vilje i stor grad baserte seg på subjektive påstander (Larkin 1977: ss. 176-177). Slik hevdet deterministene at de som la vekt på den frie vilje, ikke nødvendigvis gjorde dette fordi det hadde sin basis i forskning, men fordi de hadde et subjektivt behov for å tro at de valgene man tar har en betydning. Deterministene la derimot merke til at dersom man la vekk disse subjektive behovene og begynte å reflektere over motivene bak de valgene man tok, ville man innse at arv og miljø har større innvirkning på oss enn hva skeptikerne antok:

[O]nce the intellect accepted determinism, subjective experience tended increasingly to follow suit. The individual who analysed his own decisions became progressively aware of his identity as an accumulation of needs and attitudes, constantly if imperceptibly modified by its successive encounters with the outside world (Larkin 1977:176).

Denne påstanden kan brukes som en forklaring på det Larkin hevder er en misforståelse av det deterministiske synet på den frie vilje. Oppfattelsen av at deterministene betraktet mennesket som passivt i forbindelse med sitt eget liv er ikke korrekt, hevder han. De la ikke skjul på at det var et individuelt menneske som stod bak de valgene som ble tatt, men som utsagnet ovenfor viser, mente de at alle valg har en basis i "needs and attitudes [...] modified by its successive encounters with the outside world". Altså, til tross for at de valgene man tar kan synes å være basert på individuelle ønsker og lyster, hevder deterministene at disse behovene enten stammer fra vår biologiske arv, eller behov eller preferanser som vi har opparbeidet oss gjennom vårt samtidige miljø. Slik er også spørsmålet omkring den frie vilje, fra deterministenes side, med på å bygge opp under påstanden om at mennesket er et produkt av både sin fortid og sin nåtid.

Også innenfor litteraturen i denne perioden kom determinismen til å spille en sentral rolle. I den senere tiden hadde vitenskapen gjennomgått store endringer, og man kunne spore en økt interesse for dens evne til å framstille verden på en mest mulig objektiv måte, en framstillingsform som kom til å fungere som inspirasjon for de naturalistiske forfatterne. Til tross for at romanens fiksjonsunivers i utgangspunktet ble antatt å være det ultimate medium for å få fram arven og miljøets innvirkningskraft på mennesket, skulle det vise seg å ikke være så enkelt som man først hadde trodd. Svakheten ligger i hovedsak i det faktum at de naturalistiske forfatterne ofte nøyde seg med å påstå at arven hadde en innvirkning på situasjonen, uten at de var i stand til å demonstrere denne innvirkningen (Larkin 1977:3). Dette er en innstilling som man også kan merke seg hos Skalin, som hevder at "[p]å något sätt måste en tolkning av det som inträffat antyd, annars står man kvar vid den utgångspunkt där diskussionen startade: att handlingar kan ses från icke-deterministisk utgångspunkt lika väl som från deterministisk." (Skalin 1983:25) Han mener altså at tilfellet for de fleste realistiske romanene er at forfatterne ikke har vært i stand til å demonstrere gjennom teksten at hendelsene er et resultat av noe som har skjedd tidligere. Derfor har de vært avhengig av å måtte antyde for leseren at en slik årsakssammenheng eksisterer. Dersom en slik antydning ikke er tilstede kan man, ifølge Skalin, like gjerne lese en deterministisk roman ut fra et ikke-deterministisk synspunkt. Dette er en tendens som man kan merke seg er i endring i naturalismen. For å best mulig få fram arvens sentrale innvirkning på karakterenes liv blir det mer og mer vanlig å skrive lengre slektssagaer. Slik får man demonstrert hvordan familiens situasjon er med på å prege slekta i flere generasjoner framover.

I likhet med Skalin peker også Engelstad på at man kan spore enkelte svakheter når det kommer til gjennomføringen av determinismen innenfor litteraturen. I artikkelen "Sannheten og døden. Naturalismen som litterær retning og kunstnerisk metode" (1985) understreker hun at det kan være problematisk å skape et spennende plot dersom alle hendelsene må antas å være forutbestemt. Resultatet er ofte at det deterministiske prinsippet ikke blir fullstendig realisert i de naturalistiske romanene. Det er nettopp en slik holdning som ligger til grunn for Engelstads påstand om at "[d]et blir derfor ikke bare arv og miljø som forklarer [romanpersonenes] skjebne, men ofte også en individuell brist ved dem" (Engelstad 1985:80). Denne holdningen støttes også av Skalin, som hevder at: "[a]v skäl som redan antytts vill jag emellertid ifrågasätta om det överhuvud taget är möjligt att förena den deterministiska psykologien med samma återstod, alltså med romanens egenskap att utgöra en "historia" (Skalin 1983: ss.43-44). Både Engelstad og Skalin legger altså vekt på hvordan determinismen alene ikke kan være tilstrekkelig forklaring for hvorfor historien tar den

retningen den tar. Dersom en roman skal skrives på grunnlag av et deterministisk verdenssyn hvor handlingsgangen er styrt av udiskuterbare naturlover, vil dette ofte forutsette at leseren er i stand til å forutse slutten helt fra historiens begynnelse. Derfor blir det en sentral antakelse hos både Engelstad og Skalin at protagonistens personlighet må spille en sentral rolle i utviklingen av romanhandlingen.

Det har også oppstått en diskusjon omkring hva som kan antas å være litteraturens funksjon i denne perioden. Jeg har tidligere pekt på at naturalismen kan betraktes som en videreføring av realismen, og Engelstad hevder at det som i hovedsak skiller tradisjonene fra hverandre er deres ulike agenda. Til tross for at de begge søker å kaste lys over urettferdigheter i samfunnet, har de ulike tanker omkring hvilke konsekvenser disse avsløringene kommer til å få. I denne sammenhengen peker hun på at "[n]aturalistene fulgte opp realistenes sannhetskrav og sannhetssøken, men kom til det resultatet at sannheten måtte virke ødeleggende, ja, at den brakte ødeleggelse og død med seg." (Engelstad 1985:77) Mens realistene øynet et håp om at deres avsløringer skulle fungere som et innlegg i en samfunnsdebatt hvor målet var å endre samfunnets praksis, var den tradisjonelle naturalisten ikke like endringsorientert. De ønsket også å sette lys på ulike problemområder i samfunnet, men i motsetning til realistene hevdet de at det ikke var mulig å endre tingenes tilstand. Dette viser seg gjerne i litteraturen ved at de karakterene som forsøker å arbeide seg oppover i samfunnet, ofte mislykkes (Engelstad 1985:78). Holdningen kan sees opp mot den deterministiske tankegangen hvor menneskets utvikling er bestemt av arv og miljø. Et slikt livssyn tilsier at man er en del av det miljøet man har vokst opp i, noe som igjen vil innebærer at man ikke uten videre kan unnsnippe sin skjebne.

Med utgangspunkt i utsagn fra sentrale samtidsforfattere kan derimot en slik oppfatning diskuteres. Den 18. November 1882 holder Arne Garborg et foredrag i Studentersamfundet, hvor han diskuterer den naturalistiske litteraturens relevans og kvalitet. Her kritiserer han tidligere generasjoners forskjønnelse av fattigdommen og dydige forakt mot forbrytelsen. "Fattigdommen er noget ganske annerledes alvorligt, betydningsfuldt, forfærdeligt, det er ikke en ting, som samfundet har ret til at tage med ro, ret til at overlade til fattigkassen, politiet og Vorherre. Fattigdommen er en samfundspest. [...] [D]et angår jer alle!" (Garborg 1947:43) En lignende holdning finner vi i Hans Jægers forsvarstale, hvor han understreker at "litteraturens oppgave i utviklingens tjeneste, det er jo den: gjennom en fremstilling af ulykkens og elendighedens tilblivelse at afdække ulykkens og elendighedens rødder, for at ulykken og elendigheden kan bli rykket op med rode." (Jæger 1947:48) Her får man altså et ganske annerledes inntrykk av den naturalistiske agendaen enn hva Engelstad

skisserte ovenfor. Både Garborg og Jæger uttrykker en oppgitthet over at man tidligere har oversett eller prøvd å forskjønne situasjonen for samfunnets vanskeligstilte. Den eneste måten å motarbeide fattigdommen og elendigheten på, mener de, er å gjøre det øvrige folket oppmerksomme på hvor grusom virkeligheten kan være. Bare slik kan man motivere til endring.

Om man da ser Engelstad opp mot Garborg og Jæger kan man se spor etter den spenningen mellom determinisme og fri vilje som jeg her ønsker å understreke. Mens Engelstad vektlegger hvordan det vil være umulig for den naturalistiske protagonisten å oppnå endring, kan man se at troen på fremskritt og forandring fremdeles står sentralt hos forfatterne fra denne tiden. I analysen min kommer jeg til å legge vekt på disse motstridende tankene, og forsøke å vise hvordan dette kommer fram gjennom Sivert. Jeg kommer derfor her, i likhet med Engelstad, til å hevde at protagonistens liv tar form ut fra hans personlige forutsetninger, eller det Engelstad omtaler som en ”individuell brist”. Jeg kommer også til å vise hvordan han dras mellom håpet om å kunne arbeide seg oppover i samfunnet, og troen på at prosjektet kommer til å mislykkes. Med dette ønsker jeg å vise hvordan en psykologisk lesning kan bidra til økt karakterforståelse, ved at vi får en innblikk i hvordan det indre følelseslivet motiverer valgene som tas.

Ett av flere problemer med en slik analyse av en naturalistisk karakter oppstår i møtet mellom psykologi og determinisme. Tradisjonelt har den naturalistiske litteraturen blitt lest med et deterministisk utgangspunkt, noe som forutsetter en oppfatning av at karakterene fungerer som brikker i en allerede på forhånd determinert handlingsgang. Altså går man ut fra at karakterenes personlige karakteristikk ikke har noen vesentlig betydning for den vendingen historien kommer til å ta. En slik oppfatning ligger derimot fjernt fra utgangspunktet for de psykologisk-inspirerte lesningene. I dette tilfellet kommer jeg ikke til å trekke et klart skille mellom en psykologisk og en deterministisk lesning. *Hellemyrsfolket* ble skrevet i en periode der determinismen spilte en sentral rolle innenfor litteraturen, og man kan derfor ikke se bort fra at denne tendensen spiller en sentral rolle også innenfor Skrams forfatterskap. Det jeg derimot ønsker å legge vekt på, er at slutten av 1800-tallet var en overgangsperiode hvor tidligere oppfatninger av samfunnsengasjement og kausalitet ble utfordret av nye interesser for subjektivitet og følelsesliv. På bakgrunn av dette kan man altså se at flere og flere velger å betrakte den naturalistiske litteraturen på bakgrunn av et psykologisk teorigrunnlag.

2.1.2 Psykologien i naturalismen

Naturalistenes interesse for framstillingen av karakterenes ”ubevidste Sjæleliv” er en av flere faktorer som man kan finne igjen senere, både hos nyromantikerne og modernistene. Som jeg var innom i forrige delkapittel, kan det være problematisk for den naturalistiske forfatteren å skape en spennende litterær handling hvor det klart demonstreres hvordan arv og miljø virker inn på historiens gang. Dette gjør at disse romanene ofte er preget av flere handlingsframdrivende faktorer enn de som blir betraktet som typisk deterministiske. En av disse er karakterenes indre sjæleliv, altså det Engelstad omtalte som en ”individuell brist”, som ofte virker inn på hvordan karakterene handler.

En av årsakene til at det er mulig å betrakte de naturalistiske romanene med et psykologisk utgangspunkt, er den økende bruken av det indirekte tankereferatet i denne perioden. Dette litterære grepet gjør det mulig for forfatteren å ”skape en illusjon om at romanpersonene hadde en bevissthet og ikke bare en kropp, og at de dessuten hadde ubevisste tanker og følelser” (Engelstad 1985:82). Slik får man som lesere innblikk i karakterenes beslutningsprosesser, noe som også får dem til å fremstå som mer komplekse enn hva som har vært vanlig tidligere. Også i *Hellemyrsfolket* finner vi gjennomgående bruk av det indirekte tankereferatet. Blant annet får leseren være med på Siverts tankeprosess før han bestemmer seg for å ta penger fra franskmennene for å sikre at han kan være med på kortspillet også neste kveld:

Men hvor skulle han nu få skillinger fra til neste aften? Plutselig var den forestilling oppstått hos ham, at han, mens franskmennene sov, kunne ta tilbake de penger, han hadde tapt. Bare så vidt han fikk noe å spille om. Jo mer han tenkte på det, jo rimeligere forekom det. Hva brød de seg om det par kobbermynter? Mons. Jean hadde jo egentlig villet gi ham dem, så å stjele kunne det på ingen måte kalles. Han tok jo bare, hva som hadde vært hans, hvis han ikke hadde vært dum og sagt nei. (Skram 2002a:189)

Ved at Skram presenterer oss for tankerekken som ligger til grunn for Siverts handling blir det mulig for leseren både å oppnå økt forståelse for karakteren, og å forsøke å sette seg inn i hans situasjon. En av faktorene som vekker interessen for en slik psykologisk lesning er når den litterære karakterens tanke- og handlingsmønster på flere punkter skiller seg fra det som oppfattes som ”normal oppførsel”, slik som i tilfellet ovenfor. Det er i slike situasjoner at et psykologisk synspunkt kan bidra til økt forståelse, både av karakter og handling.

Dette kan man se videre opp mot det Engelstad omtaler som en naturalistisk *anti-helt*. Her karakteriserer hun den typiske naturalistiske protagonisten som ”et menneske som lever i løgn og som stadig er på flukt.” (Engelstad 1985:80) Også her kan man se flere likhetstrekk

med Sivert i *Hellemyrsfolket*. Han rømmer til sjøs i hovedsak fordi han er lei av folkesnakket som oppstår som et resultat av Olines oppførsel. Han stjeler fra de franske vennene sine ute på barken for å unngå å avsløre at han har gått tom for penger. Ved flere tilfeller lyver han for å stille seg selv i et bedre lys. Og han kommer ved et uhell til å drepe sin egen bestemor for å unngå at vennene hans skal se hvilken tilstand hun er i. Disse personlighetsbristene som de naturalistiske (anti-)heltene ofte er kjennetegnet av, er ment å skulle gjenspeile enkelte av konfliktene menneskesinnet går gjennom. Slik fungerer den naturalistiske protagonisten som en personifisering av det moderne splittede menneskesinnet. Med dette i bakhodet går jeg nå over til psykologiens fagfelt hvor jeg kommer til å gjøre rede for litteraturen som ligger til grunn for min analyse av skammen.

2.2 Skamteori

Jeg kommer til å begynne gjennomgangen av skamteorien med å gjøre kort rede for det psykologiske forskningsmiljøet på 1800-tallet, og peke på hvordan dette kan sees opp mot determinismen og det litterære miljøet i perioden. I denne prosessen kommer jeg i hovedsak til å støtte meg på psykologen Karl Halvor Teigens bok *En psykologihistorie*, hvor han oppsummerer noen av de mest sentrale bidragsyterne til utviklingen av de ulike psykologiske praksisene vi kjenner i dag. Her kommer jeg til å legge vekt på de psykologiske teoriene som i størst grad kan knyttes opp mot determinismen. Etter denne generelle gjennomgangen kommer jeg til å snevre meg inn på skamteorien som kommer til å danne grunnlaget for den videre analysen min. Her kommer jeg til å vektlegge psykoanalytikerens Leon Wurmser og psykiateren Finn Skårderud. Ettersom forskningen omkring skamfølelsen er et forholdsvis nytt felt, var Wurmser en av de første som tok på seg å utforske skammen som fenomen da han gav ut boka *The mask of shame* i 1981. Som vi ser ut fra tittelen på boka ønsker ikke Wurmser her å fokusere bare på skamfølelsens årsaker, men spesielt på dens konsekvenser. I artikkelen ”Tapte ansikter. Introduksjon til en skampsykologi 1. Beskrivelser” (2001) søker Skårderud å finne fram til et språk som kan brukes til å omtale skammen. Et sentralt punkt for ham er at man må vite hva skammen er før man kan snakke om den, og slik tittelen antyder preges artikkelen av beskrivelser av ulike skamsituasjoner og –reaksjoner. Jeg kommer også til å trekke fram filosofen Knut Inge Riksen som har et perspektiv på skammen som skiller seg fra Wurmser og Skårderud. Mens de to første i hovedsak fokuserer på skammens negative innvirkning på individet, hevder Riksen at en viss grad av skam er en nødvendig faktor i

menneskets liv. Ifølge ham er det skamfølelsen som ligger til grunn for menneskets evne til å få medfølelse for andre og forme sosiale bånd.

2.2.1 Psykiatriens framvekst

Amalie Skram skrev i en overgangsperiode mellom naturalisme og nyromantikk, hvor interessen for karakterenes indre liv var stadig økende. Dette kan sees i forbindelse med framveksten av psykiatrien som medisinsk disiplin i denne perioden, hvor oppfattelsen av de som var psykisk syke gjennomgikk en stor forandring. De gikk fra å være en byrde som måtte holdes skjult, til å bli sett på som medisinske tilfeller som kunne være mottakelig for behandling og restituering (Shorter 2001: 17, 31). Utviklingene den medisinske tradisjonen gikk gjennom i denne perioden dannet grunnlaget for den økte interessen for sinnets irrganger blant både forskere og privatpersoner.

En teori som ble gjenstand for stor interesse i sin samtid var *degenerasjonslæren*, utviklet av den franske psykiateren Benoit Augustin Morel i 1857. Denne var ment som en teoretisk begrunnelse for hvorfor noen er født med et ustabil og svekket nervesystem og andre ikke. Utgangspunktet for teorien var en påstand om at ”slekter kan forfalle fysisk, intellektuelt og moralsk gjennom noen få generasjoner” (Teigen 2010:107). Viktige årsaker til denne degenereringen skulle være usunn seksualitet og alkoholmisbruk, og ifølge Morel ville konsekvensene av denne livsførselen gå i arv fra slektsledd til slektsledd, helt til slekta ”dør ut som idioter uten forplantningsevne” (Ibid.). Degenerasjonslæren representerer en av de teoriene som fikk utslag også innenfor andre fagområder enn den medisinske. Blant annet finner man preg av denne tankegangen innenfor litteraturen, og et av de mest kjente eksemplene i norsk sammenheng er Ibsens *Gengangere* fra 1881. Her blir det antydnet at sønnen Oswald har blitt smittet av syfilis som følge av farens utroskap og utsvevende liv. En slik negativ vurdering av slektsarven kan man også se opp mot determinismen og naturalismen, og i *Hellemyrsfolket* påpeker Sivert flere ganger at går som det gjør med ham fordi han er i slekt med ”Småfylla”.

2.2.2 Id, ego og superego

Rundt begynnelsen av 1800-tallet utviklet det seg en økende interesse for det ubevisstes innvirkning på menneskelivet, da spesielt med fokus på hypnosens helbredende makt (Teigen 2010:112). Til tross for at man etter hvert gikk mer og mer bort fra bruken av hypnose, hadde

tanken på det ubevisste festet seg innenfor fagkretsen, og en av de mest kjente forskerne på dette feltet er Sigmund Freud.

The division of mental life into what is conscious and what is unconscious is the fundamental premise on which psycho-analysis is based; and this division alone makes it possible for it to understand pathological mental processes, which are as common as they are important, and to co-ordinate them scientifically. (Freud 1950:9)

Ifølge den freudianske psykoanalysen er det altså skillet mellom det ubevisste og det bevisste sjelelivet som ligger til grunn for menneskets mentale prosesser, og en sentral del av behandlingsprosessen var å gjøre det ubevisste bevisst. Han var kjent for å trekke linjer mellom pasientens fortid og det nåtidige sykdomsbildet, og han hevdet derfor at pasientenes nevrotiske utbrudd ofte stammet fra en traumatisk opplevelse i pasientens barndom, som siden har blitt fortrent. Spesielt, mente han, kunne dette knyttes opp mot barnets seksualitet og de voksnes forbud mot den. For å forklare dette fenomenet delte han opp menneskets bevissthet i tre deler: id, ego og super-ego.

Det som kjennetegner *id* er at den i hovedsak er styrt av instinkter og lyster, og blir ofte knyttet opp mot de første årene av menneskelivet, hvor man styres av en iboende driv og ”demonisk makt” (Wurmser 1981:8, min oversettelse). Som en motsetning til dette id plasserer Freud *ego*, og slik skildrer han forholdet mellom disse:

Moreover, the ego has the task of bringing the influence of the external world to bear upon the id and its tendencies, and endeavours to substitute the reality-principle for the pleasure-principle which reigns supreme in the id. [...] The ego represents what we call we call reason and sanity, in contrast to the id which contains the passions. (Freud 1950: ss. 29-30)

Ego kan derfor kjennetegnes som den delen av menneskesinnet som tar til seg inntrykk fra verden utenfor, og som på bakgrunn av disse bestemmer hvilke deler av id som skal slippes gjennom. De lyster og behov som ikke er i tråd med det som blir oppfattet som akseptabelt for omverdenen, vil ofte bli undertrykt og fortrent av ego. Et svært forenklet skille mellom disse to vil være det ubevisste (id) på den ene siden, og det bevisste (ego) på den andre. Men, som alle andre forenklinger vil heller ikke dette være helt korrekt. Freud selv valgte å ikke sette opp dette klare skillet av den grunn at deler av id har muligheten til å bli bevisst, mens deler av ego kan være ubevisst.

Freud går da videre til å dele ego i to. Denne andre delen av ego, som han kaller *super-ego*, skal være mindre tilknyttet bevisstheten enn hva ego er. Super-ego fungerer som et overordnet kontrollorgan, og viser seg i form av ”conscience or perhaps of an unconscious

sense of guilt.” (Freud 1950:45) Super-ego er altså den delen av jeg-et som bedømmer ego. Dersom vi oppfører oss på en måte som ikke er i tråd med det vi aksepterer av oss selv eller hva omverdenen aksepterer av oss, er det super-ego som sørger for at vi får dårlig samvittighet, eller føler skyld for dette. Denne samvittigheten vil være gjeldende i ulik grad hos ulike mennesker, og han hevder at det er opplevelser i barndommen som bestemmer hvor ”streng” super-ego er. På bakgrunn av denne teorien går man derfor ut fra at ulike nevroser oppstår når dette overjeget får en overveldende makt over ego.

Når jeg nå kommer til den mer sentrale skamteorien kan man fort se hvordan Freuds oppfattelse av det ubevisste ligger til grunn også her. Dette vil naturlig nok være mest synlig hos Wurmser, som er psykoanalytiker, men også hos de andre kan man se at tanken om super-ego spiller en sentral rolle.

2.2.3 Skam i psykologien

Til tross for at det er det teoretikerne kaller for klassisk skam jeg skal legge vekt på i denne oppgaven, velger jeg fremdeles å benytte meg av Skårderuds framstilling av moderne skam. Dette har i hovedsak to årsaker. For det første er forskningen omkring skammen, som tidligere nevnt, et relativt nytt felt, og kom først virkelig i gang med Wurmser på 1970-80-tallet. Dermed vil tilgangen på skamforskning fra 1800-tallet være svært begrenset. For det andre er Skårderuds framstilling skammen tidvis på svært generell basis. Dermed har jeg funnet det nyttig å benytte meg av hans utgreiing av de psykiske årsakene og konsekvensene bak skamfølelsen. Jeg har derimot vært nødt til å ta enkelte forholdsregler. Jeg kommer i hovedsak til å vektlegge Skårderuds diskusjon omkring de psykologiske prosesser som ligger til grunn for skamopplevelsen og hvilke konsekvenser skammen kan få for individet. Jeg kommer derfor til å se bort fra de faktorene som kan regnes som historisk betingede, og som dermed ikke vil være relevant i en diskusjon omkring psykologiske reaksjoner på 1800-tallet.

Det sentrale ved skammens innvirkning på offeret er at den ofte er knyttet tett opp mot individets selvbylde, noe som gjerne fører til at man velger å holde skammen for seg selv. ”[D]en rasende kan skrike, men den skamfulle holder kjeft” (Skårderud 2001:40). Dette fører til det Skårderud omtaler som skammens onde sirkel. Den som skammer seg, forventer samfunnets avvisning, og velger derfor å holde disse tankene for seg selv (Ibid.). Derfor blir det skammelig å vise fram skammen sin. Den nære tilknytningen mellom selvbylde og skamfølelse understrekes av Skårderud, som hevder at skammen ”næres av en diskrepans mellom den jeg er, og den jeg vil være, mellom forventning og realisering” (Skårderud

2001:38). Skammen er altså en reaksjon på en oppfattelse av at man selv ikke er den personen som samfunnet eller en selv ønsker at man skal være. Et slikt avvik blir av Skårderud omtalt som en *narsissistisk konflikt* (Skårderud 2001:39), og resulterer i det Wurmser kaller *Narcissistic mortification* (Wurmser 1981:51). Begge disse betegnelse demonstrerer konflikten og angsten som ofte oppstår i mennesket når man opplever at den oppfattelsen man har av seg selv ikke stemmer over ens med den personen man faktisk er. De fleste vil oppleve en slik følelse en eller annen gang i løpet av livet, men den vil først få ødeleggende konsekvenser dersom diskrepansen er stor og vedvarende over en lengre periode. En mulig konsekvens kan være at offeret opplever et synkende selvbilde, etterfulgt av en følelse av underlegenhet i forhold til resten av samfunnet, hevder Wurmser (Ibid.). Som et resultat av dette vil individet unngå sosiale settinger, noe som igjen kan knyttes opp mot skammen for egen skam. Som jeg kommer tilbake til senere, kommer denne unnvikende holdningen til resten av samfunnet ofte på grunn av en frykt for hvordan de omkring vil reagere dersom årsaken bak skamfølelsen blir avslørt. Dette er en faktor som er med på å framheve skammens stumhetsgjørende effekt, som igjen gjør det vanskelig for offeret å søke hjelp.

Hittil har jeg utelukkende framstilt de negative sidene ved skammen, men som vi skal se, kan en viss grad av skamfølelse virke som en positiv og nyttig kraft i samfunnet. Dette kan man blant annet se gjennom Skårderud og Wurmsers tredeling av skamaffekten: *Skamfølelsen*, *skamangsten* og *skamreaksjonen*. Den første formen, *skamfølelsen*, blir omtalt som noe som er i hovedsak positivt. Den fungerer preventivt, og gjør at man søker å unngå situasjoner som man vet man kommer til å skamme seg over i ettertid. Dersom uhellet allerede er ute, derimot, er det nettopp denne skamfølelsen som får oss til å forsøke å unngå å bli avslørt (Skårderud 2001:39). Det er denne formen for skam som ligger til grunn for den respekten man føler for sine medmennesker, og kan derfor knyttes opp mot samvittigheten og Freuds oppfattelse av overjeget. Den andre formen, *skamangsten*, er et resultat av offerets frykt for å bli avslørt, ydmyket eller avvist. I denne sammenhengen peker Wurmser på to ulike årsaker til at man opplever angst. For det første kan denne angsten oppstå som en konsekvens av et overveldende traume eller en sterk opplevelse av hjelpeløshet. For det andre kan den, i likhet med skamfølelsen, virke preventivt ved å fungere som et varsel for hvilke situasjoner man bør unngå å oppsøke (Wurmser 1981:50). Som vi ser kan disse to første affektene, skamfølelsen og skamangsten, ha en positiv innvirkning på individet. Det er denne grunnleggende skammen, eller kanskje mer korrekt: frykten for skammen, som gjør at man lærer seg å omgås andre mennesker og holder seg innenfor rammene for hva som er akseptabelt i samfunnet. Den siste formen, *skamreaksjonen*, kan man derimot karakterisere

som utelukkende negativ for individet. Den oppstår i det øyeblikket man opplever at det man skammer seg over har blitt avslørt, og innebærer en dypere form for angst enn hva skamangsten gjør. I denne perioden er personen preget av ønsket om å minske effekten avsløringen har for ettertiden (Skårderud 2001: 39, Wurmser 1981: ss.49-51). Skamreaksjonen kan derfor karakteriseres som reaksjonen individet har når skammen har blitt kjent for omverdenen. En av de mest vanlige reaksjonene i denne situasjonen vil være en mental og/eller fysisk flukt fra de dømmende omgivelsene.

Ønsket om flukt kan være et bevis på hvor tett skamfølelsen er knyttet opp mot samfunnet. Hvilke situasjoner som frambringer opplevelsen av skam, kan antas å variere ut fra hvilke normer og regler som er gjeldende i det samfunnet hvor individet befinner seg, og fluktforsøket stammer ofte fra en frykt for sosial utestengning etter å ha brutt med samfunnets krav eller forventninger (Wurmser 1981:54). Flukten fra omgivelsene vil være med på å begrense individets opplevelse av avvisningen, og fungerer som en beskyttelsesmekanisme. Når Wurmser snakker om flukt er det ikke nødvendigvis en fysisk flukt han sikter til. Den kan også foregå på et mer mentalt plan ved at man gjemmer følelsene sine og blir uttrykksløs (Ibid.).

Som vi kan se, omfatter derfor denne tredelingen av skammen alt fra det man kan omtale som ”sunn skam” til ”skadelig skam”. Et sunt forhold til skamfølelsen og egen skamangst vil ofte være nødvendig, ettersom skammen til en viss grad kan fungere som en advarsel for hva som er riktig og galt, samt bidra til at alle forholder seg til samfunnets normer og regler. Det er først når skammen får ødeleggende karakter, derimot, at den kan føre til at individet isolerer seg selv og brytes ned.

2.2.4 Skam i det sosiale

Jeg har nå arbeidet meg inn på skamfølelsens tilknytning til samfunnet, og det er dette perspektivet jeg skal gå videre inn på her. En slik tilknytning kan understrekes gjennom to faktorer som Wurmser anser som sentrale for at man skal oppleve skam; *the object pole* og *the subject pole*. Her skiller han mellom det man skammer seg over (skamsubjektet), og den man skammer seg overfor (skamobjektet). Dette vises spesielt hos små barn. Det er ikke bare selve handlingen som framprovoserer deres opplevelse av skam, men også frykten for konsekvensene det vil få når den skamfulle handlingen oppdages. Etter hvert som man blir eldre blir derimot dette skamobjektet en del av vårt superego, vår samvittighet (Wurmser 1981:45). Ved at vi selv tar på oss denne objektrollen blir skammen etter hvert ikke avhengig

av andres bedømmelse. Vi begynner å skamme oss over oss selv. Fra dette stadiet kan man trekke linjer til Skårderuds påstand om at man skammer seg over at man ikke er den personen man trodde man var.

Som vi skal se i forbindelse med *Hellemyrsfolket*, er ikke skammen nødvendigvis bare knyttet opp mot egne tanker eller handlinger, og i flere tilfeller kan skammens subjekt utvikle seg til å bli svært nyansert. Dette kan forklares ut fra en oppfattelse av at personer som tilhører innenfor samme sosiale gruppe gjerne antas å ha flere av de samme karakteristikkene. Som et resultat kan mange føle skam over tanker, handlinger eller meninger som ikke er ens egne, men som stammer fra medlemmer innenfor samme gruppe som en selv. Dette er et fenomen som Wurmser omtaler som *borrowed shame* (Wurmser 1981:46). Borrowed shame oppstår derfor i de tilfeller der man tror at andres holdninger og valg kan overføres på en selv på bakgrunn av at man i en eller annen grad tilhører samme gruppe. Dette gjelder spesielt sterkt innenfor grupper som omfatter venner, familie eller etnisitet.

Ved å vektlegge skammens positive funksjoner skiller Knut Inge Riksens omtale av skammen seg fra tradisjonelle oppfatninger av skammen som en uønsket affekt. I artikkelen ”Om å se sin neste, skammen og det etiske” (2001) legger han vekt på skammens sentrale rolle for å sikre at samfunnets regler blir overholdt. Ethvert samfunn er bygd opp av en rekke sosiale normer som det vil få ulike konsekvenser å bryte. Jo mer alvorlig konsekvensen er, jo større følelse av skam vil individet føle dersom normen brytes. Dette er en egenskap som føres videre fra generasjon til generasjon ved at barna i oppveksten blir presentert for foreldrenes verdigrunnlag. Etter hvert inkorporeres disse hos barnet, som begynner å betrakte verdiene som sine egne (Rixsen 2001:193). Dette kan man se både opp mot Wurmser skamobjekt og Freuds overjeg. Under hele oppveksten mottar man tilbakemelding fra foreldrene og omverdenen, som fungerer som rettesnor på hvorvidt man oppfører seg slik det forventes av en. Til slutt er man i stand til å inkorporere disse tilbakemeldingene i seg selv, og da vil man ikke være like avhengig av at andre forteller hva som er rett og galt. Frykten for skammen vil være med på å sikre at man unngår å sette seg selv i situasjoner der selvbildet kan utfordres på negative måter.

Videre påstår Rixsen at skammen er en sentral faktor for menneskets evne til å skape og opprettholde sosiale relasjoner. Dette forklarer han ved å hevde at det er skamfølelsen som danner grunnlaget for menneskets evne til å føle empati og medfølelse, sentrale faktorer som gjør oss i stand til å betrakte en situasjon fra andres synspunkt. Han går så langt at han sammenligner den skamløse med den samvittighetsløse, og peker på at et fravær av skam i verste fall kan føre til et menneskesyn som grenser mot det som var gjeldende hos blant andre

Hitler, Stalin og deres medarbeidere (Riksen 2001:209). Ut fra denne framstillingen får man derfor et meget annerledes inntrykk av skammens funksjon enn hva man får gjennom Wurmser og Skårderuds omtaler. Bakgrunnen for et slikt skille kan man blant annet finne i deres ulike faglige ståsted. Som psykologer vil Wurmser og Skårderud i stor grad vektlegge skammens innvirkning på individet, mens Riksen som filosof er interessert i hvordan skammen kan virke på samfunnet som helhet. Man kan også anta at de snakker om en ganske ulik grad av skam. En mild skam vil være fordelsmessig for samfunnet, mens en ekstrem form for skam vil være ødeleggende for individet – og dermed også for samfunnet.

Som vi har sett her kan altså skammen ha to helt ulike innvirkninger på individet. For det første vil en viss grad av skam være en nødvendig del av menneskesinnet, som utgjør en sentral del av samvittigheten vår. For det andre kan man se at for mye skam kan virke ødeleggende på individet. Den gir offeret et behov for å isolere seg fra omverdenens fordømmelse, og kan føre til flukt og, i verste fall, selvmord. Skammen er altså en affekt som individet gjerne holder for seg selv, og som dermed blir ekstra vanskelig å behandle. I den videre analysen av karakterene i *Hellemyrsfolket* kommer jeg i hovedsak til å legge vekt på de negative konsekvensene skammen får for individet. Derimot kan det også være verdt å merke seg hvordan det ved flere tilfeller er fraværet av ”sunn skam” som fører til flere av de situasjonene karakterene ender opp i, noe vi spesielt skal se i forbindelse med Sivert og Andrea.

2.2.5 Fra skamteori til metode

Som vi kan se gjennom denne teoretiske gjennomgangen, kommer den psykologiske teorien til å være en sentral del av analysemetoden min. Ettersom denne i hovedsak er beregnet til bruk på pasienter, ikke litterære karakterer, er det enkelte forholdsregler jeg må ta i denne prosessen. Her kommer jeg derfor til å gjøre rede for hvordan jeg kommer til å benytte meg av teorien, og hvilke problemer jeg kan møte på.

Den psykologiske teorien kommer i hovedsak til å fungere som en metode for å diskutere verkets plot. Idet litteraturhistorien karakteriserer *Hellemyrsfolket* som Norges hovedverk innenfor den naturalistiske diktningen, antydes det som en følge av dette at naturalistiske tendenser, som den deterministiske tankegangen, er godt etablert i verket. Ved å undersøke plotet på bakgrunn av en psykologisk teori ønsker jeg, som nevnt, å nyansere oppfatningen av *Hellemyrsfolkets* utpregede naturalistiske stil, og vise at også karakterenes psykologiske aspekter spiller en sentral rolle for hvordan handlingen utvikler seg. I denne

prosessen kommer jeg til å legge vekt på de ulike skamreaksjonene jeg har presentert her, og jeg kommer til å trekke linjer mellom disse og de ulike karakterene jeg tar for meg. Jeg har også tatt for meg skammens tvetydighet ved at den både er noe vi ønsker og noe vi absolutt ikke ønsker, og dette er en faktor som kommer til å spille en sentral rolle videre.

Skamteorien kommer også til å være sentral i analysen av karakterene. I denne prosessen kommer teorien til å danne utgangspunktet for min diskusjon omkring hvorfor de handler som de gjør. For eksempel kan man i forbindelse med Sivert se en endring i personligheten hans underveis i romanserien, og han går fra å være en karakter som i stor grad lar livet sitt prege av skamfølelsen, til å la skamløsheten ta fullstendig overhånd. I denne framstillingen kommer jeg til å legge vekt på teoretikernes framstillinger av skammens utgangspunkt, og søker med dette å vise hvorfor handlingene kan antas å være en følge av skammen. Her kan derimot den psykologiske teorien by på enkelte problemer når den anvendes på litterære tilfeller. Ettersom den er utviklet på basis av virkelige pasienter, er det viktig å understreke at jeg ikke kommer til å behandle de litterære karakterene som psykologiske tilfeller som trenger diagnostisering og behandling. Jeg kommer altså til å benytte meg av teorien som et utgangspunkt for å diskutere mulige årsaker bak karakterenes handlingsmønster, men jeg er ikke ute etter å kommentere hvordan skammen kunne vært unngått, eller lignende. Til tross for at psykologien ikke er tilpasset litteraturens fagområde, vil derimot skamteorien muliggjøre en alternativ tilnærming til verket, som åpner for at en tolkning av karakterenes mentalitet vil være relevant i diskusjonen omkring verkets plot.

3.0 Analyse av Siverts skam i *Hellemyrsfolket*.

Dette kapittelet inneholder hoveddelen av min analyse av skammens funksjon i romanserien *Hellemyrsfolket*. Her kommer jeg til å fokusere på fem ulike skamaspekter som kan knyttes spesielt opp mot karakteren Sivert, nemlig skam knyttet til biologi, seksualitet, løgn, tyveri og religion. Jeg kommer dermed til å benytte meg av disse fem aspektene som en inngang til en diskusjon omkring hvordan skammen er med på å påvirke hvilken retning livet hans tar og hvordan han selv reflekterer over hvorvidt han kan påvirke sin egen skjebne.

Irene Engelstad konkluderer med at man i hovedsak kan legge merke til to ulike skamreaksjoner i forbindelse med Sivert, hvor "[d]en ene er en reaksjon på skammen andre påfører ham og fører til selvforsvar og konfrontasjon. Den andre springer ut av hans egne handlinger og fører til unnvikelse og at han vil skjule seg, ikke bare for andre, men også for seg selv." (Engelstad 2006:23) I likhet med Engelstad kommer også jeg til å operere med et skille mellom den skammen Sivert påfører seg selv og den han påføres av andre, og det er klart mulig å se en forskjell mellom hvordan han reagerer i de ulike tilfellene. Det kan virke som om skammen som påføres ham utenfra har en langvarig, og da også skadelig, effekt på Sivert. Dette kommer spesielt fram gjennom Siverts forhold til Oline og viser seg blant annet ved at han bruker store deler av livet sitt på å flykte både fra hennes fysiske tilstedeværelse og den biologiske arven fra henne og Sjur Gabriel. Som en motsetning har den skammen Sivert påfører seg selv gjerne en kortvarig virkning. Ved å skylde på faktorer som står utenfor hans kontroll, som Gud, hell og arv, blir han i stand til fraskrive seg skyld og klarer derfor å bearbeide denne formen for skam over en kortere tidsperiode enn han gjør ved den første formen.

Det er i hovedsak romanene *To venner* og *S.G. Myre* som kommer til å danne grunnlaget for denne analysen, men der det er relevant, kommer jeg også til å trekke inn eksempler fra *Avkom* da Sivert spiller en sentral rolle også her. Ettersom det blir en del veksling mellom disse tre romanene kommer jeg til å søke å holde meg til en kronologisk gjennomgang av de ulike situasjonene jeg trekker fram. Jeg kommer altså til å begynne med et eksempel hentet fra *To venner*, før jeg går over til *S.G. Myre* og deretter *Avkom*.

3.1 Biologisk skam

I dette delkapittelet kommer jeg til å ta for meg skammen og de ulike skamreaksjonene som Sivert gjennomgår i forbindelse med familien sin. Her kommer jeg i hovedsak til å legge vekt på hans forhold til Oline, men jeg vil i tillegg komme inn på hvordan denne skammen også kan sees i forbindelse med hans egen far. Som skamssubjekter har disse to både likheter og ulikheter. I begge tilfeller oppstår skammen i hovedsak fordi Siverts ambisjoner går utover det som har vært vanlig blant tidligere familiemedlemmer, og derfor er han villig til å gå langt for å bryte med de biologiske båndene som han føler holder ham tilbake. Til tross for dette kan de ikke direkte sammenliknes med hverandre. Mens skammen over Oline er knyttet til hennes person og tilstedeværelse, er den skammen han føler overfor faren knyttet til den arven og tradisjonen han representerer.

Om man da skal ta utgangspunkt i Engelstads todeling av skammen kommer jeg her til å fokusere på den skammen han påføres av andre. Men, jeg mener å kunne vise at skillet mellom disse to ikke er så klart som Engelstad hevder. Jeg er enig i at denne formen for skam ofte fører til konfrontasjon og selvforsvar, men gjennom denne lesningen mener jeg å kunne vise hvordan den i hovedsak fører til et behov for å skjule seg eller flykte, faktorer som Engelstad i hovedsak knytter opp mot den skammen han påfører seg selv.

3.1.1 «Eg ve ta meg hyre tesjøs!» - fluktmotivet.

Allerede i begynnelsen av *To venner* blir leseren introdusert for selve fluktaspektet ved skammen, og i dette tilfellet er det spesielt behovet for *fysisk* flukt vi blir oppmerksomme på. *To venner* begynner med en detaljert skildring av Oline som sjangler full gjennom Bergens gater. Etter hvert får hun selskap av en kjent byskikkelse, fylliken Tippe-Tue, og sammen begir de seg ut på en jakt etter brennevin. Mens dette pågår har en heiende folkemengde samlet seg omkring dem: «Di slår tølene sine sammen, de skifter boe' sitt! Hurra for Tippe Tue og og Småfylla!» (Skram 2002a:94)

Først mot slutten av kapittelet kommer Sivert inn i bildet. Han blir først skildret som en sunn og fornøyd femten år gammel gutt på tur hjem fra jobb, men dette førsteinntrykket endrer seg i det øyeblikket han blir oppmerksom på Oline midt i folkemengden:

Med et plutselig sett stod gutten stille. Hodet sank forover, som om halsen var blitt knekket. Rådvilt famlet fingrene langs buksen, og langsomt dreiet han seg om. Han ble med ett så underlig smal i ryggen, hele gutten liksom skrumpet inn. Det så ut som om han ville vekk, men ikke kunne røre seg. (...)

Da Sivert kunne skjønne, at de alle var kommet forbi, satte han seg ned midt i smuget på et av stentrinnene og gjemte ansiktet i hendene. Det skrek av hat og smerte inne i ham. *Skammen suget ham om hjertet* og brente ham i tinningene. (Skram 2002a: ss. 101-102, min utheving)

Skamaspektet introduseres altså for leseren nesten øyeblikkelig etter at Sivert har blitt presentert, og det understrekes dermed at dette er et sentralt trekk i forbindelse med hans karakter. I dette tilfellet blir skamfølelsen i hovedsak synlig på to måter. Eksplisitt blir leseren oppmerksom på Siverts skam ved at den faktisk introduseres i teksten: "[s]kammen suget ham om hjertet og brente ham i tinningene". Implisitt understrekes denne bemerkningen gjennom en videre skildring av Siverts fysiske reaksjon. Wurmser legger vekt på flukten som en typisk skamreaksjon og hevder at: "The 'aim' of anxiety in general is flight, and hiding is a form of flight." (Wurmser 1981:54) I Siverts tilfelle understrekes ønsket om flukt i hovedsak gjennom kroppsspråket, og over bare noen få linjer endrer han oppførsel drastisk. I det ene øyeblikket nynner han og tramper takten til en sang, mens i det neste er det som om "[...]hele gutten liksom skrumpet inn. Det så ut som om han ville vekke, men ikke kunne røre seg." Hos Sivert kan da man se at ønsket om å flykte fra situasjonen gir seg uttrykk ved at han krymper sammen, gjemmer ansiktet i hendene og venter på at folkemengden skal forsvinne.

Fluktinstinkt blir sentralt i en skamsituasjon, da det er kroppens forsøk på å beskytte offeret for videre eksponering av skammen. Påstanden understøttes av Wurmser som peker på at "[t]his goal of hiding as part of the shame affect certainly serves to prevent further exposure and, with that, further rejection [...]" (Wurmser 1981:54). Ved bokstavelig talt å gjemme seg fra den skamfulle situasjonen unngår Sivert videre utsettelse for den overveldende skamfølelsen. Fluktmotivet tas også videre i neste kapittel, hvor Sivert krever at foreldrene gir ham tillatelse til å ta seg arbeid ute på havet.

«Eg ve'kje være her i byen! Eg kan'kje stå i de'!» ropte Sivert lidenskapelig. «Eg vet jo ikkje, ka øgeblikk eg kan falle opp i farmor på gaten. Lar dokker meg ikkje gå tesjøs, så kommer eg te gjøre en uløkke, på enten hinner eller meg!» (Skram 2002a:111)

Som en videreføring av skammens preventive funksjon, hevder Wurmser at en viss form for skam kan gjøre individet oppmerksom på hvilke situasjoner som kan føre til opplevd skam og som derfor bør unngås. Ved å reise til sjøs er Sivert derfor i stand til å beskytte seg selv mot eksponeringen av skam, på samme tid som han beskytter både Oline og seg selv for en skamreaksjon som han vet vil oppstå om de fortsetter å bo i samme by.

Dermed kan jeg allerede her forsøke å nyansere Engelstads påstand og hevde at Siverts flukt i denne situasjonen viser at også skammen han påføres av andre kan føre til et ønske om å skjule seg. Et slikt behov kan forklares gjennom det Wurmser kaller *borrowed guilt*. Fenomenet innebærer at skamsubjektet har utvidet seg til å involvere "close 'objects' with whom the subject is partly identified. One becomes ashamed not merely of one's own personality, but also of one's family, of a friend, or of one's ethnic group and nation [...]" (Wurmser 1981:46). For Siverts del kan dette derfor forklares slik: ettersom Sivert og Oline er medlemmer av samme sosiale gruppe (familien), går man ut fra at de deler enkelte av de samme karaktertrekkene. Som et resultat av at familiemedlemmer også deler flere av de samme genene, vil man anta at medlemmer innenfor denne gruppen har flere faktorer til felles enn hva som gjelder innad i andre sosiale grupper. Dermed er det mulig at samfunnets syn på Oline er ekstra problematisk for Sivert da det vil ha en direkte innvirkning på hvordan han selv blir oppfattet. På grunn av at han er i slekt med både "Småfylla" og Sjur Gabriel, forventer han at alle går ut fra at også Sivert er av en lignende karakter, og at mange derfor vil ønske å holde avstand til ham. Dette fører til at den skammen som påføres ham av andre kan ha en like sterk innvirkning på ham som den han har skyld i selv, ved at også denne vil ha direkte innvirkning på selvbildet hans. Derfor kan man anta at det også i dette tilfellet vil oppleves som nødvendig for Sivert å beskytte seg fra omverdenens dom.

Flukten til sjøs viser seg derimot å ikke være like effektiv som først tenkt. Selv om han nå befinner seg på motsatt side av kloden, ligger fremdeles slektskapet til besteforeldrene hans "over ham som en ond skam" (Skram 2002a:162). Allerede i det første brevet hjemmefra får kokken på skipet informasjon om hvilken familie Siver tilhører, en avsløring som får sterk innvirkning på Sivert:

Det var for Sivert, som om han hadde fått en kniv boret inn i hjertet. Det kom brusende opp inne i ham så heftig, at åndepustet stanset, og så satte det seg som en propp i halsen. I et eneste glimt så han for seg alle de forsmædelser og forfølgelser, han herefterdags ville bli utsatt for. (Skram 2002a: ss.173-174)

Nok en gang kan vi se hvordan Sivert får en sterk fysisk reaksjon som følge av skamfølelsen, og nok en gang velger han å trekke seg unna. Når skipet forlater kai, tar det med to franske passasjerer på turen. Ettersom disse passasjerene forstår minimalt med norsk, og resten av mannskapet ikke forstår fransk, får de aldri innblikk i hvilken familie han kommer fra. Sivert velger derfor å tilbringe mest mulig tid med dem for å slippe unna det øvrige mannskapets "forsmædelser og forfølgelser". Situasjonen er med på å understreke skammens polaritet. Som

jeg la vekt på i teorikapittelet kan en viss grad av skam være positivt. Den utløser et behov for selvbeskyttelse og gjør at individet unnviker situasjoner som kan utløse skamfølelsen, slik Sivert gjorde ved å reise til sjøs. I enkelte tilfeller, derimot, kan dette beskyttelsesbehovet endre karakter, noe også Skårderud påpeker: ”I forskjellen mellom nok skam og for mye skam blir beskyttelsen giftig. Beskyttelsen blir problemet. Den skamfulle trekker seg slik tilbake at hun eller han blir stående utenfor de relasjoner som er helende” (Skårderud 2001:38). Ved at Sivert skjuler seg fra resten av mannskapet, og slik unngår situasjoner hvor han konfronteres med skammen sin, kan man se en tendens til at skammen begynner å få en negativ innvirkning på ham. Ved å unngå konfrontasjon, unngår han på samme tid situasjoner som kan være helende. Han forsøker å tie skammen i hjel.

3.1.2 Navnebyttet

I forbindelse med Sivert er det derimot ikke bare den fysiske flukten som danner utgangspunktet for hans avstandstaken til familiearven. Også ved å endre navnet sitt er han i stand til å markere avstand, og dermed åpne muligheten for sosial oppdrift¹. Bakgrunnen for antakelsen er tanken om at et finere navn vil gjøre ham mer ettertraktet i de høyere lag av samfunnet:

Men hvem kunne vite, hva lykke han ville få i verden. [...]Om det nu ikke nettopp ble en prinsesse, for dem var der ikke så mange av nuomstunder, så kunne det bli en fin, rik dame, for alt det, at han bare het Sivert Gabriel Jensen, han kunne jo bare kaste Jensen vekk og kalle seg for Hellemyren, eller Myren, nei bare Myre, det hørtes finere; Sivert Gabriel Myre. (Skram 2002a:185)

Dette er en tanke som finner grobunn i løpet av bind nummer to, antydes gjennom tittelen til bind nummer tre og som først mot slutten av dette bindet gjennomføres, i det han gifter seg med Petra og åpner handelsboden

S.G. MYRE.
Smør, Klipfisk og Fedevarer.
Samt
Skindhandel m. m.

Gjennom dette markerer han et brudd med farens navn, som representerer en karrierevei Sivert ikke vil assosieres med. Navnet Myre er en bearbejdet versjon av Hellemyren og har

¹ Navneendringen er et mye brukt litterært topos i tidens dannelses- og desillusjonsromaner, og vi finner eksempler på dette i både Alexander Kiellands *Jacob* (1891) og Arne Garborgs *Bondestudentar* (1883).

sin opprinnelse i landskapet hvor besteforeldrene valgte å bosette seg. Åsfrid Hegdal analyserer navnets betydning og opprinnelse, og hun vektlegger hvordan Sjur Gabriel og Olines verdier gir seg uttrykk nettopp i kombinasjonen av ”helle” og ”myr”:

Navnet Hellemyren springer ut av det fysiske landskapet hvor gården ligger. Fjell og myr danner rammen rundt Olines og Sjur Gabriels liv, i overført betydning representerer de faste hellene Sjur Gabriels verdier, og den løse, myke myren representerer Olines (Hegdal 1996:228)

Om man tar høyde for en slik lesning kan det virke som om Sivert går bort fra de stabile faktorene han har i livet sitt. Etternavnet ”Jensen” stammer fra faren, som er bryggearbeider. Han er derfor ikke blant den rikere delen av befolkningen, men han arbeider hardt og har nok til å kunne skaffe mat på bordet for familien. For Sivert, derimot, representerer dette etternavnet familiearven han forsøker å komme seg unna, og han ser ikke noen mulighet for sosial stigning dersom han skal assosieres med en bryggearbeider. Dette fører til at han vurderer å ta til seg etternavnet ”Hellemyren”, et etternavn som riktig nok tar ham bort fra foreldrenes verdier, men som til gjengjeld knytter ham tettere opp til arven fra besteforeldrene. Her foretar Sivert nok en utvelgelse, og han velger å se bort fra den første delen av navnet, Helle, og står til slutt igjen med navnet Myre. Med utgangspunkt i dette kan man derfor legge merke til at han ser bort fra farens, og til dels farfarens, stabile og hardtarbeidende verdier og blir stående igjen med den delen av navnet som i størst grad kan sees opp mot Olines livsførsel. I prosessen med å markere sin avstand til slektas ”forbannelse” ender derfor Sivert med å ta til seg en del av den personen som han aller helst ønsker å komme unna, nemlig Oline, og dermed kan det virke som om han anser sin mulighet til sosial stigning for å være både mulig og umulig, begge på grunn av hans tilknytning til henne. Etter at navneendringen har blitt et faktum kan man se klare endringer i Siverts handlingsmønster og mye tyder på at hans grunnleggende skamfølelse blir mer og mer fraværende, noe jeg kommer tilbake til i delkapittel 3.4. Om man går ut fra at navneendringen fører ham nærmere Olines verdier blir dette et klart eksempel på at hun får en sentral innvirkning på livet hans også etter at hun er død. Ved å endre navn til Myre blir hun en del av ham, og familiearven er derfor en faktor han ikke kan slippe unna.

3.1.3 Individualisme og determinisme

Om man derimot ser nærmere på Siverts egne uttalelser, ser man at han selv er usikker på nøyaktig hvilken innvirkning familiens skjebne kommer til å ha på fremtiden hans. Blant

annet blir dette tydelig ved at han veksler mellom en deterministisk og en individualistisk verdensoppfattelse.

Det første eksempelet finner vi i begynnelsen av *To venner* etter at Sivert har møtt på Oline. Her fantaserer han om hvordan alle hans problemer kunne løst seg om han bare kunne få satt en stopper for hennes innvirkning på livet hans:

Og hvor kunne han vente å komme seg frem i verden -, folk ville være redd for å ha med slikt pakk å gjøre. [...] Å, om det ikke hadde vært synd å drepe! Ta og søkke henne ned ute på Kvarven eller sparke henne utfor et steds bortpå Sandviksfjellet, hvor hun hadde sin gang, når hun gikk til og fra byen. Farfaren også, skjønt han kunne det nu enda gå an med. Han gikk da ikke om og gjorde gatelarm ialtfall. (Skram 2002a:102)

Her ser vi hvordan spenningen mellom determinismen og individualismen gjør seg gjeldende. Først gir han uttrykk for at det i hovedsak er familiebakgrunnen som står i veien for at han skal ha en mulighet til å komme dit han ønsker i verden, for ”hvor kunne han vente å komme seg frem i verden -, folk ville være redd for å ha med slikt pakk å gjøre”. Det blir altså klart at han anser familien for å være en sentral faktor når det kommer til hvor langt du kan håpe å nå i livet. Til tross for dette kan man ikke si at hans verdensoppfatning her er utelukkende deterministisk, og slik han framstiller det, virker det som om det kan være mulig å bryte ut av familiemønsteret. Han presenterer nemlig et håp om at konsekvensen etter hvert vil miste sin virkning hvis årsaken skulle forsvinne. Dette er en tanke som også støttes av Åsfrid Hegdal, som påpeker at han ikke ”vurderer [...] [Olines] arvemessige innflytelse som essensiell, hinderet er den sosiale skam og fornedrelse hun representerer.” (Hegdal 1996:231) I nettopp denne situasjonen kan man derfor anta at Sivert ikke nødvendigvis anser sin skjebne som forutbestemt av en allmechtig Gud. Det som derimot står mellom ham og en lysende framtid, er det inntrykket samfunnet får av ham som en følge av besteforeldrenes livsførsel. Om besteforeldrene derfor skulle opphøre å eksistere ville hans slektskap til dem etter hvert bli glemt, og dermed står mulighetene åpne for at han kan arbeide seg oppover i samfunnet. Dette argumentet kan også støttes opp om av det faktum at hans reaksjon i hovedsak er knyttet opp mot Oline, men ikke til Sjur Gabriel. Hun er, i en mye større grad enn Sjur Gabriel, en aktiv del av bybildet i Bergen, noe som gjør at Sivert alltid blir presentert for omgivelsenes oppfattelse av henne. Sjur Gabriel lever derimot i hovedsak et stille liv for seg selv hjemme i Hellen og har en oppførsel som det ”kunne [...] nu enda gå an med”. Han utgjør altså ikke den samme trusselen som Oline gjør, og blir derfor ikke betraktet som et hinder for Siverts videre utvikling.

Styrt blant annet av troen på at han må unnsnippe familiens innvirkning for å kunne arbeide seg oppover i samfunnet, reiser Sivert til sjøs. Men også her kommer spenningen mellom de to verdensoppfattelsene fram, og mens han i det ene øyeblikket er overbevist om at det er mulig for ham å bli noe mer enn bare en enkel arbeidsmann, er han i det neste overbevist om det motsatte. Rett etter at hemmeligheten om Oline har kommet ut blant mannskapet, kan man se at han straks tyr til en deterministisk forklaringsmodell:

Nu var det nådd efter ham her langt ute i den vide verden, det som han var flyktet fra. [...] Han som var merket fra før han ble født. Hva var det, som stod i «Forklaringen» om, at noen kar skapes til vanære, andre til ære. Han var et av dem til vanære, men hvorfor nettopp han? [...] Det var vel så bestemt av guds vise råd fra evigheten av. (Skram 2002a:174)

Den Sivert vi møter her ser ikke lenger noen mulighet til å bryte ut fra slektsforbannelsen. Når minnet om Oline, og skamfølelsen knyttet opp mot henne, innhenter ham også ute på havet, innser han at han rett og slett er skapt til vanære, en skjebne han ikke kan unnsnippe. Til grunn for denne antakelsen ligger altså troen på at menneskets skjebne formes som en følge av forfedrenes handlinger, og at hans mislykkethet er en del av Guds store plan. Tanken om en predeterminert skjebne er knyttet opp til troen på en Gud som minner om den man møter i 2. Mosebok hvor det står: ”For jeg, Herren din Gud, er en nidkjær Gud, som straffer barn i tredje og fjerde ledd for fedrenes synd når de hater meg [...]” (2Mos, 20,5)². Fedrenes synder skal ifølge denne oppfatningen overføres på barna, og vitner om en gudstro hvor tanken om nåde og forlatelse virker fjern.

I Siverts videre refleksjon kommer det likevel fram at han øyner et lite håp om å kunne endre sin skjebne. Nok en gang funderer han på hvilken innvirkning det ville hatt på livet hans om besteforeldrene skulle gå hen og dø: ”Men var der da ingen mulighet for å bli kvitt det noensinne. Hvis de begge to gikk hen og døde, så måtte vel folk glemme en gang” (Skram 2002a:174). Selv i de tilfeller der Sivert mister helt troen på at han noen gang skal slippe løs fra skjebnens klør, klarer han altså ikke helt å forplikte seg til denne deterministiske verdensoppfattelsen. Hans ønske om å bli noe mer, om å få en mer anerkjent stilling i samfunnet, er for sterkt.

Det kan virke som om det er spesielt etter at seilmakeren deler en historie fra fortiden sin at Sivert virkelig innser at økonomisk vekst kan være mulig for ham. Mens mannskapet er

² Dette er en gudsoppfatning som preger flere sentrale realistiske verk, og kan sees i forbindelse med den deterministiske teorien som var sentral i samtida. Ett av de mest kjente eksemplene er Henrik Ibsens *Gengangere* (1881), hvor det antydes at Osvalds skjebne blir formet som følge av farens utsvevende oppførsel.

samlet en kveld, forteller seilmakeren om hvordan han en gang var i stand til å forføre en jente av en finere familie. Til tross for at det kommer klart frem at seilmakeren har tvunget seg på jenta mot hennes vilje, fungerer denne historien som en motivasjon for Sivert, og etter denne hendelsen er han i stand til å se for seg en alternativ fremtid hvor sosial stigning i høyeste grad vil være mulig:

Han hadde en gang hørt fortelle om en, som het Askeladden, en simpel fyr, visst en bondegutt til og med, som gikk hen og fikk prinsessen og det halve riket. Om det nu ikke nettopp ble en prinsesse, [...] så kunne det bli en fin, rik dame [...]. Det var visst dumt, at [Sivert] var gått til sjøs allikevel, for det meste han kunne bli på den måten, var jo kaptein. Hadde han holdt seg på landjorden og kanskje kommet seg til handelen, så ville han nådd høyere opp. Ja, han angret på det, især nu da det viste seg, at det om farmoren var fulgt efter ham.” (Skram 2002a:185)

Med inspirasjon fra Askeladden og seilmakeren er Sivert overbevisst om at han har alle muligheter åpne fremfor seg, bare han er i stand til å komme seg bort fra havet. Det er også først her at Sivert selv gir uttrykk for de høye ambisjonene han har for fremtiden, hvor selv ikke kapteintittelen er bra nok for ham. Her kan man se at han anser handelsyrket for å være det springbrettet han trenger for å komme seg oppover i samfunnet, og det kan virke som om han har gått helt bort fra den tidligere deterministiske livsholdningen. Den grunnleggende forestillingen for håpet om en slik sosial mobilisering er derfor at det vil være mulig for ham å endre livet sitt i en slik grad at han til slutt, i likhet med Askeladden, blir sittende igjen med både prinsessa og halve kongeriket.

Man kan derimot merke seg at Sivert ikke utelukkende ser for seg en sosial stigning som følge av hardt arbeid. Her forestiller han seg en fremtid som til en viss grad kan sees som en parallell til Askeladdens suksess, og for Askeladden var det ikke nødvendigvis bare hardt arbeid og flaks som lå til grunn for hans økte sosiale status. Det var nemlig først og fremst gjennom sitt ekteskap med prinsessa at Askeladden ble oppgradert fra sitt liv som en vanlig bondegutt. En av de som har tatt for seg den tidstypiske parvenyen er Lars August Fodstad i doktoravhandlinga *Folkelighet og forfall. Modernitetskritiske innganger til Alexander L. Kiellands Jacob* (2010). Her understreker han blant annet ekteskapets sentrale rolle i parvenyens prosjekt og peker på at hans ambisjoner om sosial klatring kan oppfylles ved å etablere et forhold til en pike fra et høyere lag av samfunnet (Fodstad 2010:149). Den sosiale oppgraderingen som Sivert her er interessert i er derfor ikke kun tilgjengelig gjennom hardt arbeid eller flaks, men kan også være mulig å oppnå gjennom riktige bekjentskaper. En ungdommelig og/eller forførerisk parveny kan komme i kontakt med damer av en høyere

klasse, og vil dermed, som en følge av dette forholdet, kunne oppnå økt sosial anseelse og/eller økonomisk vekst. Til tross for at dette ikke kommer til å være Siverts primære fremgangsmåte, kan man gjennom hele romanserien se at flere av de damene han innlater seg med har økonomiske fordeler, og kommer gjerne fra finere familier. Dette gjelder spesielt for Lydia Munthe, som er datter av en av byens mest vellykkede handelsfamilie, men også ekteskapet med Petra Frimann kommer til å by på økonomiske fordeler for Sivert. Til tross for at Sivert ikke satser på å komme seg opp i verden ved å bevisst sjarmere en rikere dame, som en tradisjonell parveny kanskje ville gjort, spiller fremdeles ”kjønnsmarkedet” en sentral rolle i Siverts liv. En gift mann anses som mer stabil enn en som er enslig, og ekteskapet vil derfor være en sentral faktor i jakten på de beste arbeidsplassene.

Gjennom denne hendelsen kan man legge merke til at Siverts tendens til å ty til dagdrømmer kommer klart frem. Han innser at det ikke bare er gjennom hardt arbeid at håpet om mobilitet kan realiseres, og etter dette punktet kan man derfor dele Siverts utsikter for fremtiden i to. Først kan man se at han har et ønske om å arbeide seg oppover i samfunnet, og han gjør en real innsats for å lykkes gjennom denne inngangsmetoden. Dette kommer klart frem ved at han viser seg til å være hardtarbeidende og allsidig både under arbeidet om bord på båten og hos familien Munthe i begynnelsen av *S.G. Myre*. For det andre har han etter hvert en tendens til å trekkes mot mer lettvinde løsninger, og dagdrømmer. Dette kommer blant annet frem her hvor han drømmer om å ende opp med ”prinsessa og det halve riket”, men man ser det kanskje aller klarest i *Avkom*, hvor han har gitt opp tanken om å komme fram gjennom ærlig arbeid og har satt økonomien sin over styr gjennom økonomisk spekulasjon. Til tross for at han i utgangspunktet preges av pågangslust og positiv framtidstro, trekkes han etter hvert mot drømmeriet og latskapen.

På bakgrunn av disse ulike forklaringsmulighetene kan man se at skillet mellom en predeterminert skjebne og individualisme ikke bare er et problem som åpenbarer seg for ettertidens litteraturforskere, men også er et sentralt problem uttrykt gjennom den litterære protagonisten. Om man tar utgangspunkt i Siverts handlinger og tankeganger, kan det virke som om han i hovedsak er av den oppfatning at han selv har muligheten til å påvirke framtida si. Han må ikke nødvendigvis følge den samme retningen som resten av familien hans har gjort, og han kommer i de senere bindene til å gjøre alt han kan for å etablere seg som handelsmann, med mål om å skape en lysere framtid for seg selv og familien sin. I enkelte tilfeller, derimot, når skammen virker så nær og overhengende at han ikke vet hvordan han skal slippe unna, har Sivert lett for å ty til determinismens lære. Livet er en del av Guds store plan, og om man er skapt for ulykke er det ikke noe man kan gjøre fra eller til på dette

punktet. En slik forklaringsmodell holder ham altså i liten grad ansvarlig for egne handlinger. Denne diskusjonen kommer jeg tilbake til litt senere i oppgaven, og foreløpig rekker det å poengtere at Sivert selv slites mellom ønsket om å oppnå storhet og erkjennelsen av at han aldri kommer til å gjøre det.

3.1.4 Olines død

Olines tilstedeværelse har hele tiden kastet skygge over Siverts tilværelse. Han har ansett henne som en hindring for hans sosiale oppdrift, og hun har vært hans syndebukk når verden har gått ham imot. Mot slutten av *S.G. Myre* endrer denne tilstanden seg derimot ved at Sivert ved et uhell kommer til å ta livet av henne. Mens vennegjengen er på tur til danseball begynner de å leke sisten på tur ut til lokalet der selskapet skal være. Plutselig ser Sivert Oline ravende full rundt nede i fjæra. Hittil er han den eneste som har lagt merke til henne, og han leder vennegjengen inn på en annen vei, slik at de ikke ser henne. Til tross for at han forsøker å få henne til å vende om og gå tilbake til byen, slutter hun ikke å følge etter ham. Til slutt blir han desperat. Han løfter henne opp og løper avgårde med henne, men hun kjemper i mot og flukten ender med at han kaster henne fra seg for ”å løsne hennes klør fra sin hals[...]” (Skram 2002a: ss. 387-388). I fallet treffer hun en steinblokk og faller sammen.

Nok en gang blir det klart at Siverts skam i hovedsak er styrt av en sosial faktor. Skammen utløses av frykt for at vennene skal se hvilken tilstand hun er i, og her ender han med å gjøre seg selv til morder for å unngå at noen skal oppdage henne. Handlingen oppfyller trusselen han kommer med i begynnelsen av *To venner* hvor han skriker ut: ”Lar dokker meg ikkje gå tesjøs, så kommer eg te gjøre en uløkke, på enten hinne eller meg!” (Skram 2002a:111) Flukten til sjøs var ikke nok, og uansett hva han gjorde kunne han ikke unnslippe Oline. Om man nå skal tro Siverts egen refleksjon vil Olines død fri ham for hennes determinerende innvirkning på livet hans. Skammen over henne er sosialt betinget og denne konsekvensen vil forsvinne når årsaken selv er borte. Men legger romanene opp til en lesning hvor Olines innvirkning er over etter hennes død?

Åsfrid Hegdal argumenterer mot denne oppfatningen og peker på at selv om Sivert selv er overbevisst om at Olines innvirkning avsluttes når hun er borte, kan det virke som om han har inkorporert Olines verdier i seg selv og at arven fra henne er med på å påvirke ham helt til han dør i fengselet (Hegdal 1996:ss. 230-231). Likhetene blir synlige gjennom flere faktorer som jeg går dypere inn på senere i analysen, men jeg kommer med en kort oversikt over dem her. Overgangen starter i *To venner* hvor Sivert vurderer å endre navnet sitt til

Myre, et navn som knytter ham nærmere Olines verdier. Man kan også merke seg at det er i forbindelse med drømmen om navneendringen at han også begynner å sammenligne seg selv med Askeladden, en framtidsutsikt som gir løfter om sosial oppgradering uten nevneverdig arbeid. Etter dette virker det som om Olines verdier gjør seg mer og mer gjeldende hos ham, og i større og større grad benytter han seg av løgn og tyveri for å komme seg dit han ønsker i livet. Siverts liv ender til slutt i fengsel etter at han har skrevet ut en falsk veksel i konsulens navn som en siste redning for å komme seg ut av en økonomisk knipe. Olines ”løse verdier”, som Hegdal omtaler dem, kan altså sies å ha en reell innvirkning på Siverts liv, også etter at hun er borte. Ut fra en slik lesning av Olines innvirkning i romanuniverset kan det virke som om Sivert, i sitt desperate forsøk på å slippe unna den overveldende skammen han føler for familien og arven den fører med seg, har selv endt opp med å videreføre disse verdiene. Arven fra Oline er for innarbeidet i ham til at han klarer å løsrive seg helt fra disse, og som et resultat av dette lykkes han aldri å oppnå den høye posisjonen i samfunnet som hele tiden var målet hans.

3.2 Seksuell skam

Når den seksuelle skammen tidligere har blitt diskutert i forbindelse med Amalie Skrams diktning, har det i hovedsak vært med fokus på den sosialt betingede skammen. Her har det blitt lagt vekt på at skammen oppstår i tilfeller der den kvinnelige karakteren bryter med det som er samfunnets forventninger til en kvinnes seksuelle oppførsel, slik tilfellet er blant annet i *Constance Ring* (1885) og *Fru Inés* (1891). For Sivert, derimot, er det ikke samfunnets fordømmelse som er den avgjørende faktoren for at den seksuelle skammen oppstår. For ham er den direkte knyttet mot individet, selvbildet, tapsfølelse, og som et resultat av dette: skammen over å bli stående utenfor samfunnet.

Det er først i forbindelse med horehuset som mannskapet besøker mens ”To venner” ligger til land i Kingston, at leseren presenteres for Siverts seksualitet. I løpet av denne reisen til sjøs har han utviklet seg fra gutt til mann, og som et siste skritt i denne overgangen finner man den seksuelle erfaringen, noe Sivert også blir oppmerksom på.

Han hadde fattet en viktig beslutning. I kveld ville han ikke være så dum som han pleiet der oppe i «Prinsesse Strit». Svarte var jentene, og stygg lukt var det av dem -, men allikevel, de andre lot seg ikke skremme, så ville han heller ikke. Han hadde lenge nok vært til latter (Skram 2002a:152).

For Sivert kan det derfor virke som om den seksuelle handlingen ikke bare fungerer som en innvielse til voksenlivet, men også som en nødvendig faktor for å bli akseptert som et jevnbyrdig medlem av mannskapet. Ettersom han ikke tålte livet på sjøs særlig godt den første tida, og dermed tilbragte store deler av tida hengende over ripa, utviklet han seg raskt til å bli et mobbeoffer for enkelte av mannskapet, og da spesielt for kokken. Ved å oppsøke horehuset, derimot, har han et håp om at de andre skal begynne å se på ham som en av dem, slik at mobbingen tar slutt.

Problemene viser seg derimot når resten av mannskapet dukker opp, og skamfølelsen oppstår i det han blir stående igjen alene etter at de andre har stukket av med hver sin dame. Det som derimot viser seg til å være det største problemet for ham er at det er kokken som stikker av med den siste jenta. Kokken blir derfor den direkte årsaken til at Sivert blir stående igjen alene:

«All gone?» lespet negeren og så medlidende på ham. «Your turn by and by,» føyet han så til og nikket med et motbydelig smil.

Sivert ble grepet av skam og vemmelse. Han så seg om etter sin trøye og hatt og oppdaget begge deler på gulvet borte ved sofaen. Han gikk hen og tok det opp, satte hatten på, kastet trøyen over armen og skyndte seg ut.

Men hevne seg på kokken *ville* han. (Skram 2002a:161)

Gjennom jamaicanerens ord konfronteres Sivert med egen skam, noe som nok en gang gir ham et behov for å flykte fra situasjonen. Det som derimot skiller denne skamreaksjonen fra tidligere, er at nå, for første gang, er ikke flukten nok. Det er ingen steder han kan dra, ettersom han er avhengig av å få skyss med det samme skipet som kokken for å komme seg bort fra situasjonen, og dermed må han takle dette på en annen måte. Det som da skjer i dette tilfellet, er at han legger store deler av skylden for egen mislykkethet over på kokken og reagerer med sinne og aggresjon. For å svare på ydmykelsen venter Sivert på kokken om bord på skipet, og når kokken da kommer sjanglende tilbake til skipet, overfaller Sivert ham.

Kokken tok Sivert i luggen og slo hans hode mot dekket, men da han tredje gang lettet det opp, så Sivert sitt snitt til å bite ham i nesen så ettertrykkelig, at kokken med et brøl, den eneste lyd, de hadde gitt fra seg under slagsmålet, slapp luggen og rullet ned på dekket ved siden av Sivert, hvor han ble liggende som livløs. (Skram 2002a:167)

En slik aggressiv reaksjon betraktes av psykologen Gershen Kaufman som en av de mest naturlige forsvarsmekanismene i forbindelse med skam, og hun hevder: "[i]ts presence serves a much-needed, self-protective function by both insulating the self against exposure and by keeping others away." (Kaufman 1992:83) Ved å banke opp kokken får Sivert derimot ikke

bare hevn for den situasjonen som utspilte seg tidligere den kvelden, han søker også å sikre seg fra situasjoner som kan komme til å oppstå i framtida. Ved at han går seirende ut fra denne slåsskampen, gir Sivert en klar beskjed til kokken om å holde seg unna, og slik kan han også beskytte seg selv for en videre eksponering av skammen. I motsetning til hva vi har sett tidligere, velger altså Sivert å søke konfrontasjon i dette tilfellet.

Det man også kan merke seg, er at slåsskampen får det resultatet at Sivert ender med å bite av en del av nesa til kokken, en handling som kan minne om kastrasjon. Ikke bare kan man se en fallisk likhet mellom nesa og kjønnsorganet ved at de begge er en kroppsdel som stikker ut fra kroppen, men i etterkant av hendelsen blir kokken i tillegg gående rundt på skipet som en kastrat. Ikke bare ender han opp med en stor bandasje i ansiktet, men som en nykastret katt lusker han rundt på skipet uten å gjøre noe mer ut av seg. Til slutt ender han også skjebnen sin ved at han vaskes på havet under den neste stormen båten kommer ut for.

Sivert trekker også inn slektskapet til Oline som en årsak til hvorfor prosjektet hans ikke lykkes denne kvelden. Da den siste jenta blir tatt fra ham utløses et minne fra barndommen hvor han befant seg i en lignende situasjon:

Alltid var han blitt skubbet til side. Hele tiden mens han gikk på «Betlehem», når de kom sammen for å leke, især hvis småpikene var med, ble han på en eller annen vis satt utenfor. Som den gang oppe på Skansen, da han skulle være med til far- og mor-spill. Den peneste og største av småtøsene hadde sagt til ham: Vi to være mann og kone. Og så hadde hele flokken ordnet seg og lagt seg ned par om par i en lang rekke – det skulle forestille, at det var natt, og at de var gått til sengs. Og den pene pike hadde stukket hodet inn i hans arm og sagt, at sånn ville hun ligge, for det gjorde alle foreldre. Da var der kommet en gutt, som ingen kone hadde fått, og trukket ham opp etter armen og ropt: Skynd deg, skynd deg, - der nede går din farmor, hun er så full, at hun ikke kan stå på benene, du må få henne i hus! Og han var fart opp og latt, som han syntes, det var pent av gutten å varsko ham, enskjønt han kunne drept ham på stedet, for han visste, det var løgn og funnet på for å få hans plass. (Skram 2002a: ss. 161-162)

Til tross for at Sivert og Oline nå befinner seg på hver sin kant av jorda, har han en tendens til å knytte enhver personlig motgang opp mot slektskapet til henne. På grunn av hennes eksistens har han helt siden barndommen opplevd å være utestengt fra felleskapet, dermed virker det ekstra sårt på ham når han også ”nu han var tusener av mil borte fra dem” fremdeles ikke er i stand til å gjøre motstand når andre bevisst holder ham utenfor (Skram 2002a:162). Det interessante her er at Sivert fremdeles legger skylden på Oline i tilfeller der livet går ham imot til tross for at han har lagt et helt verdenshav mellom dem. Det kan derfor virke som om koplingen opp mot henne er motivert av en bakenforliggende deterministisk tankegang. På grunn av at han er i slekt med Oline, er han dømt til å la seg holde utenfor, akkurat slik han gjorde i barndommen, og slik han igjen gjør på Jamaica. Tendensen til å legge skylden på de

omkring seg markeres av Kaufman som sentralt i tilfeller der et individ opplever skam, og motiveres gjerne av ønsket om å føle seg bedre med seg selv:

Strategies of transfer [...] aim at making someone else feel shame in order to reduce our own shame. For example, if I feel humiliated, I can reduce this affect by blaming someone else. The blaming directly transfers shame to that other person, enabling me to feel better about myself. (Kaufman 1992:81)

Ved at man overfører skylden til en annen person, fraskriver man seg ansvaret for situasjonen og er derfor i stand til å beskytte eget selvilde. Ettersom man ikke har havnet i den skamfulle situasjonen på grunn av egenskaper som kan knyttes direkte til egen person, men på grunn av en annens handlinger, trenger man ikke å føle på smerten og kan derfor gå videre med livet uten å bære preg av hendelsen. Dette er et mønster som vi skal se hos Sivert flere ganger, enten han skylder på en person som er tilstede i øyeblikket (som kokken), eller han legger skylden på en mer abstrakt faktor (som minnet om Oline eller Gud).

I Siverts tilfelle er det derfor, ironisk nok, ikke det seksuelle aspektet i seg selv som danner grunnlaget for den seksuelle skammen. Det er riktignok den mislykkede seksuelle erobringen som fungerer som utløsende årsak i dette tilfellet, men det kan virke som om det er den sosiale nedverdigheten av å bli holdt utenfor, og dermed mangle en erfaring som resten av mannskapet allerede har gjort seg, som blir det største problemet for ham. Akkurat som med slektskapet til Oline kan det her virke som om skammen først og fremst oppstår som et resultat av at han er oppmerksom på at menneskene omkring ham er bevisst på at han ikke er som dem. Han står utenfor fellesskapet.

3.3 Skamløgn

Som jeg allerede har vært innom, er Siverts skamopplevelser i de fleste tilfeller knyttet opp mot familien og hvordan den er med på å virke inn på hans stilling i samfunnet. Han har alltid følt at han allerede fra fødselen av har vært dømt til å mislykkes og til å stå på utsiden av samfunnet. Løgner blir derfor en måte for Sivert å veie opp for disse biologiske svakhetene. Ved å pynte på sannheten er han i stand til å sette seg selv i et lys som gjør at han skiller seg ut fra den slekta han kommer fra. I historiene han dikter opp er han ikke bare arbeidersonnen, skipsgutten eller hjelpegutten Sivert, han kan være en helt som har reddet et skip fra å gå under, eller en som er utvalgt til å stå i en nær kontakt med Gud.

Som vi husker fra Engelstad, vil man i den naturalistiske litteraturen gjerne ikke snakke om en helt, men heller en anti-helt. Dette kommer som et resultat av at den deterministiske verdensoppfatningen vil være vanskelig å gjennomføre i litteraturen dersom man ønsker å opprettholde en viss spenning i handlingsgangen. Om de naturalistiske forfatterne hevder Engelstad derfor at

[d]eres romanpersoner framstår ikke først og fremst som sosiale typer, slik deres litterære program skulle tilsi, men som spesielle og særegne individer. Det blir derfor ikke bare arv og miljø som forklarer deres skjebne, men ofte også en individuell brist ved dem (Engelstad 1985:80).

I Siverts tilfelle kan man derfor snakke om en personlig brist som tar form blant annet gjennom hans trang til å unngå sannheten. Fra vi først blir kjent med Sivert, til han dør i fengselet, kommer hans innviklede nett av løgn og bedrageri til å forme hans skjebne. I dette delkapittelet kommer jeg til å ta for meg nettopp denne faktoren sett opp mot hans tendens til å fortelle løgner, både til seg selv og andre, og hvordan dette er med på å føre livet hans inn på galt spor. Videre kan man også se dette aspektet opp mot Siverts biologiske skam. I flere tilfeller kommer han til å legge skylden for sin egen mislykkethet over på sin genetiske bakgrunn, eller mennesker omkring ham. Dette til tross for at det ofte står klart for leseren at det i stor grad er på grunn av egne handlinger at Siverts liv tar de vendingene det gjør. Også tyveriaspektet som jeg kommer inn på i neste kapittel kan knyttes opp mot Siverts personlige brist. Som et resultat av løgnene han forteller om egen storhet, blir det til slutt nødvendig å stjele for å kunne opprettholde dette inntrykket. Jeg har derimot valgt å holde disse delene atskilt ettersom tyveriaspektet framstår som større enn bare de elementene som kan sees opp mot løgneren.

3.3.1 Spøkelset

Første gang vi blir oppmerksomme på at Sivert har en tendens til å pynte på sannheten, er helt i starten av hans opphold ute på "To venner". Mens han står og betrakter seg selv i speilet overraskes han av at kapteinen roper etter ham. I forfjamselsen tar han et sprang til siden, og ender ved et uhell opp med å plassere den ene foten sin i en kagge med smør. Når annenstyrmannen kommer inn og oppdager hva som har skjedd, kommer Sivert på stående fot opp med en forklaring som skal ta brodden fra reaksjonen som venter ham.

«De' va' nokke, så skræmte meg så grusomt, at der danset ell for øgene mine, an'enstyremann -, og så va' de' nett, så eg ble' blinn.»
 «Du ska få blinn rettno!»
 «Sannferdig,» forsikret Sivert. «Eg sto' og tørket på spegle', og så kom de', og så sku' eg bøkse te si'e, og så va' de' eg kom te trø opi smørre'.»
 «Kaforokke kom, din fantegutt?»
 «Et spøkelse,» sa Sivert energisk. «De' kom sigenes ner fra skylighte' eller kå de' no va', eg såg de' så tydelikt i spegle', og då eg sku' snu meg, va' de' vække.» (Skram 2002a:121)

Deretter kommer Sivert med en så detaljert skildring av dette påståtte spøkelset at annenstyrmannen ikke kan annet enn å tro på historien. Slik slipper Sivert unna situasjonen helt uten skjenn. Gjennom hendelsen blir leseren oppmerksom på at Sivert ikke nødvendigvis er den sannferdige protagonisten man kanskje trodde han var fra begynnelsen. Han har en livlig fantasi, og han har ingen problemer med å dikte opp historier, selv ikke under press, en egenskap som kommer til å prege hvordan man som leser møter hans refleksjoner og historier også videre i romanserien.

I tillegg til at denne hendelsen fungerer som en øyeåpner for leseren, har den også en lignende innvirkning på Sivert. Det kan virke som om han her innser at han har en evne til å komme seg unna vanskelige situasjoner, og at han slik kan unngå både skyld og skam. Dette blir derfor ikke siste gang leseren blir utsatt for Siverts løgnaktige egenskaper.

3.3.2 Brevet

Neste gang leseren kan merke et avvik mellom Siverts historier og hva som virkelig skjedde, er når Siverts familie mottar et brev hvor han forteller om sine opplevelser ute på havet. Her følger blant annet en beskrivelse av et uvær de måtte gjennom på turen til Jamaica. For Sivert er dette en sentral hendelse, da det spesielt er som et resultat av denne opplevelsen at han utvikler seg til å bli en pålitelig og habil sjømann. Den første tiden på ”To venner” er han mye plaget av sjøsyke, og er derfor ute av stand til å gjøre jobben som forventet. Etter stormen, derimot, får han ikke bare troen på at skuta kan overleve alt, men også en økt tillit til egen arbeidsevne. Etter dette blir han derfor en uvurderlig del av mannskapet, og i stand til å utføre nesten enhver oppgave.

Det som kjennetegner flere av Siverts ”røverhistorier” er at de gjerne har som hensikt å sette ham i et bedre lys, og her får vi et typisk eksempel på dette. Til tross for at denne stormen spiller en sentral rolle i Siverts modningsprosess, er ikke dette nok for ham, og om man tar et nærmere blikk på brevet han sender hjem til foreldrene sine, blir det opplagt at han her serverer en helt annen historie enn hva leseren opprinnelig blir presentert for. Slik vi først

leser situasjonen, reagerer Sivert med panikk i møte med uværet, og kommer med et desperat forsøk på å sette livbåtene på havet slik at han kan komme seg unna. Alt dette uten å tenke over hvilke konsekvenser dette ville fått. Straks etter får han derimot beskjed om at båten er konstatert å være tett, og derfor ikke kommer til å gå under. Dermed endrer alt seg for ham. Etter dette øyeblikket kommer han til å spille en sentral rolle i kampen mot uværet, og selv kapteinen må innrømme at han har gjort en god jobb. Når historien når Siverts foreldre i form av brevet hans, derimot, har hendelsen endret karakter.

[...] Allesamen var saa rædde at di knapt kunne Puste, og di holdt paa te sitte baaten paa Vandet, for Fokken var revnet fra Like som er tauget rundtom, men saa sprang Eg te og like te Veers med en eneste gang og gjore fillene fast Snobt Aleine [...] og daa eg kom ner igjen graat kaftainen af Glæde og sa at dette kan vi Takke Deg for Sivert, hadde Du ikkje vorre, saa hadde vi Logge der – (Skram 2002a:140).

I dette tilfellet benytter han seg av en modifisert variant av virkeligheten blant annet for å legitimere det faktum at han sluttet som lysestøperlærling for å reise til sjøs. Da han dro hjemmefra, bekymret foreldrene seg for at han ikke skulle ha noen karrieremuligheter etter å ha sagt fra seg lærlingeplassen, men etter denne opplevelsen kan han vise at han ”gjærne kunne faat lov at gaat tesjøs jo før jo heller” (Skram 2002a:141). I tillegg kan man se hvordan han gjennom historien unngår å framstille svakere sider ved ham selv. Til tross for at han reagerte med uro og panikk i begynnelsen, klarer han her å framstille seg selv som rolig og fattet helt fra begynnelsen av. Dette er bare starten på hans forsøk til å få seg selv til å framstå som noe større enn hva han kanskje egentlig er, en personlig egenskap som kommer til å skape mye trøbbel for ham framover. For Siverts del kan det derfor virke som om hans personlige brist er tett knyttet opp mot selvbildet. I tillegg til å benytte seg av løgner for å komme seg unna trøbbel, kan man merke at han forteller løgner for å framstille seg selv som modigere og flinkere enn hva han egentlig er, en tendens som kommer spesielt fram i forbindelse med Sjur Gabriels død.

3.3.3 Sjur Gabriels død

Når han overlever den siste stormen med ”To venner”, bestemmer Sivert seg for at han ikke hører hjemme på havet. Han får seg jobb hos kjøpmannsfamilien Munthe, men han mister den raskt etter å ha innlatt seg med datteren i familien. Etter dette klarer han ikke å finne noe lyspunkt i tilværelsen, og med mål om å finne et passende sted for å ta livet av seg går han utover mot havet. Idet han skimter besteforeldrenes hytte, ombestemmer han seg derimot og

velger å tilbringe natta der. Det er først morgenen etter at han oppdager at bestefaren ligger på dødsleiet. På tur hjem for å fortelle foreldrene hva som har skjedd, får han en idé om hvordan han kan modifisere denne historien til å dekke over sannheten omkring sin situasjon:

Og alt mens han vekselvis gikk og løp i den friske maimorgen, tenkte han på, hvor vakkert det ville vært, om det nu hadde hengt ganske annerledes sammen, enn det gjorde med det, at han hadde vært til stede ved farfarens død. Om han nu hadde drømt om natten, at farfaren lå på det siste, og at gud hadde befalt ham å gå ut og se til ham, for at denne ikke skulle være alene i sin dødsstund, men ha en, som kunne sukke til gud om nåde for ham. (Skram 2002a:267)

Gjennom dette tankereferatet får man innblikk i hvordan Sivert utvikler en historie som ikke bare stiller ham i et godt lys, men som også plasserer ham i en særstilling i forhold til Gud. Ved å presentere familien for denne historien blir det ikke bare mulig for ham å skjule det faktum at han har mistet jobben, han slipper også å forklare hvorfor han tilfeldigvis var ute hos besteforeldrene. Ved at han i tillegg trekker inn gudsaspektet, og framstiller seg selv som en som utfører Guds arbeid på jorden, tar han nok en gang på seg helterollen. Hadde det ikke vært for ham, ville Sjur Gabriel ikke hatt noen ved sin side som kunne talt hans sak for Gud, og han ville derfor dødd som en synder, slik Sivert frykter for seg selv. Slik får løgneren her en lignende funksjon som den har når han overdriver sin egen innsats under stormen i forrige bind. Nok en gang framstiller Sivert seg selv som en person som uselvvisk gjør det han kan for å hjelpe, og kanskje til og med berge, andre.

Ifølge Skårderud kan skam karakteriseres som en affekt som ”bevisst eller ubevisst, [...] næres av en diskrepans mellom den jeg er, og den jeg vil være, mellom forventning og realisering” (Skårderud 2001:38). Som vi skal se i eksempelet nedenfor, er det i dette tilfellet en slik diskrepans som ligger bak Siverts behov for å lyve. I hans alternative versjon av virkeligheten er han nemlig i stand til å betrakte seg selv som en person som passer opp mot de ambisjonene han har fra seg selv.

Da solen stod opp, og han følte seg kveget og varmet av dens milde stråler, som lå som brede fuger av gyllen glans mellom skyggene av Sandviksfjellets mørke stenkauser, hvor Sivert gikk på den knudrete sti, ble det, han diktet på, litt etter litt til virkelighet for ham, mens begivenheten med Lydia, opptrinnet på stuekontoret, da Munthe gav ham avskjed, og de siste dagers pinefulle lediggang, alt sammen ble til en ond, mer og mer tåket drøm. Å for en lettelse! Han liksom styrtet seg på hodet inn i denne forestilling, som kom til ham som en frelse fra alt ondt. Ikke stanse og se seg tilbake, ikke røre ved det, bare videre, videre inn i det. (Skram 2002a: ss. 267-268)

Ved at han mistet jobben sin hos familien Munthe, mistet han på samme tid fotfestet han hadde innenfor handelsyrket, en yrkesvei som han anså som selve billetten til et bedre liv. Når

han blir stående arbeidsløs, kan det virke som om han anser muligheten for denne sosiale stigningen som tapt og han søker å ende livet sitt før ryktet om hans mislykkethet kommer ut blant folk. Bestefarens død blir derfor som en ”frelse fra alt ondt”, og Sivert tar til seg løgner som om den skulle vært sannhet. Den virkelige Sivert, arbeidsløs og klar til å ta sitt eget liv, stemmer ikke overens med den personen han selv ønsker å være. Han ønsker å være en helt som spiller en sentral rolle i de begivenhetene han er en del av og sist, men ikke minst, ønsker han å framstå som vellykket. Gjennom løgner produserer Sivert den personen han selv ønsker å være og trenger derfor ikke å føle skam over hvem han virkelig er.

3.3.4 Løgnens skamaspekt

Dermed kan man se at, i likhet med flukt og aggresjon, blir også løgner en faktor som gjør Sivert i stand til å beskytte seg selv fra skammen. I delkapittel 3.1.3 var jeg inne på at skammen han føler i forbindelse med Oline oppstår som et resultat av at resten av samfunnet er oppmerksomme på koplingen mellom dem. Om hun dør, vil folk etter hvert glemme at de er i slekt, og som et resultat vil skammen forsvinne. I tilfellet ovenfor viser Sivert nok en gang at hans skam er sosialt betinget. Så lenge alle er av den oppfatning at han har mistet jobben sin som en følge av en heltmodig og guddommelig inspirert handling, vil ikke dette være med på å kompromittere selvbildet hans. Alle problemene er løst, og skammen over situasjonen han befant seg i kommer ikke til å plage ham mer.

Det er ikke ofte Sivert selv reflekterer over sin egen tendens til å fortelle usannheter, men om vi beveger oss tilbake til slutten av *To venner*, mens båten holder på å gå under, kan vi finne et godt eksempel på nettopp dette. Her bekymrer han seg for at dette karaktertrekket skal være med på å fordømme ham om han dør denne natten. I dette tilfellet er det først og fremst løgner han fortalte i brevet hjem til foreldrene sine han bekymrer seg over, og han hevder at han selv ikke var klar over at han hadde løyet før han fikk svaret fra foreldrene:

Så fæl som han hadde vært til å lyve, han ville det ikke, men han gjorde det alltid allikevel, det satt i kroppen på ham, han visste ikke av det, før løgner var fart ut av munnen på ham, og så glemte han det med det samme –. Som det, han hadde skrevet hjem om, at han hadde reddet skuten. Da han leste om det i brevet fra foreldrene, som han fikk i Marseille, fattet han ikke, hva de mente. Noen ord om, at han nok skulle komme til sin rett og få belønning, hadde han ikke kunnet utgrunne. Først, da de lå i Lissabon og lastet salt, stod det plutselig for ham, hva han hadde skrevet. Da hadde han følt seg så lei og skamfull, men nu ble det til en møllesten om hans hals, som ville dra ham ned i fordømmelsen. (Skram 2002a: ss. 201-202)

Som vi kan se her, har evnen til å lyve blitt en så innarbeidet del av hans personlighet at han sjelden tenker seg om to ganger før han bestemmer seg for å pynte på sannheten. Men når han frykter at livet hans kan ha nådd sin slutt, kommer disse syndene tilbake til ham, og han bekymrer seg for hvilken innvirkning disse kommer til å få på den skjebnen han nå muligens møter. Til tross for at han ofte ønsker å legge skylden for sin mislykkethet over på andre, kan tilfeller som dette vise at han er oppmerksom på at det kan være som et resultat av sin egen karakter at livet tar den vendingen det tar. Dette er en antakelse som stemmer overens med det jeg var inne på i begynnelsen av dette delkapittelet, hvor jeg hevdet at det er Siverts personlige brister (i dette tilfellet løgnaspektet) som ligger til grunn for den retningen livet hans tar. Det er ikke nødvendigvis slik at han er dømt til å være mislykket som en følge av hvordan tidligere generasjoner har oppført seg. Han skammer seg over å bli sett i tilknytning til forfedrene sine, noe som fører til et behov for å framstille seg selv i et bedre lys for å unnsnippe familiearven, men som en følge av disse modifiseringene finner han seg i situasjoner som nok en gang framkaller skam. Slik framstår skjebnen som en ond sirkel for Sivert.

3.4 Skamtyveri - økonomimotivet

I tillegg til skammen og løgnen kan man se tyveriet som den tredje sentrale faktoren i skjebnens onde sirkelen. Her skal vi derfor se hvor tett løgnen, tyveriet og skammen er knyttet sammen for Sivert. Skam fører til løgn, løgnen fører til tyveri og avsløringen av tyveriet fører til mer skam.

Sivert vokser opp i et samfunn hvor den økonomiske situasjonen er i endring, noe som betyr at ens sosiale posisjon ikke er låst på samme måte som før. Med andre ord: sosial stigning er mulig.

Den fremvoksende markedsøkonomien får store konsekvenser for enkeltindividets frihet, og i videre forstand for det som vi med en vertikal figur har kalt forholdet mellom høy og lav. Penger gir frihet fra nød, fra maktstrukturer, fra forhåndsprogrammerte livsløp, og fører den tidligere livegne inn i det åpne markedet. Følgelig bidrar de til å undergrave adelens og embetsstandens maktmonopol, og fører dermed samfunnet et skritt nærmere demokratiet. (Fodstad 2010: ss. 144-145)

Som en følge av den framvoksende markedsøkonomien åpnes stengselen som tidligere har vært mellom høy og lav i samfunnet. Dermed blir det mulig å arbeide seg ut av den sosiale posisjonen man har blitt født inn i, en form for sosial mobilitet som ikke har vært tilgjengelig

under den tidligere adelens maktmonopol. For Sivert er det nettopp ønsket om sosial mobilitet som danner utgangspunktet for hans personlige brist. Han lyver for å framstille seg selv i et best mulig lys, og ønsker med dette at folk skal se på ham som noe mer enn bare en etterkommer av en enkel arbeider. I løpet av serien kommer han derimot opp i enkelte situasjoner hvor han sliter med å opprettholde inntrykket han innfører av seg selv, og det er i disse tilfellene han tyr til alternative løsninger, som blant annet tyveri og økonomisk spekulasjon.

I denne analysen har jeg skilt mellom to ulike former for skam. Hittil har jeg lagt vekt på den første formen, som er den skammen man påføres av andre. I Siverts tilfelle utløses en slik skam først og fremst ved at han anser andres handlinger som hindrende i hans forsøk på å arbeide seg bort fra familiearven. I dette delkapittelet kommer jeg derimot til å fokusere på den formen for skam han påfører seg selv.

3.4.1 Franskmennene

Som tidligere nevnt tar ”To venner” med seg to franske passasjerer på turen fra Jamaica til Frankrike. Ettersom Sivert er en den eneste av mannskapet som legger litt innsats i å forsøke å forstå og kommunisere med dem, knytter de seg raskt til ham, og han ender opp med å tilbringe mye tid sammen med dem. Snart blir det en vane at de samles hver kveld mellom åtte og ti for å spille kort, og i potten ligger det penger. Til slutt kommer derimot det tidspunktet hvor Sivert har betalt ut sin siste mynt, og det er først da problemene viser seg:

Da var han blitt ganske motfallen ved tanken om, at han nu ikke mer hadde noe å spille om, så kunne han jo ikke bli med lenger, og så måtte han finne et påskudd, for å si sannheten var altfor flaut. Mons. Jean, som la merke til det lange blikk, hvormed Sivert fulgte hans hånd, da han strøk de små mynter til seg den aftenen, hadde fått en anelse om sannheten og endelig villet dele gevinsten med ham, Sivert hadde protestert på det ivrigste og forsikret, at han hadde «plenty of pennier» i sin kiste.

[...] Plutselig var den forestilling oppstått hos ham, at han, mens franskmennene sov, kunne ta tilbake de penger, han hadde tapt. Bare så vidt han fikk noe å spille om. (Skram 2002a:189)

Her kan det virke som om det både er frykten for å bli stående utenfor selve spillet og skammen over å innrømme at han er fri for penger som ligger til grunn for at han velger å lyve og påstå at han har penger liggende i kista. Det som derimot vekker oppmerksomheten til leseren i denne situasjonen, er hans noe uvanlige løsning på problemet. Han velger å takke nei til pengene som Mons. Jean ønsker å dele med ham, da det vil være altfor flaut å innrømme at han ikke har mer å spille for. Løsningen blir derfor å snike seg inn på franskmennenes

kammers og ”ta tilbake de penger, han hadde tapt”. Det som også er interessant, er at han selv bortforklarer dette som noe annet enn tyveri, for ”[h]an tok jo bare, hva som hadde vært hans, hvis han ikke hadde vært dum og sagt nei” (Ibid.). Dermed kan han skaffe seg nok penger til å være med på kortspillet enda en tid uten å måtte innrømme at han har gått tom for penger, og slik kan han både opprettholde selvbildet og unngå skammen. Gjennom denne situasjonen åpnes det for at man kan stille spørsmål ved hans iboende moral og sans for opprettholdelse av sosiale regler.

Til slutt blir den ene franskmannen oppmerksom på at det forsvinner penger fra lommebøkene deres i løpet av natta, og de tar Sivert på fersken mens han forsøker å levere tilbake et gullstykke som han med et uhell tok kvelden før.

Det forekom Sivert, at han baklengs styrtet ned i et belgmørkt dyp, og at noe koldt med sus og brus slo sammen over hans hode. Han hevet armene og plantet de krummete fingre med et heftig grep ned i håret. Så seg han halvt i kne, og idet han med sammenbitte tenner utstøtte et halvkvalt stønn, satte han plutselig på og løp med fremstrakt overkropp, hoppet opp på spiren i le, tok for seg i finkenettet, løftet seg opp med et spark i spiren og hev seg ut over relingen. (Skram 2002a:191)

For første gang vurderer altså Sivert selvmordet som en løsning for den overhengende skamfølelsen, men denne gangen overlever han ved at den ene franskmannen rekker å ta tak omkring ankelen hans og dra ham om bord igjen. Med dette innfører altså Skram selvmordsmotivet, som trekkes inn flere ganger i løpet av romanserien, men som ikke realiseres før Severin lykkes å ta livet sitt i slutten av *Avkom*. For Sivert er det derimot skammen over å bli avslørt som løgner og tyv overfor to mennesker som han setter pris på, som blir for mye å bære. Til tross for at franskmennene får så dårlig samvittighet for hele hendelsen at de forsøker å unnskyldte Sivert ved å hevde at det hele sikkert er basert på en misforståelse, klarer han ikke å omgås dem på samme måte etterpå. Han trekker seg unna, og sørger for å holde seg opptatt med arbeidet om bord slik at de ikke får mulighet til å konfrontere ham med hendelsen.

En slik skamreaksjon kan sees opp mot Skårderuds omtale av skammens fenomenologi, hvor han hevder at:

[d]en akutte skamreaksjonen erfares som et dypt ubehag. Få andre affekter kjennes like dramatisk. Den kommer raskt og slipper langsomt. Den er en negativ erfaring, en implosjon eller en plutselig «ødeleggelse» og selvforminskning. Skammen er en dødgjørende affekt, og dens ytterste konsekvens er selvmordet. (Skårderud 2001:42)

Det vil derfor være relevant å se både på Siverts umiddelbare og langvarige reaksjon. Slik Skårderud sier her kommer skammen ofte som en konsekvens av en ”plutselig ’ødeleggelse’”, og det kan virke som om det er akkurat slik Sivert opplever denne situasjonen. Til tross for at han føler en viss grad av anger som følge av at han med uhell kom til å ta til seg en mynt av høyere verdi enn planlagt, sliter han ikke med noen form for skamfølelse i perioden før han oppdages i sin ugjerning. Han mener derimot at han har rett på de pengene han tar til seg, ettersom franskmennene allerede har tilbudt seg å dele dem med ham. Det er derfor ikke før han oppdages at skammen utløses, men til gjengjeld virker den da øyeblikkelig med full styrke. En slik avsløring har en sterk sosial innvirkning på han, ved at han straks kan markeres med merkelappen ”tyv”, en karakterisering som ikke passer inn under de høye forventningene og ambisjonene han har for seg selv. I tillegg kommer det fram at han føler det som et enormt nederlag at han har skuffet to mennesker som aldri har gjort annet enn å ”øst og øst bare godhet og glede ut over ham” (Skram 2002a:192). Det at skammen først utløses etter at han har blitt tatt på fersk gjerning, kan derimot være nok et tegn på at Sivert mangler en viss form for grunnleggende sensitivitet og samvittighet. Som vi husker, delte Skårderud og Wurmser skamaffekten inn i tre deler: *skamfølelsen*, *skamangsten* og *skamreaksjonen*. Mens man kan se at Siverts skamfølelse (en preventiv faktor som gjør at individet unngår situasjoner som kan utløse skam) og skamangst (frykt for å bli avslørt) arbeider overtid i tilfeller der skammen påføres ham utenfra, kan man i dette tilfellet se at de er så godt som fraværende. Wurmser og Skårderud går også over til å hevde at disse to, skamfølelsen og skamangsten, til en viss grad har en positiv innvirkning på individet og er sentrale faktorer som bidrar til at man holder seg innenfor samfunnets rammer. Ettersom vi har å gjøre med en litterær karakter, vil det ikke være sentralt å diskutere hvorfor det kan virke som om denne evnen til en viss grad mangler hos Sivert, eller hvordan det kan behandles. Derimot er det et poeng å merke seg at han, i noen tilfeller, virker å ha problemer med å skille mellom rett og galt, og at dette kan komme som et resultat av en manglende (positiv) skamfølelse.

Man kan også se likhetstrekk mellom Siverts reaksjon og Skårderuds omtale av skammen som en ”dødgjørende affekt”. Den overveldende skammen blir umulig for ham å takle, og hans øyeblikkelige reaksjon blir derfor å søke mot selvmordet som den eneste (og enkleste?) utveien. En slik løsning vil føre til at han aldri trenger å konfronteres med sin egen skammelige oppførsel, og kan derfor betraktes som den ultimate beskyttelsesmekanismen. I Siverts tilfelle skal derimot dette forsøket vise seg til å mislykkes ved at han reddes om bord igjen i siste sekund, men også den videre oppførselen hans viser at han fremdeles er preget av ønsket om å slippe unna hele situasjonen:

[I] forening bar så de to franskmenn Sivert inn i deres kammer, hvor de la han i overkøyen. [...] mons. Jean vasket hans ansikt, fikk neseblodet stanset og la plaster på skammene. [...] Sivert, som hele tiden holdt øynene lukket, lot seg behandle som et hjelpeløst barn. Bevisstheten om det forefalle fylte ham med en dump, lammende smerte. Han var stemplet som en tyv (Skram 2002a: ss. 191-192).

Denne reaksjonen kan vitne om at skammens avsløring ikke bare har en innvirkning på hvordan han oppfattes av menneskene omkring seg, men også hvordan han betrakter seg selv. Den overveldende skamfølelsen har en lammende innvirkning på ham, og han lukker øynene og lar seg behandle som et hjelpeløst barn. Ikke bare hjelper denne oppførselen ham med å stenge seg ute fra omverdenen, den gjør det også mulig å distansere seg fra seg selv. Skårderud knytter det unnvikende blikket opp mot det skadde selvbildet, og hevder at "[i] den akutte skamreaksjonen viker blikket. Man ser bort og vil ikke dele øyekontakt. Man vil heller ikke dele øyekontakt med seg selv. Skammens vesen er knyttet til *selviakttagelsen* – å se seg selv med andres blikk" (Skårderud 2001:43). Ved å holde øynene lukket slipper Sivert derfor å se seg selv gjennom deres øyne. Han slipper å konfrontere det faktum at han nå blir oppfattet som en tyv av to av de menneskene han bryr seg mest om. Skammen næres altså ikke bare av det inntrykket andre kommer til å få av ham, som det gjør i de tilfeller der han opplever lånt skam, men også av det faktum at han blir gjort oppmerksom på at han ikke er den personen han ønsker å være.

Gjennom dette eksempelet kan vi se hvor tett skammen, løgnen og tyveriet er knyttet sammen. Sivert lyver og hevder at han har mer penger enn han egentlig har både fordi han anser det som skamfullt å innrømme at han har brukt opp alt han har, og fordi han er redd for å nok en gang bli stående utenfor det sosiale fellesskapet, slik han opplevde det på horehuset. Denne skamløgnen er derfor både motivert av et behov for å skjule egne svakheter samt å sikre sin egen sosiale posisjon. Videre ser han derfor tyveriet som eneste mulighet for å skaffe seg penger raskt slik at han blir i stand til å skjule både skammen og løgnen, en handling som igjen fører til økt skam ved at han avsløres som tyv og løgner overfor de han stjal og løy for. Det er som Skårderud sier: "[s]kamfølelsen er ofte både utgangspunkt og konsekvens", og dette er en ond sirkel som vi kommer til å se igjen ved flere tilfeller (Skårderud 2001:41). Skam fører til løgn, som fører til handling, som igjen fører til økt skam.

3.4.2 Virs

Også når Sivert får seg arbeid hos kjøpmannsfamilien Virs i *S.G. Myre* forsyner han seg av ting som ikke tilhører ham selv. Blant annet henter han penger fra kassen for å gi farbror-Berthe et halvdalerstykke som støtte til begravelsen hun må holde for sin sønn som ble overkjørt. Vi får også vite at han ved flere anledninger har sneket med seg mat opp til Sine, en pike som påstår at hun venter hans barn. Som en følge av dette har han altså arbeidet seg opp en god del gjeld, som eierne av butikken ikke er klar over. I motsetning til sist er han denne gangen klar over hvilke problemer han har stilt til for seg selv, også før hans handlinger blir avslørt.

Nu hadde han solgt og pantsatt alle de klær, han ikke nettopp gikk og stod i, og uret og bibelen og salmeboken. I går strøk vinterfrakken, og i går hadde han igjen tatt penger i skuffen. Nu skyldte han 21 spesiedaler. Hva tid skulle han få betale det? og hvis nu Virs en vakker dag kom efter det. (Skram 2002a:378)

Etter denne situasjonen kommer derimot gjelda hans bare til å bli større, og innen han oppdages og får sparken har han opparbeidet seg en skyld på omtrent 40 spesiedaler. Til tross for at han er klar over hvilke problemer han setter seg selv i ved å lyve og stjele, klarer han fremdeles ikke å slutte. Hva kan dette komme av? Først og fremst kan dette knyttes opp mot hans ønske om sosial stigning, og et sentralt punkt på veien vil være å endre den oppfatningen andre har av ham. For å oppnå dette ønsker han å bryte med den karakteristikken han sitter igjen med som følge av å være i slekt med Oline, og forsøker å etablere en oppfatning av seg selv som en storkar, det motsatte av hva hans forfedre har vært. Dette prosjektet fører derimot til at utgiftene hans langt overgår inntektene, og til tross for at han har pantsatt så godt som alt han eier og har, er ikke dette nok til å opprettholde bildet han ønsker å skape av seg selv. Underslag og løgn blir derfor nødvendig for å opprettholde illusjonen.

Også Siverts reaksjon på å bli avslørt har drastisk endret seg etter situasjonen med franskmennene om bord på båten. Etter å ha blitt konfrontert av ekteparet Virs oppsummerer han de merkelappene han nå kan plassere på seg selv: ””Tyv, manndraper, drukkenbolt, løgner, bespotter, bakvasker, horkarl, regnet Sivert med dump sløvhet opp for seg selv. Det voldte ham ingen pine, bare et seigt og valent nag. Der var blitt så stille inne i ham” (Skram 2002a: 431). Det er altså ikke få karakteristikker han kan plassere på seg selv nå, men dette virker ikke ha noen nevneverdig innvirkning på ham. Det er som om han har godtatt sin skjebne, og innser at dette er de personlige karakteristikene som heretter kommer til å være en del av ham. Når han da, noen dager senere, lyver for å få jobb som bestyrer i konsul Smiths

handelsbod, kommer dette aspektet klarere fram. For å sikre seg jobben hos konsul Smith antyder Sivert at han fikk sparken fra sin forrige arbeidsgiver etter å ha hatt et forhold med konen i huset og at han derfor ikke kan komme med en attest. Jobben som skal sikre ham den sosiale stigningen han hele tiden har vært på jakt etter blir derfor hans gjennom en løgn, en faktor som legger grunnlaget for hvordan framtiden hans utarter seg.

3.4.3 Økonomisk spekulasjon

Når vi kommer til *Avkom*, derimot, kan man klart se at Siverts livsvalg ikke har hatt den positive virkningen som han hadde håpet, og han bærer tydelig preg av at hans tendenser til å foretrekke løgn og lettjente penger har hatt en negativ innvirkning på livet hans. Når vi her møter Sivert igjen, lever han ikke bare i et ulykkelig ekteskap, men er også i en dyp økonomisk krise og sliter med å skrape sammen nok penger til å betale regningene sine på termindagen. Som vi husker var denne perioden preget av overgangen fra gammel til ny økonomi, og rikdom og ære bestemmes ikke lenger bare av arv og tradisjoner, men er også mulig å oppnå gjennom hardt arbeid. For parvenyen blir derfor ”veien til anerkjennelse [...] stadig kortere og enklere.” (Fodstad 2010:148) For Sivert, som for mange andre, oppfattes økonomisk spekulasjon som den enkleste måten å oppnå rask økonomisk vekst. Dette var derimot en metode som ikke bare kunne tilby stor gevinst, men også et overveldende tap, og Siverts karriere preges i hovedsak av det siste.

En av de grunnleggende årsakene til at Sivert har havnet i denne situasjonen, er ikke bare at han ofte velger å spekulere bort pengene sine på risikable prosjekter, men også at han ved flere tilfeller prioriterer feil når han først har tjent seg noen kroner. Denne svakheten påpeker han også selv etter at lysestøyper Berthelsens enke nok en gang har vært nødt til å forlate Siverts handelsbod uten å få innsikt i regnskapet til forretningen hennes som Sivert har tatt over driften av.

Alt det han strevet og slet ble det bare opp i samme svarte elendigheten. Nei, verre og verre. Nu var han også kommet i stor gjeld til madam Berthelsen. Den godtroende stakkaren, som han kunne lyve full, når han ville. [...] siden han hadde overtatt lysestøperiet og hadde drevet det opp – var det blitt rent ille. Det gikk alltid så. Jo flere penger han fikk mellom hendene, jo verre faren ble han. I stedet for å betale gjeldsposter og klare fra seg hos konsulen, tok han seg halsbrekkende utgifter på. Som nu i sommer, da han hadde reparert på huset der hjemme; bygget fremsalen og hellelagt hele gårdsplassen. (Skram 2002b:56)

Her ser vi at Siverts skamfølelse har endret seg drastisk. Da han første gang ble tatt i å lyve og snylte på andre reagerte han som om livet var over, og selv etter å ha tatt penger fra familien

Virs var han preget av en viss motvilje over egne handlinger. I årene etter denne hendelsen, derimot, har hans manglende skamfølelse gjort seg mer og mer gjeldende. Han har tatt over forretningen etter madam Berthelsens mann med et løfte om at hun, i tillegg til den faste leien, hadde et krav på en fjerdedel av inntektene. Ut fra konteksten blir det klart at Sivert har sneket til seg store deler av denne inntekten, og som vi ser fra utdraget ovenfor innrømmer han gladelig at han morer seg over madam Berthelsen, som er så godtroende og lettlurt. Hun er derimot ikke den eneste han har opparbeidet seg gjeld til, og bare i løpet av dette korte kapittelet kommer flere innkrevere innom boden hans, og for å slippe unna velger han å stenge butikkdøra fra innsiden. Til tross for at han sitter i dyp gjeld, avslører han i sitatet ovenfor at når han først får noen mynter til overs, velger han å bruke disse til andre ting enn å betale gjelden.

Tidligere i analysen har jeg i hovedsak lagt vekt på hvordan skammen virker ødeleggende på Sivert og er med på å føre livet hans inn på gal vei, men det er viktig å ikke glemme at en viss form for skam vil være nødvendig i opprettholdelsen av mellommenneskelige forhold. Jeg har allerede nevnt at dette er et tema for både Skårderud og Wurmser, men også Knut Inge Riksen tar utgangspunkt i denne tanken ved å hevde at skamfølelsen

funderer mennesket som et relasjonelt vesen. Idet det menneskelige fellesskap forutsetter en viss medmenneskelig livsorientering og hensyntagen til den etiske fordring, gjelder det å kunne se seg selv som relatert til en norm eller en verdistørrelse som overskrider selvet. Ved å sensibiliseres gjennom skammen overfor en slik normerende instans aktualiseres en form for selviakttakelse som er avgjørende for den moralske dannelsen. (Riksen 2001:197)

Med dette vektlegger han altså skammens positive funksjon, og hevder at en viss form for skam gjør det mulig for mennesket å underlegge seg en overordnet norm, og gjør oss dermed i stand til å fungere sammen i et fellesskap. Gjennom en slik mild form for skam blir man i stand til å betrakte verden med en viss grad av perspektiv, som ikke bare åpner for evnen til å føle empati og vise medfølelse for andres situasjon, men som også gir oss evnen til å iakttå oss selv. Dermed er skammen med på å sikre at vi handler på en måte som holder oss innenfor hva som aksepteres av de sosiale normene. Hos noen, derimot, er denne skammen svakere enn hos andre, og i verste fall kan denne være mer eller mindre fraværende. I slike tilfeller finner man derfor individer som mangler en evne til å sette seg inn i andres situasjon, og som mangler respekt for samfunnets overordnede normer og regler. Som vi kan se gjennom eksemplene her, har Siverts skamfølelse blitt mer og mer fraværende, og i dette siste tilfellet kan vi se hvor lite det plager ham å lure penger fra andre. Han har nå kommet til det punktet

hvor løgn og tyveri er en sentral del av hans prosjekt med å arbeide seg oppover i samfunnet. Han har akseptert hvem han er, noe som gjør at løgnen ikke lenger kommer i konflikt med selvbildet hans. Derfor er ikke den overveldende skammen tilstede mer.

Denne økende skamløsheten har ikke bare ledet Sivert inn på en livsvei som er preget av løgn og tyveri, den har også hatt en direkte innvirkning på hans ambisjoner og framtidsdrømmer. Som vi husker fra *To venner*, hadde Sivert en ambisjon om å komme seg inn i handelsyrket for å kunne arbeide seg oppover derfra, da han mente at denne yrkesretningen kunne by på gode muligheter for både rikdom og ære. Når vi da møter han igjen flere år senere i *Avkom*, har han fått mer enn bare en fot innenfor dette yrket, og han er til og med den stolte eier av sin egen handelsbod. Til tross for dette kan han ikke skryte av noen overveldende økonomisk vekst. I stedet kan man spore den helt motsatte tendensen, og i stedet for rikdom har han arbeidet seg opp en enorm gjeld. Men hva kommer dette av? Hvor gikk det galt?

Vi har sett hvordan Siverts moralske holdninger har endret seg drastisk i løpet av denne perioden, og jeg har tidligere understreket hvordan Sivert er preget av en brist som gjør ham tilbøyelig til å ty til løgn og tyveri for å slippe unna både skamfølelse og eventuelle problemer. Til tross for dette er han opprinnelig av den oppfattelsen at den sikreste veien til rikdom er ved hjelp av hardt arbeid og oppofrelse. Gjennom romanserien kan man også se flere klare tendenser til at Sivert utvikler seg til å bli en flittig og pålitelig arbeidsmann, både gjennom den innsatsen han gjør om bord på ”To venner” og i tiden mens han er ansatt hos familien Munthe. Han har allsidige kunnskaper, og ingen av disse arbeidsgiverne ser hvordan de skal klare seg uten ham. I *Avkom*, derimot, har denne livsholdningen endret seg. Her kommer det fram at han har valgt en framgangsmåte som krever mye mindre fysisk innsats, men fremdeles kan tilby et betydelig økonomisk utbytte – økonomisk spekulasjon.

Men verre var det med disse sildefiskeforretninger. Jakten han hadde kjøpt, og de to skibsparter. Nu igjen. Det var jo rent ut avsyndig av en mann i hans stilling. Egentlig også ulovlig. For han var jo forpliktet til intet å begynne på – uten etter samråd med og samtykke av konsulen. Det stod jo skriftlig på kontrakten etter siste gang, da konsulen reddet ham fra å gå fallitt. (Skram 2002b:57)

Problemet med Siverts spekulasjoner, derimot, er at de sjelden er vellykkede. Som sitatet ovenfor viser, har han allerede gått konkurs på grunn av dette en gang tidligere, og nå kan det virke som om han er på samme vei. Han underslår derfor penger for å kunne spare opp nok til å betale tilbake den gjelden han har opparbeidet seg gjennom tidligere spekulasjoner, samt å kunne investere i nye prosjekter. Sivert har altså helt mistet evnene til å holde seg innenfor

samfunnets rammer. Han tar ikke hensyn til andres eiendom, og ønsket om personlig vinning settes høyere enn nesten alt. Til og med familien får lide under hans søken etter rikdom. Ikke bare har de har sjelden mer penger enn at de lever fra hånd til munn, med ved ett tilfelle organiserer også Sivert et ekteskap mellom datteren sin og en forretningspartner for å forsøke å betale tilbake noe av det han skylder. Selv når han på grunn av sine mislykkede beslutninger sitter i dyp gjeld, velger han å legge skylden på faktorer utenfor ham selv. Om bare ”løkken [hadde] føyet seg, og Vårherre hadde villet –” (Skram 2002b:66). Han får det ikke som han vil i livet, for lykken og/eller Gud selv er i mot ham, en forklaringsmodell som grenser tett opp mot en deterministisk oppfatning av verden.

Et ironisk karaktertrekk ved Sivert er at han gjennom hele romanserien har en tendens til å legge skylden på alle omkring ham når verden går ham i mot, men til syvende og sist er det på grunn av et avvik i hans egen personlighet som gjør at han havner på avveie. Han kunne ha valgt å fått seg en stabil jobb, benyttet seg av at han var praktisk anlagt, og arbeidet seg oppover i gradene ved å være en stabil, pålitelig og flittig arbeider, slik det så ut som om han var på tur til å gjøre i begynnelsen av *S.G. Myre*. Som Engelstad påpeker: ”Den sannheten naturalistene så, var at sosiale forskjeller ikke lot seg overskride. I deres verden ender sosial streben alltid med nederlag” (Engelstad 1989:78). Hans sosiale streben kommer aldri til å lykkes av den enkle grunn at han er et produkt av en litterær tradisjon som søker å motbevise tanken om sosial mobilitet. En sentral tanke blant naturalistene var at man ble født inn i den situasjonen hvor man var ment å være, og til tross for Siverts håp om en skjebne som minner om Askeladdens, var dette aldri ment å skje for ham.

Det er derimot her Siverts ”personlige brist” kommer inn i bildet. Som nevnt kan det være vanskelig å demonstrere gjennom et litterært verk hvordan arv og miljø har en direkte innvirkning på protagonistens liv, og derfor er det ofte en egenskap ved den litterære karakteren som gjør at romanens handling tar den vendingen den tar. For Sivert viser denne bristen seg spesielt ved at han går bort fra sin teori om at suksess kan oppnås gjennom hardt arbeid og heller satser på den raske og lettvinde veien mot økonomisk suksess. Til sist velger han en vei som er preget av en stor sjanse for å mislykkes, og som ofte resulterer i at man finner seg fanget i en ond sirkel, slik det også går med Sivert. Han investerer alle sine økonomiske midler i et prosjekt som mislykkes, og etter å ha mistet alt han har kommer han seg gjennom hverdagen ved å låne, stjele og lyve. Hver gang muligheten byr seg velger han å investere i et nytt prosjekt, alltid med håp om at det en gang skal lykkes slik at han kan betale tilbake det han skylder. Til slutt ender han opp i en negativ spiral som graver ham lengre og

lengre ned i økonomisk gjeld og løgn, hvor han til slutt, lite overraskende, havner i fengsel for sine misgjerninger og ender sitt liv der.

3.5 Religiøs skam

Gjennom de fire bindene er det klart at det religiøse aspektet spiller en sentral rolle, og i forbindelse med Sivert kan man se at det modnes etter hvert som han blir eldre. I begynnelsen er Gud en størrelse som Sivert vender seg mot i tilfeller der han, enten på grunn av frykt eller anger, bekymrer seg for framtida eller evigheten. Slik blir derfor Guds ord gjerne en kilde både for selvrefleksjon og tilgivelse. Etter hvert kommer derimot dette forholdet til Gud til å utvikle seg til å bli mer og mer sentralt i Siverts liv, helt til han, på dødsleiet sitt, nynner på salmer og er klar til å tre inn i Guds rike. Det som derimot knytter alle disse tilfellene sammen, er at Siverts henvendelser til Gud ofte er preget av en underliggende skam som motiverer ham til å søke hjelp fra en faktor utenfor ham selv.

3.5.1 Dødsangst

En sentral spenningstopp i *To venner* er den store stormen båten kommer ut for mot slutten av romanen. Denne er så kraftig at leseren lenge er usikker på om Sivert og resten av mannskapet kommer til å overleve. Også Sivert bekymrer seg lenge for utfallet av uværet, og midt i sin dødsangst motiveres han til å søke trøst og tilgivelse hos Gud.

Skulle han virkelig forgå i denne dag, i denne time, forgå – hva var det å forgå? Det var å dø, å dø, å dø, – og så kom jo dommen. Han, som var så syndefull – «Herre, hjelp os, vi forgå!» Men han kunne få forladelse, ja forladelse, men så måtte han bekjenne. «Herre, jeg vil bekjenne, at jeg» men så kunne han ikke huske sine synder, der var så myldrende mange, [...] men hvis han angret, så ville han jo bli salig allikevel. [...]

Å, hvis han bare fikk leve, hvis han slapp for å dø nu, midt i sin synd –, han skulle vandre resten av sitt liv som for guds ansikt (Skram 2002a: ss. 201-202)

Her kan vi se et eksempel på hvordan religionen fungerer som en utløsende faktor for selvrefleksjon. I et slikt tilfelle hvor han frykter for sitt eget liv, kommer han til å tenke på hva som skulle skje dersom han ikke overlever, og her er det først og fremst de mange løgnene han har fortalt som tynger ham. Nå har han mulighet til å angre og be om forlatelse overfor Gud, men han kan ikke bekjenne sin urett overfor de han har løyet til. Frykten for å dø blir derfor forsterket av at det er en mulighet for at han må følges av sine synder til dommens dag.

Man kan ikke se bort fra hvordan uværet Sivert kommer ut for her minner om historien i Bibelen hvor Jesus stiller stormen³.

²² En dag gikk han ut i en båt sammen med disiplene og sa til dem: «La oss sette over til den andre siden av sjøen.» De la ut. ²³ og mens de seilte, falt han i søvn. Da kom det en virvelstorm kastende over sjøen, båten begynte å fylles med vann, og de var i stor fare. ²⁴ De gikk bort og vekket ham og sa: «Mester, mester, vi går under!» Da reiste han seg og truet vinden og bølgene så de la seg, og det ble blick stille. ²⁵ Han sa til dem: «Hvor er deres tro?» [...] (Luk., 8,22-25)

Mens Jesus og disiplene er ute på havet blåser det opp til storm, men ved å true bølgene fikk Jesus havet til å legge seg stille igjen. I likhet med disiplene tyr også Sivert til Guds hjelp når det blåser opp til storm. Han ber derimot ikke bare om hjelp til å overleve, men også om tilgivelse for sine synder. På samme måte som disiplene konfronteres med sin manglende tro blir Sivert oppmerksom på at han ikke har levd i tråd med guds ord og han søker tilgivelse og nåde. Situasjonen er derfor preget av den dødsangsten Sivert føler i øyeblikket, noe som også understrekes av hans fanatiske gjentakelse av ”«Here, hjelp os, vi forgå!»”. Gjennom Guds ord klarer han derimot å overbevise seg selv om at det er mulighet for tilgivelse for en angrende synder. I *Apostlenes gjerninger* sier Peter til Isrealittene: ”Angre derfor og vend om, så syndene deres blir strøket ut” (Apg., 3, 19), og det er nettopp dette Sivert gjør her. Han angre. Han har så mange feil på samvittigheten sin at han ikke kan bekjenne dem alle – av den grunn at han selv ikke er i stand til å huske alle –, men han vet at han angre, og bare på grunnlag av dette skal han da være salig, ifølge hans egen refleksjon.

Til slutt kan man også merke seg løftet Sivert gir Gud, hvor han lover at han skal han vandre ”som for guds ansikt”, om han bare får overleve natta. I dette utsagnet kan man lese et løfte om å gå bort fra sin tidligere oppførsel og leve et liv i pakt med Guds ønsker for ham. Om man derimot går nærmere inn på hvordan livet hans utarter seg etter denne opplevelsen, kan man konstatere at løftet om endring ikke gjennomføres. Til tross for at han i dette tilfellet konfronteres med sin egen dødsangst, er det altså ikke nok til å få ham til å endre atferd.

3.5.2 Ansvarsfraskrivelse

Når Sivert i *S.G. Myre* oppdager at han ved et uhell har tatt livet av Oline, benytter han seg av Bibelen for å finne trøst. I det forrige eksempelet så vi hvordan hans henvendelse til Gud var

³ Uværsmotiv er et mye brukt motiv i datidas litteratur, og ett eksempel er diktet ”Jeg ser” (1893) av Sigbjørn Obstfelder som uttrykker menneskets fremmedfølelse i en verden som er i utvikling.

motivert både av gudsfrykt og dødsangst. I dette tilfellet er det frykten for å ha krysset over en linje hvor det ikke lenger vil være mulig å be om tilgivelse som fører til at han søker trøst i Bibelen.

Ja, nu var timen slått; straffen var kommet over ham. Han var morder. I dag var det dommedag
«Du skal ikke slå i hjel,» stod der. Men der stod også: «Du skal ikke stjele og ikke si falsk vidnesbyrd og ikke bedrive hor.»

Det stod akkurat skrevet på den samme måten, det femte budet som de andre budene. Og det var i grunnen merkelig, siden mord var den største av alle synder, den eneste synd, som ble straffet på livet. Kanskje det kom av, at Vårherre, som visste og forstod alt, hadde tenkt på, at et menneske likeså lett kunne komme til å slå i hjel som til å forgå seg mot de andre guds bud. All synd var like stor for gud, den groveste som den fineste, stod der visst også etsteds. Men hvis det var så så behøvet han jo ikke å anke mere på dette med farmoren enn på all sin øvrige synd. (Skram 2002a: ss. 403-404)

I dette tilfellet kan det virke som om Sivert benytter seg av Bibelens ord som en kilde til ansvarsfraskrivelse. Inntrykket man får i løpet av den første linjen av dette utdraget, er at Sivert har innsett alvoret i sin handling, og til tross for at det hele var en ulykke, er han klar over at dette kommer til å merke ham for livet. Deretter kan man derimot se at tankegangen hans endrer seg. Her begynner han benytte seg av Bibelen for å overbevise seg selv om at handlingen han har foretatt seg ikke er så alvorlig som han først trodde. Som jeg allerede har vært inne på, har Sivert hatt en tendens til å både lyve og stjele tidligere. Han har også flere ganger ønsket at besteforeldrene skulle miste livet, slik at han ikke ble nødt til å leve med skammen over deres eksistens hengende over seg. Her har han derimot krysset en usynlig linje, og gått fra å være en tyv og en løgner, til å karakterisere seg som en morder. Ved å referere til Bibelens ti bud, ser derimot Sivert en mulighet til å begrense sin egen anger og skyld. For å komme fram til denne erkjennelsen peker han på at alle Bibelens ti bud er likestilte. Han har allerede brutt flere bud, blant annet ved å ta penger fra andre, ved å innlate seg med Lydia Munthe og ved å lyve, og flere av disse har han allerede funnet tilgivelse for hos Gud. Ettersom disse syndene er likestilt med å ta livet av en person, trenger han altså ikke bekymre seg mer over dette dødsfallet enn hva han gjør med de andre syndene han har hengende over seg. Slik kan det virke som om han benytter seg av Guds ord til å redusere alvoret i situasjonen, og dermed minimere egen skyld.

3.5.3 Religion og skam

Som vi har sett her, har Siverts tilknytning til Gud flere funksjoner. Som jeg har søkt å vise til ovenfor, fungerer den for det første som en kilde til selvrefleksjon, ved at den gir Sivert en

mulighet til å reflektere over, og til tider også angre på, egne handlinger. For det andre benytter Sivert seg av Guds ord i tilfeller der han trenger å overbevise seg selv om at de handlingene han foretar seg ikke er utilgivelige, og at det finnes håp for frelse også for ham. På bakgrunn av disse situasjonene mener jeg å kunne hevde at det religiøse aspektet derfor har en preventiv funksjon i Siverts bearbeiding av skammen.

Det som ved flere tilfeller kjennetegner Siverts reaksjon i det han konfronteres med egen skamfølelse, er å legge skylden over på andre. Vi har sett dette gjentatte ganger i forbindelse med Oline, men også kokken og Petra får til tider skylden i tilfeller der handlingene hans ikke får det positive utfallet han håper på. Det man kan legge merke til gjennom lesningen av religionsmotivet i forbindelse med Sivert, er at han også ved flere tilfeller har en tendens til å føre skylden for sine egne handlinger over på Gud. Kaufman hevder at: "when blaming becomes sufficiently directed outside oneself, that is, externalized, we may see an individual who perceives the source of all that goes wrong to lie outside the self, and, paradoxically, beyond internal control." (Kaufman 1992:92) Gjennom denne beskrivelsen kan man se flere likhetstrekk til en deterministisk tankegang, hvor skjebnen er fastlåst og bestemt av en allmektig Gud, og livet derfor styres av faktorer som du selv ikke har kontroll over. Ofte, når Sivert befinner seg i tilfeller han ikke vet hvordan han skal takle eller bearbeide, finner han trøst i troen på at han er styrt av en overordnet instans som enten har en mening med det som skjer med ham, eller som unnskylder de handlingene han allerede har foretatt seg eller vurderer å gjøre. Dette kan man blant annet se ved at gudsaspektet spiller en mest sentral rolle i de tilfellene der situasjonen har tatt en retning som han ikke er i stand til å endre på egenhånd, og dette kan forklare hvorfor han vender seg til Gud i tilfeller hvor han frykter for sitt eget liv eller har gjennomført en utilgivelig handling som han ikke kan gjøre godt igjen.

I likhet med fluktaspektet kan han ved å legge skylden over på eksterne faktorer benytte seg av religionen som et verktøy for å distansere seg fra den skammen han i utgangspunktet opplever. Gjennom Guds ord finner han bekreftelser på at de handlingene han har foretatt seg er tilgivelige og mindre alvorlig enn hva han i utgangspunktet har fryktet, og dermed er han i stand til å finne ro og nåde. Dette gjør at han ikke trenger å holde fast på skamfølelsen, og kan gå videre med livet sitt uten å tynges ned av skam. Religionen blir dermed sentral både i hans forsøk på å fraskrive seg skyld og opprettholdelsen av eget selvbilde. De problemene han møter på er en del av hans skjebne. De er forhåndsbestemt av Gud og kan derfor ikke knyttes til faktorer ved ham selv. Han var merket allerede fra fødselen.

3.6 Avrunding

Som vi har sett gir Siverts skam seg utslag på flere ulike måter og med ulikt utgangspunkt, og i analysen min har jeg forsøkt å skille mellom to overordnede former for skam: den skammen han påføres av andre og den han påføres av seg selv. I denne prosessen har jeg pekt på fem ulike elementer som kan knyttes opp mot Siverts skamfølelse: biologi, seksualitet, løgn, økonomi og religion.

Etter å ha gått nærmere inn på disse ulike punktene kan det virke som om Siverts skamreaksjoner har ulik karakter i tilfeller hvor skamfølelsen påføres ham utenfra enn hvor han selv står ansvarlig for den. Store deler av *To venner* er preget av hans oppfattelse av å være dømt som følge av forfedrenes syndige oppførsel, og han frykter at besteforeldrenes tilstedeværelse i samfunnet er med på å holde ham tilbake. I de situasjonene hvor han overveldes av skammen over besteforeldrene, enten det kommer i form av en umiddelbar opplevelse eller gjennom minner fra barndommen, blir skammens preventive funksjon klar. I slike tilfeller kommer ofte Wurmsers oppfattelse av flukten som skammens mål klart fram. Ved å fjerne seg selv eller skamsubjektet fra situasjonen er han i stand til å beskytte seg selv fra videre eksponering av skammen. I tilfeller hvor fluktmuligheten ikke er tilgjengelig, derimot, kan man se at denne beskyttelsesmekanismen gir seg uttrykk gjennom aggresjon, som vektlegges av Kaufman som en sentral reaksjon på skamopplevelsen. Et slikt eksempel kan vi blant annet se på Jamaica, hvor Sivert reagerer på kokkens ydmykende oppførsel ved å bite av ham nesa. I de tilfeller hvor skammen skyldes hans egen oppførsel kan vi derimot merke en utvikling i løpet av romanserien. I det franskmennene tar ham i å stjele penger fra dem reagerer han med å isolere seg selv. Skammen legger seg over ham som en maske, som den beskrives hos Wurmser, og han reagerer ved å gjøre sitt ytterste for å holde dem unna slik at han slipper å konfronteres med sin egen skammelige oppførsel. I de senere bindene kan man derimot se hvordan skamfølelsen gjør seg gjeldende i mindre og mindre grad, og til slutt kan det nesten virke som om han mangler en form for grunnleggende og sunn skam. Riksen legger vekt på at en viss grad av skam er nødvendig i utviklingen av respekt for medmennesker og samfunnets overordnede lover og regler. Det kan virke som om det er mangelen på slik skam som gjør Sivert i stand til å forsyne seg av andres penger og være skyld i Olines dødsfall uten å vise en nevneverdig form for anger eller skamfølelse. I slike tilfeller reagerer han med å føre egen skyld over på eksterne faktorer blant annet ved å trekke

inn sin biologiske arv fra Hellemyren samt gudsaspektet som forklarende og tilgivende faktorer.

Som en videreføring av disse funnene har jeg forsøkt å kaste lys over den tvetydige framstillingen av Sivert. Dette kommer i hovedsak fram gjennom to ulike punkt. For det første veksler han mellom en deterministisk og en individualistisk framstilling av virkeligheten. For det andre dras han mellom et ønske om å oppnå sosial oppdrift gjennom dyktighet og hardt arbeid eller som følge av en lettvinnt løsning gjennom løgn og økonomiske snarveier. Denne todelingen understrekes også av Siverts oppfatning av seg selv, som den kommer fram i *S.G. Myre*:

Ja, han var to. Og den ene var sterkere enn den annen, sterkere i det onde, kåt og galen, rent ut forrivenes lystig og vill. Det var den de likte kameratene, og det var, de mente, når de sa, at ingenting kunne gå uten ham, og at han derfor skulle og måtte være med alltid. Den annen, den, som var stille og sørget og gremmet seg, kjente de ikke. Den kjente ingen uten han selv. (Skram 2002a:378)

Han er altså selv klar over denne todelingen. Personen vi møtte i begynnelsen av *To venner* som gremmet seg og forsøkte å late som om han ikke eksisterte er ikke lenger den sterkeste delen av personligheten. Nå styres han av den delen som er ”sterkere i det onde”, og han handler på tvers av hva han vet er akseptabelt. Også Hegdal legger vekt på todelingen av Siverts person i sin diskusjon av Oline som en determinerende faktor i *Hellemyrsfolket*:

Siverts far er imidlertid edruelig og arbeidssom. Teksten viser dermed at Oline ikke nødvendigvis må ha en ubegrenset determinerende makt, og at Siverts utvikling ikke er definitivt betinget. Dette kommer til uttrykk gjennom at fortelleren hele tiden kaster et dobbeltlys på ham. Han er modig og en god arbeider med et godt potensial til å lykkes, men vrir seg unna kinkige situasjoner ved flukt og løgn. (Hegdal 1996:231)

Til tross for at Olines tilstedeværelse både oppfattes som determinerende av Sivert, kan man ved å se på Siverts far trekke den slutningen at hennes innvirkning på senere generasjoner ikke kan betraktes som utelukkende determinerende. Hvis man da skal gå ut fra at det ikke er Siverts genetiske tilknytning til Oline som ligger til grunn for at livet hans tar den negative vendingen det gjør, hva er årsaken da? Gjennom denne lesningen har jeg forsøkt å vise at det er Siverts opplevelse av skam som ligger til grunn for denne utviklingen. Skammens funksjon viser seg både ved at han lar livet sitt styre av en overveldende skamfølelse som fører til et behov for flukt og isolasjon, og at man etter hvert kan spore en manglende skamfølelse som fører til at han søker seg mot den letteste utveien, og dermed også tar gale valg.

I arbeidet med å utforske Siverts skamfølelse har det derimot blitt klart for meg at det ikke bare er Sivert som preges av skam i denne romanserien. Om man tar en titt på karakterer som Lydia, Petra og Andrea blir man oppmerksom på at skammen og skamløsheten i stor grad er til stede også hos dem, men her har den et annet uttrykk enn hva vi finner hos Sivert. I det neste kapitlet kommer jeg derfor til å ta et lite dykk ned i disse karakterene med den hensikt å utforske hvilken funksjon skammen har for deres liv.

4.0 Skam og skamløshet – Et innblikk i Lydia, Petra og Andrea.

Skammens tilstedeværelse (eller fravær) er en faktor som vil være relevant å undersøke i forbindelse med flere karakterer enn bare Sivert, og i dette kapitlet kommer jeg til å se nærmere på tre av disse: Lydia, Petra og Andrea. I tillegg til å vise hvordan skammen påvirker livene til disse karakterene ønsker jeg å se nærmere på om det vil være relevant å ta høyde for kjønnsaspektet i en slik diskusjon. Enklere sagt: Er skammen i *Hellemyrsfolket* kjønnnet?

Irene Engelstad er åpen for at det kan være mulig å spore en viss forskjell på hva som ligger til grunn for skamfølelsen hos menn og kvinner. I sin lesning av skammens funksjon i Skrams forfatterskap påpeker hun at:

I hvert fall er det slik at skam oftere er knyttet til seksualitet når det gjelder kvinner enn menn. Man hadde f.eks ikke et tilsvarende uttrykk som ”fallen kvinne” for mannlig seksuell erfaring utenfor ekteskapet på 18- og 1900-tallet. Dette uttrykket speiler hvordan samfunnet så på kvinners seksualitet som noe som bare hørte innenfor regulerte ekteskapelige rammer. (Engelstad 2006:24)

Påstanden baserer hun på antropologen Marit Melhuus’ artikkel ”Hvilken skam uten ære?” (2001). Her legger Melhuus vekt på at skam og ære er begrepspar som henger sammen. Man kan ikke snakke om skam uten ære og omvendt. Hun betrakter forståelsen av skam og ære som situasjonell, og den vil derfor ha ulikt uttrykk og betydning avhengig av kjønn, klasse, rase og så videre (Melhuus 2001: ss.143-144). Blant annet kan seksualiteten ansees som en typisk kjønnsspesifikk faktor ettersom ”[e]n kvinne blir æreløs, mister sin skam, ved å besudle sitt seksuelle omdømme. Det gjør ikke en mann. Tvert imot.” (Melhuus 2001:147) Skammen omtales som en nødvendig faktor i menneskets liv som muliggjør en sosial integrasjon, hvor tapet av skammen kan føre til at man blir stående utenfor det sosiale fellesskapet. På bakgrunn av denne argumentasjonen mener Engelstad å kunne vise tendenser til et lignende skille mellom hvordan menn og kvinner opplever skam i Skrams litterære univers, og i prosessen har hun lagt vekt på Sivert og kvinnene fra Skrams ekteskapsromaner. Her ønsker jeg derfor å undersøke hvorvidt man kan spore liknende trekk blant kvinnene i *Hellemyrsfolket*.

Som basis for diskusjonen min av kjønnetheten i verket kommer jeg til å ta utgangspunkt i analysen av Sivert og de tre analysene jeg gjennomfører her med utgangspunkt i Lydia, Petra og Andrea. Prosjektet kan derimot by på problemer ettersom analysene har ulik

dybde. Da hovedvekten min ligger på analysen av Sivert, tar denne for seg flere aspekter ved skammen enn hva den kommende analysen min kommer til å gjøre. Til tross for dette gjør skisseringen min av skammen knyttet til de kvinnelige karakterene opp for sine svakheter, ved at jeg her betrakter skammen fra tre ulike perspektiver. Jeg vil også understreke at jeg ikke er ute etter å komme med et fasitsvar i den ene eller den andre retningen, og målet er å undersøke hvorvidt man i *Hellemyrsfolket* kan se liknende tendenser som de Engelstad sporer i det øvrige forfatterskapet. Kan man anta at skamfølelsen preges av kjønn, eller er den lik for alle?

Her vil det nok en gang være viktig å minne om at hver av de tre karakterene jeg tar for meg er mer komplisert enn hva jeg kommer til å få fram her. Dette kapittelet kommer til å fungere som en perspektivering hvor jeg skal gi et omriss av hvordan skammen viser seg også for andre karakterer enn Sivert, og kommer dermed ikke til å inneholde en dyptgående analyse av disse. Jeg kommer derfor til å nøye meg med å peke på noen tendenser som vil være relevant å trekke fram i en analyse av skammens funksjon i *Hellemyrsfolket*. Analysen har tre deler, hvor jeg først tar for meg den seksuelle skammen i forbindelse med Lydia og Petra, deretter går jeg videre til å demonstrere hvordan den kvinnelige skamløsheten kommer fram gjennom Andrea og til sist vil jeg diskutere hvorvidt fremstillingen av skam kan ansees som kjønnnet også her.

4.1 Det seksuelle motivet.

I forbindelse med Lydia og Petra er det i hovedsak gjennom det seksuelle motivet at skammen viser seg. Engelstad peker på at ”[k]vinnens skamfølelse er særlig knyttet til kroppens sfære, til seksualitet og selvbedømmelse [...]”, en beskrivelse som er sentral for begge disse karakterene (Engelstad 2006:24). Lydia bærer med seg skammen over å ha krysset samfunnets grenser ved å ha hatt seksuell omgang med Sivert. Ikke bare var dette utenfor ekteskapet, men i tillegg kommer Sivert fra en lavere familie og ville derfor aldri vært godkjent av foreldrene hennes. Til tross for at Petra finner seg i en lignende situasjon med konsul Smith har hennes skamfølelse et annet utgangspunkt enn Lydias. Mens Lydia kritiserer seg selv for å ha handlet mot de forventningene samfunnet har til henne, er Petras skam grunnlagt i hennes opplevelse av å forelske seg i en mann som ikke elsker henne tilbake. Historiene representerer altså to ulike framstillinger av hvordan skammen knyttet til det

kroppslige aspektet gir seg utslag hos disse kvinnene, og hvordan dette kan få ulike konsekvenser.

4.1.1 Lydia

Lydias skam har utgangspunkt i affæren hun har med Sivert mens han er ansatt hos familien hennes. Det spesielle ved denne hendelsen er at den tar form som en ellipse hvor handlingen utelates for leseren, og vi kan derfor ikke være helt sikker på hva som skjer. En tolkning av denne må derfor baseres på framstillingen av Siverts tanker og Lydias påfølgende reaksjon.

Til tross for denne manglende innsikten i selve handlingen blir leseren raskt oppmerksom på Lydias tvetydighet i forkant. Det hele begynner med at hun lugger Sivert i håret mens han hører henne i ”Forklaringen”, ettersom hun snart skal opp for presten. Situasjonen utvikler seg ved at de småarter hverandre og stryker hverandre gjennom håret.

Lydia slapp ikke Siverts lugg, men hun trakk ikke mer i den, den annen hånd var glidd ned på hans skulder. Hun kjente, at han kom henne nærmere, tenkte å fare opp og løpe sin vei, men gjorde det ikke, ble i stedet for sittende stille med halvlukte øyne og hodet litt forover-bøyet. Så grep Siverts armer tett omkring henne. Hun syntes, hun skrek høyt, og rev seg løs, men hun bare gjøs litt og sank inn til ham. (Skram 2002a:220)

Her slites hun mellom det man kan tolke som samfunnets forventninger og hennes egne kroppslige lyster. Den gjentatte tanken om å ”fare opp og løpe sin vei” kan man anta stammer fra samfunnets normer som hun har inkorporert i seg selv, men til slutt er det hennes egne behov som seirer idet hun synker inntil ham. Grunnen til at man kan gå ut fra at denne indre stemmen er et resultat av ytre forventninger, er i hovedsak at Lydia selv reflekterer over situasjonen etter at hun har løpt fra Sivert:

Hva var det dog for noe skrekkelig, som hadde hendt henne? Det verste, det syndigste, det styggest av alt i verden. Det måtte være verre enn mord, etter hva der stod i «Forklaringen». [...] Hvorfor syntes hun ikke, at hun måtte gå bort og drepe seg, tenkte på det ialtfall? Men nei, hun gjorde det ikke. Fryktelig lei og skamfull var hun naturligvis, og det ble vel kanskje verre siden, når hun var blitt enda mer voksen, men hun hadde ikke følt det ringeste ved det. (Skram 2002: ss.222-223)

Her kommer der fram at hun selv reagerer på hvorfor hun ikke har en kraftigere reaksjon på det som har utspilt seg når hun har blitt opplært til at slike handlinger er verre enn mord. Til tross for at dette var slik en vederstyggelig handling innså hun at hun ”ikke følt[e] det ringeste ved det”, en reaksjon som ikke stemmer over ens med hvor syndig hun har blitt forespeilet at

slike handlinger er. En slik manglende reaksjon kan stamme fra at den i hovedsak er basert på de holdningene hun har fått inn gjennom oppdragelsen, og ikke på hennes egen opplevelse av situasjonen.

I innledningskapittelet til artikkelsamlingen *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* skiller redaktør og artikkelforfatter Trygve Wyller mellom *klassisk* og *moderne* skam, to former for skam som kan betraktes i et historisk perspektiv. Den moderne skammens periode blir gjerne sett i sammenheng med dagens individualistiske samfunn og kan forenklet karakteriseres ved at skamfølelsen oppstår i tilfeller hvor individet overskrider grenser det har satt opp for seg selv. Den klassiske skammen kan derimot ofte knyttes opp mot det kollektive samfunnet, som for den vestlige verden er typisk for eldre tidsperioder, og karakteriseres av at skamfølelsen stammer fra en opplevelse av å bryte med samfunnets forventninger, normer og regler (Wyller 2001:10). I tilfellet ovenfor kan man se at Lydias skam har sitt utgangspunkt i det Wyller omtaler som klassisk skam. Hun baserer skamfølelsen på oppfattelsen av at hun har brutt med samfunnets forventninger både ved å ha et forhold til en mann utenfor ekteskapet og ved at den aktuelle mannen står langt under hennes stand. Dermed blir skammen ekstra vanskelig for henne å bearbeide da den ikke kan relateres til egen skamreaksjon.

Skammens innvirkning på Lydias liv kommer fram ved flere tilfeller, og klartest blir dette i det Carl Ravn frir til henne. Etter at Lydias foreldre blir oppmerksomme på at det har foregått noe mellom henne og Sivert, sendes hun avgårde til et institutt for unge piker i Hamburg, hvor hun møter Carl Ravn som raskt forelsker seg i henne. Til tross for dette takker hun nei når han dukker opp på skolen hennes for å be om hennes hånd.

«Jeg forlover meg aldri, binder eller gir meg aldri til nogen, jeg er glad i. Nu ved De det.» [...]

«Har De da bundet Dem til en, som er død eller bortreist, eller har De avlagt et løfte om ikke at gifte Dem av kjærlighet? Ja, for dette er den verste gåte, jeg har vært ute for.»

«Ja,» sa Lydia og smilte som før. – «Jeg er bunden til en, jeg aldri kommer løs fra.» [...]

Bare tanken om, at Ravn noen sinne skulle få et glimt av nyss om hennes hemmelighet, jog en slik skrekk igjennom henne, at hun ble stiv og kald som stål. (Skram 2002a:285)

Hemmeligheten hun bærer på har blitt en så stor del av samvittigheten hennes at hun føler at hun ikke har rett til å gifte seg med noen ut av kjærlighet. For henne medfører kjærligheten et behov for å dele sine hemmeligheter med denne andre, og hun kan ikke tåle tanken på å fortelle den hun elsker om skammen sin. Man kan også tolke dette som at hun er av den

oppfatning at hun ikke fortjener å gifte seg av kjærlighet etter å ha gitt seg hen til en annen mann. Man kan også legge merke til hennes kommentar når Ravn spør om hun er bundet til noen: ”Jeg er bunden til en, jeg aldri kommer løs fra”. Kommentaren tyder på at Sivert har fått en lignende funksjon i livet hennes som det Oline har i hans liv. Ikke bare lar hun livet sitt styres av den skammen hun føler over forholdet til ham, men gjennom denne merknaden fremstiller hun hans eksistens som en determinerende faktor i livet hennes. Hun kommer aldri til å kunne gifte seg av kjærlighet for hun er bundet til Sivert, og hun slipper ikke unna taket han har på henne og fremtiden hennes.

Også i *Avkom* konfronteres Lydia med sin egen seksualitet. Etter at søsteren, Milla, har annonsert at hun er gravid med sitt fjerde barn kommer de inn i en diskusjon omkring forholdet mellom mann og kvinne.

«Men vet du, hva jeg synes er underlig,» vedblev Milla, og stakk hendene inn under nakken, idet hun så opp mot taket, «det er at vi kvinner ingen glede skal ha av det.»

«Ingen glede? Jeg forstår ikke hva du mener.»

«Av dette, som – ja, som altså må gå forut, for at man kan få et barn,» svarte Milla utålmodig. «Du vil da vel ikke innbille meg, at det er annerledes for deg enn for meg og de gifte venninner, jeg har.»

«Jo Milla,» sa Lydia, og rødmen liksom skyllet hen over hennes ansikt. «Det, du sier, er ganske unaturlig.» (Skram 2002b:146)

Nok en gang presenteres altså Lydia for samfunnets innstilling og praksis, og hun rødmer i det hun må innse og innrømme at hun ikke har det på samme måte. Helt siden hun var ung har hun hatt en holdning til seksualiteten som har stått utenfor det som ble forventet av henne, og selv etter hendelsen med Sivert peker hun på at hun hadde ”slett ikke følt avsky for det, snarere hadde hun likt å tenke på det [...]” (Skram 2002a:222). Som Milla her skildrer virkeligheten, kan det virke som om det forventes at kvinnene ikke skal føle nytelse i en slik situasjon, mens Lydias respons røper en ganske annerledes oppfattelse av forholdet mellom mann og kvinne. Ikke bare sier utsagnet noe om hennes forhold til egen seksualitet, men også om forholdet hun har til mannen sin. Da hun takket nei til Carl Ravn var hun av den oppfatning at hun aldri kunne gifte seg på grunn av kjærlighet, men til tross for dette framstilles ekteskapet mellom henne og Smith også som lykkelig. Slik får Lydias skamfølelse en ambivalent funksjon. Det virker som om den seksuelle skammen skal få en ødeleggende virkning på livet hennes, men som vi ser ordner det seg for henne. Siverts tak over skjebnen hennes er altså ikke så sterkt som hun en gang fryktet, og for henne var det mulig å komme bort fra skammen.

I tillegg til at skamfølelsen får en innvirkning på Lydias livsbane, virker den også på hvordan andres liv utarter seg. Hun takker nei til Ravn fordi hun føler at hun ikke fortjener hans kjærlighet. Dette får en direkte innvirkning på Lydias liv ved at hun i stedet velger å gifte seg med den mye eldre konsul Smith, et forhold hun er skeptisk til i utgangspunktet, men som utvikler seg til å bli et godt ekteskap for henne. Også for Ravn får dette konsekvenser ved at han som en følge av Lydias skam ender opp i et ødeleggende forhold med Andrea Frimann, en historie jeg kommer tilbake til senere i kapittelet. Indirekte får altså skamfølelsen hennes konsekvenser også for Andrea og Smith.

For Lydia er altså skammen i hovedsak knyttet opp til samfunnets forventninger til henne. Ved å innlate seg med Sivert bryter hun med hvordan hun har fått beskjed om at unge piker skal oppføre seg, og hun føler skam ved å ha handlet mot disse prinsippene. Her kan det derimot virke som om skammen stikker dypere. Den kan altså ikke bare sees i sammenheng med at hun allerede har brutt med samfunnets normer, men også fordi hun selv virker å ikke ha noen nevneverdig reaksjon på denne oppførselen. Hun skammer seg altså for å ikke skamme seg tilstrekkelig. I denne prosessen har hun utnevnt Sivert til en determinerende faktor over livet hennes og anser seg selv uverdigg til å oppleve lykke etter å ha gitt seg til en mann utenfor ekteskapet. Til tross for dette ender hun opp med konsul Smith, og det kommer fram at disse får et lykkelig liv sammen. Siverts hold over livet hennes er derfor ikke like sterkt som hun selv frykter.

4.1.2 Petra

I likhet med Lydia har også Petra opplevd å gi seg hen til en mann utenfor ekteskapet, og også for henne kan man til en viss grad se skamfølelsen opp mot seksualiteten. Men der stopper også likheten mellom disse to. Mens Lydias skamfølelse stammer fra samfunnets fordømmelse av kvinners seksualitet utenfor (og til dels innenfor) ekteskapet, er Petras skam grunnlagt i avvisningen fra mannen hun elsker.

I motsetning til Lydia starter Petras problemer ved at hun utvikler et forhold til en mann som står over hennes sosiale stand. Hun ansettes som husjomfru hos konsul Smith, som har en sengeliggende kone. Det oppstår straks en spenning mellom henne og konsulen, og ikke lenge etter innleder han et hemmelig forhold til henne. Hun får følelser for ham, men innser raskt at han ikke føler det på samme måte overfor henne. Mens Lydias skam har et kollektivt grunnlag, rammer altså Petras skam i hovedsak individet. Ifølge Skårderud kan skamfølelsen komme som en følge av mangel på ønsket respons. Han peker på at: "[i] den

manglende aksepten vender vi oss mot oss selv. Den dype skammen er smerten ved å se seg selv som en som ikke fortjener å bli elsket. Den dypeste form for skamopplevelse er å vise seg fram med sin kjærlighet for så å bli avvist. Jeg er ikke *elskverdig*.” (Skårderud 2001:37) For Petra er det ikke selve den seksuelle handlingen som utløser skamfølelsen, men heller erfaringen med å forelske seg i en mann som ikke har de samme følelsene for henne. Som et resultat av denne avvissningen utvikler hun en oppfattelse av at problemet ligger hos henne og at hun derfor ikke fortjener å bli elsket.

Et sentralt element i Petras forhold til konsulen er at hun gjentatte ganger gir uttrykk for at hun ikke bryr seg om hva andre tenker om henne og at det eneste viktige er hvordan han betrakter henne. Dette kommer fram allerede etter den første natta de tilbringer sammen. Etter å ha kommet tilbake til rommet sitt begynner Petra å reflektere over situasjonen og innser at konsulen kun innleder forholdet til henne fordi han går ut fra at hun har en viss erfaring fra før.

Om hun så skulle være foraktet som den låkeste av alle, – vinket han, så kom hun. Alt kunne hun bære for hans skyld, alt unntagen det, at han tok henne for så'n en. Han skulle vite, at hun aldri før –, at han var den første og eneste, og hun ville si til ham, at hun ikke var sint på ham for det, at hun var stolt av, at han var den eneste. (Skram 2002a:351)

For Petra har det altså ikke noe å si om hemmeligheten om henne og konsulen kommer ut, og hun kan takle samfunnets fordømmelse så lenge han vil være sammen med henne. Skammen oppstår i det hun innser at han tror at hun har vært sammen med andre menn tidligere, og har dermed sitt grunnlag i hans misoppfattelse av henne. Det er hans godkjennelse som er viktig for henne, ikke samfunnets. Det spesielle ved denne formen for skam er at den ikke kan sees i direkte sammenheng med den klassiske formen for skam, som man kan forvente å finne i den tidsperioden romanen både er skrevet i og henter sin handling fra. Til tross for at hun er oppmerksom på at samfunnet ville vise fordømmelse over atferden hennes er det ikke frykten for denne som står i sentrum for oppmerksomheten hennes. Det viktige er å opprettholde et godt inntrykk av seg selv i øynene til mannen hun elsker, en prioritering som heller grenser mot den moderne formen for skam.

Etter en tid begynner forholdet til Petra å bli upraktisk og slitsomt for konsulen, og han kommer med et forslag om at Sivert Jensen ville vært et passende parti for henne. I begynnelsen stritter hun imot, men hun blir etter nærmere vurdering mer positivt innstilt. Motivert av at konsulen har lovet ham fast jobb om han gifter seg, fortsetter Sivert å kurtisere Petra, og til slutt gir hun etter og sier ja til å gifte seg med ham. Til tross for dette virker det

som om hun ikke i hovedsak styres av kjærlighet. Dette kommer spesielt godt fram gjennom hennes fysiske reaksjon etter at forlovelsen deres er offisiell og Sivert drar henne ned på fanget sitt:

Petra strittet sakte imot. Hennes legeme rørte nesten ikke ved hans kne, hun satt rett opp og ned, føttene var stemt mot gulvet, og hendene lå løst på hans skuldre. [...]

Med ett støtte han henne fra seg og sprang opp. «Dette blir ikkje te løkke for oss,» sa han hårdt og drev oppover gulvet med lange skritt. [...]

«Du bryr deg ikkje om meg, eg merker det!» [...]

Hun rev armen fra ham, kastet seg om hans hals og brast i gråt. «Det er feilt, Sivert! Det er feilt! Eg kan 'kje tenke meg live' nu uten med deg. [...]

» (Skram 2002a: ss. 447-448)

Her blir vi presentert for to motstridende følelser. I det ene øyeblikket kan man se at bevegelsene hennes stivner og hun gjør alt hun kan for å unngå nærkontakt med ham, mens hun i det neste kaster seg om halsen hans og gråter idet han truer med å gå fra henne. Om man da går ut fra at hun ikke tar denne avgjørelsen på basis av kjærlighet for Sivert, kan man da stille spørsmål om hva som egentlig ligger til grunn. Her kan det virke som om hun ser tilbudet som eneste løsning på problemene. Ekteskapet kan både tilby Sivert tilgang på fast arbeid og gjøre det mulig for Petra å forlate konsulens hus før hans planlagte bryllup med Lydia Munthe. Det kan også virke som om hun i hovedsak tar avgjørelsen med tanke på å løse konsulens problemer. Før Sivert kommer med det siste ekteskapstilbudet, understreker hun at hun har dårlig samvittighet for de problemene hennes nærvær skaper for konsulen: ”Og så sjofel som hun var blitt. Gå der og bebyrde Smith med sin nærværelse, når hun visste, at hun var ham en torn i øyet.” (Skram 2002a:438) Ekteskapet med Sivert blir derfor en mulighet for henne til å gjøre en siste god gjerning overfor konsul Smith. Om man tar høyde for en slik tolkning, blir det mulig å forklare hvorfor hun framtrer som følelseskald i tiden fram til Sivert truer med å ta fra henne denne muligheten. På bakgrunn av sitatet fra Skårderud, kan man gå ut fra at hun tar denne avgjørelsen som følge av å tidligere ha fått avvist sin kjærlighet. Etter å ha opplevd at følelsene hennes overfor konsulen ikke blir gjengjeldt kan det virke som om hun anser seg selv for å være uverdigg til både å elske og å bli elsket. Derfor framstår ekteskapet til Sivert som et forsøk på å komme seg ut av situasjonen med mest mulig (selv)respekt i behold.

Når man da skal oppsummere hvilken virkning skammen har i Petras liv, kan det virke som om Skårderuds omtale er passende. Som vi husker, hevder han at i tilfeller hvor man ikke mottar ønsket respons, kan man utvikle en tanke om at man ikke er verdigg å bli elsket, et tilfelle som kan vise seg sentralt for å beskrive Petras situasjon. Til tross for at hun tidlig blir

oppmerksom på at konsulen bare er ute etter et overfladisk forhold, forhindrer ikke dette henne i å utvikle følelser for ham, og gjennom hele dette forholdet gjør hun det klart at hun ikke bryr seg om hva andre tenker om henne dersom hemmeligheten kommer ut. I hennes tilfelle utvikles derfor skammen som et resultat av at disse følelsen ikke gjengjeldes og at han ikke anser henne som mer enn en elskerinne. Som et resultat av dette inngår hun et ekteskap med Sivert, en mann hun ikke føler kjærlighet for, for å komme seg unna situasjonen. Når man møter henne igjen i *Avkom* blir det derimot klart at ekteskapet ikke ender lykkelig for henne, som det gjør for Lydia, og skammens ødeleggende innvirkning på livet hennes blir dermed klar.

4.2 Andrea – kvinnelig skamløshet

Som en motsetning til både Lydia og Petra finner vi Petras søster Andrea. Mens de to jeg allerede har sett nærmere på, lar livet sitt styres av frykten for andres fordømmelse, enten den stammer fra en enkelt person eller et helt samfunn, kunne ikke Andrea brydd seg mindre om hva andre tenker om henne. Hun gjør akkurat som hun vil og tar stort sett bare hensyn til egne ønsker og behov.

Første gang vi blir presentert for Andrea, er i *S.G. Myre*, og her framstilles hun som en motsetning til søsteren Petra. De presenteres omtrent samtidig i romanen, noe som gjør at forskjellen mellom dem kommer klart fram. Når vi først møter Petra beskrives hun slik:

Den ranke rygg og de brede skuldre lutet skrått forover mot furutresklaffebordet og systemen, hvori arbeidet var stukket fast. [...] I nakken lå de stramme, mørkebrune fletninger som en flat kake like opp til issen, og på det bleke ansikt med den tykke munn og den steile nese under ganske like bryn, var der en fortrekelig mine. (Skram 2002a:293)

Personligheten hennes kommer fram gjennom framstillingen av holdningen hennes. Hun er en kvinne med ”brede skuldre”, ”stramme mørkebrune fletninger”, ”steil nese” og ”fortrekelig mine”, og alle disse er personlige karakteristikk som er med på å understreke at hun er et alvorlig menneske som ikke utstråler morskap. Når man da noen øyeblikk senere får en første presentasjon av Andrea, ser man fort at de er to svært ulike personer. Mens Petra sitter inne og arbeider, står Andrea ”[I]enet over halvdøren ut til smuget [...] i lyserød natttrøye og morinsskjørt og talte med en ung, blond, herre [...]” (Skram 2002a:294). Mannen hun prater med her er Carl Ravn, som tidligere har blitt avvist av Lydia i Hamburg. Etter at de har avtalt å ta en spasertur sammen senere den kvelden, løper Andrea inn i stuen ”med et kåt sleng av

overkroppen og tungespissen ute mellom lebene [...]” (Skram 2002a:294). Her framstilles både antrekket og holdningen hennes som Petras rake motsetning. Mens Petra virker streng og alvorlig, kan Andrea beskrives som vill og kåt. Der både Lydia og Petra oppføres til en viss grad er preget av tilbakeholdenhet, er Andrea det totalt motsatte. Hun elsker oppmerksomhet, også fra det motsatte kjønn, og hun gjør akkurat som hun ønsker uten å bry seg om hva andre sier. Allerede etter den første beskrivelsen av henne blir man oppmerksom på hvilken oppførsel man kan forvente av henne videre.

Om man ser Andrea opp mot Petra og Lydia, framstilles hun som en skamløs, vill og utemmet karakter. Riksen peker på at ”[i] det skammen oppgis som en nødvendig regulerende og siviliserende instans, beveger man seg lettere over grenseskillet mellom menneskelig kultur og barbariet.” (Riksen 2001:198) Det er altså den grunnleggende skamfølelsen som skiller det siviliserte samfunn fra barbariet. Skammen er relevant for menneskets utvikling av empati og medfølelse, og i de tilfeller der skammen er fraværende, vil dette få sentrale konsekvenser for individets evne til å opprettholde sosiale forhold og man kan lett framstå som samvittighetsløs (Riksen 2001:209). I Andreas tilfelle kan det virke som om hun mangler deler av denne sentrale normgivende skamfølelsen som ligger til grunn for menneskets evne til å føle medfølelse for andre og som fremmer ansvarsfølelse.

Til tross for at hun mot slutten av *S.G. Myre* gir uttrykk for at hun ville gjøre alt for å tilfredsstille Ravens behov, får ikke ekteskapet mellom dem en lykkelig slutt. Når vi møter dem igjen i *Avkom*, kommer det fram at hun har gått tilbake til å være samme gamle Andrea. Hun bruker kveldene sine på å drikke og unngår konsekvent å gjøre husarbeid. I tillegg kommer det fram at hun har hatt et forhold utenom ekteskapet som har resultert i sønnen Fredrik, som Ravn tror er hans. Vi får også vite at Ravn oppsøker advokat og forsøker å få gjennom en skilsmisse, en bestemmelse som Andrea gjør alt hun kan for å motvirke. Forholdet mellom dem har nesten utviklet seg til en krig.

Andrea satt i sofaen som før med korslagte armer, og så trossig smilende rett frem for seg. Vinduene var lukket, og rullegardinet trukket ned, og på divanbordet – han ble stående med oppspilte øyne.

På divanbordet stod flaskene og de halvtømte glass med spillekort og sigaraske strødd imellem. Linnetet og klærne, som han hadde båret hen i kroken, var atter spredt ut over stoler og bord, vedbunken, som han med foten hadde ført tett hen til ovnen, var kommet langt frem på gulvet, hele værelset var i nøyaktig samme tilstand, som før han hadde ryddet opp – nei verre enda. (Skram 2002b: ss.111-112)

Ravn rydder for å gjøre hjemmet deres presentabelt, og hun benytter muligheten straks han vender ryggen til med å rote det til igjen. Om man skal tolke Andrea som karakter kan det

virke som om hun styres av den delen av personligheten som Freud omtaler som *id*. Id blir gjerne knyttet til menneskets barnestadium, og karakteriseres med behovet for umiddelbar tilfredsstillelse og manglende selvbeherskelse. Dette kommer blant annet fram ved at hun ikke bryr seg om andre og at hun vektlegger å tilfredsstille egne lyster og behov. Blant annet kan man se dette ved at hun flytter inn hos Ravn lenge før de engang tenker på å forlove seg. Hun viser heller ikke noen anger over å ha fått et barn utenfor ekteskapet og lurt Ravn til å oppdra dette som sitt eget, og som vi kan se fra oppførselen hennes ovenfor reagerer hun som et trassig barn i det hun innser at Ravn rydder hjemmet deres for å gjøre det klart til å ta i mot skilsmisseadvokaten. Dette er en faktor ved den skamløse som også understrekes av Riksen:

Under den forutsetning at skamfølelsen ikke lenger fungerer som et korrektiv for den «rene fornuft» som dømmende og evaluerende instans i mennesket, blir den åpenbart lett blind for enhver medmenneskelig dimensjon. Den skamløse vil være vanskelig å skille fra den samvittighetsløse. (Riksen 2001:209)

Gjennom en slik argumentasjon kan man se at skammen og samvittigheten sitter tett sammen. Om man ikke har en viss skamfølelse, vil man som et resultat kunne framstå som samvittighetsløs, og det er en slik virkning vi kan spore hos Andrea. Andrea blir her et eksempel på hvor ødeleggende manglende skamfølelse kan være. Riksen legger vekt på at skamfølelsen er sentral for å holde samfunnet samlet, og i Andreas tilfelle er det familieinstitusjonen som er i oppløsning på grunn av manglende skam. Oppløsningen kommer ikke bare fram gjennom Ravns ønske om skilsmisse, men også gjennom tilstanden sønnen er i. Han er skitten, han er aggressiv og det er ingen som har tid til eller ønske om å ta seg av ham. Slik får skammen alvorlige konsekvenser for Andreas evne til å holde familien sammen.

4.3 Er skammen i *Hellemysrfolket* kjønnnet?

Med utgangspunkt i analysen av Sivert kan jeg hevde at menns skam gjerne har sitt utgangspunkt i en sosial setting, og skamfølelsen oppstår hovedsakelig i de tilfeller der skamsubjektet blir avslørt. I tillegg kan man i Siverts tilfelle se at skammen i stor grad er preget av opplevelsen av å ikke være den man ønsker å være. Den er altså også knyttet tett opp mot selvbildet. For de to første jentene jeg her har tatt for meg kan det virke som om skammen i hovedsak er knyttet mot det kollektive. Det er ikke nødvendigvis opplevelsen av å bli avslørt av andre som er årsaken til skammen de bærer, men heller vissheten om å ha

handlet på en måte som bryter med hvordan andre oppfatter dem. Det er nok å vite selv at man har sviktet.

Det kan også virke som om Engelstad og Mulhuus' påstander om at kvinners skam i større grad enn menns er knyttet til seksualiteten, kan stemme over ens med mine funn. For Sivert utvikles skammen over egen manglende seksuelle erfaring som et resultat av å bli stående utenfor fellesskapet om bord på båten. Også etter at han har hatt et forhold til Lydia er det i hovedsak skammen over å miste jobben som en følge av dette som plager ham. For ham er altså ikke den seksuelle skammen knyttet mot det kroppslige, men det sosiale. I motsetning kan man se at både Lydia og Petra lar skammen over seksualiteten styre livet deres. Lydia er av den oppfatning at hun ikke fortjener å være lykkelig ettersom hun har handlet mot alle formaninger hun har fått opp gjennom oppveksten. Også Petra anser seg selv som uverdigg til å oppleve kjærlighet igjen etter å ha erfart at følelsene hennes ikke blir besvart. I deres tilfeller blir aldri hemmelighetene avslørt, men de oppfatter seg selv som æreløs. De har mistet sin skam.

På bakgrunn av dette kan man derfor gå ut fra at karakterene i *Hellemysrfolket* til en viss grad passer inn under mønsteret Engelstad skisserer for resten av Skrams forfatterskap. Men hva med Andrea? Hvordan passer hun inn i dette? Her kan man ikke spore en skam som følge av frykten for ha brutt med forventningene til de omkring henne, slik man kan hos de andre kvinnene, men man kan heller ikke se tendenser til skam i de tilfeller hvor hun konfronteres med sine egne skamfulle handlinger, som man kan hos Sivert. I forbindelse med henne vil det derfor være mer relevant å snakke om skamløshet enn om skam, noe som gir henne enkelte likheter med Oline. Riksen hevder at skamfølelsen er det eneste som skiller mellom kulturen og barbariet, noe vi til dels kan se tendenser til hos begge disse. De styres i hovedsak av egne lyster, og bryr seg ikke om hvorvidt deres handlinger påvirker andre. Til en viss grad står de utenfor det som aksepteres av samfunnet, og deres tilstand kan derfor minne om barbariet i forhold til etablerte konvensjoner (kulturen).

Dermed kan jeg altså si meg enig i Engelstads påstand om at skammen til en viss grad framstår som kjønnnet, også i *Hellemysrfolket*. Man kan se en forskjell mellom hvordan menn og kvinner opplever skamfølelsen, og man kan se at kvinner i større grad enn menn opplever skammen knyttet opp mot seksualiteten. Til tross for dette kan man ikke se bort fra at det også finnes en annen type kvinner: de skamløse, som her gir seg uttrykk gjennom Andrea og Oline. Disse står utenfor samfunnets normer, men gir ikke uttrykk for et ønske om å endre situasjonen.

5.0 Avslutning

Utgangspunktet for dette prosjektet var ønsket om å undersøke hvilken funksjon skammen har i *Hellemyrsvolket*. I arbeidet med å besvare spørsmålet har det også dukket opp andre sentrale spørsmål, som jeg bare delvis har hatt plass til å utforske. Her vil jeg forsøke å samle trådene, slik at jeg kan skape en helhetlig oversikt over undersøkelsen og hva jeg har kommet fram til.

Målet med oppgaven har vært å forsøke å justere og nyansere noen av de allerede etablerte oppfatningene omkring *Hellemyrsvolket*. Gjennom litteraturhistorien framstilles *Hellemyrsvolket* som Norges mest gjennomførte naturalistiske verk, men gjennom denne analysen har jeg forsøkt å vise hvordan man kan argumentere for at naturalismens prosjekt på enkelte punkt ikke er fullstendig gjennomført. Ved å betrakte verket fra et psykologisk perspektiv har jeg forsøkt å vise hvorfor man kan gå ut fra at handlingsgangen ikke er utelukkende deterministisk bestemt, men heller at den drives framover gjennom en spenning mellom de deterministiske og de psykologiske aspektene ved karakterene. I et brev til Arne Garborg skriver Skram:

Jeg ville skrive en kort fortelling om en student, ganske ung, der skyter seg fordi han har stjålet fra en kamerat. [...] Den begynte jeg så på, men kommen halvveis stod det klart for meg at jeg også måtte gi hans foreldres historie. Så begynte jeg også på den. Men også foreldrenes besteforeldre [...]" (Beyer 1995:496).

På bakgrunn av denne påstanden kan man se at romanserien i utgangspunktet er styrt av en deterministisk tankegang, hvor Skram, ved å gjøre rede for guttens foreldre og besteforeldre, er i stand til å demonstrere hvordan forfedrenes handlinger preger slekta i flere generasjoner. Innledningsvis nevnte jeg at det har vært gjort svært få analyser av *Hellemyrsvolket*, et faktum som støttes av Hegdal idet hun hevder at "den naturalistiske ideologi i tekstene ikke har blitt gjenstand for en dyptgående litterær analyse [...]" (Hegdal 1996:224). Denne tendensen grunnir hun med at verkets verdi aldri har vært trukket i tvil blant forskere, og at det dermed har blitt nedprioritert som analyseobjekt. Det kan altså virke som om det har hersket en konsensus omkring verkets verdi og dets naturalistiske og deterministiske utgangspunkt, en holdning som man kan anta skyldes en generell feilslutning med støtte i Skrams brev til Garborg. Her kommer det klart fram at verket er oppbygd på bakgrunn av deterministiske prinsipper, og dermed er fasiten klar. Her har jeg derimot valgt å til dels se bort fra Skrams utgangspunkt og vektlegge elementer av teksten hvor det deterministiske aspektet ikke er fullstendig gjennomført, en tendens man legger merke til om man undersøker verket på

bakgrunn av et alternativt teorigrunnlag. Om man analyserer Sivert ved hjelp av skamteorien åpner man for muligheten for at Siverts (og dermed også Severins) skjebne ikke nødvendigvis er basert på deterministisk nødvendighet, men i stor grad kommer som et resultat av individuelle valg.

Som nevnt innledningsvis kan man skille mellom den skammen Sivert påføres av andre og den han påfører seg selv. Den første formen for skam er i hovedsak knyttet opp mot familiearven, og resulterer ofte i reaksjoner som aggresjon og flukt. Han drømmer om en mulighet til å utvikle seg innenfor et miljø hvor ingen vet om hans tilknytning til ”Småfylla”, men idet slektskapet blir kjent blant mennesket ute på båten, innser han at han er knyttet til henne så lenge hun er i live. Sivert kan karakteriseres som en typisk realistisk parveny. Han lever i en tid hvor sosial oppdrift er en mulighet, og han er selv av den oppfatning at det kan bli noe stort av ham en dag. Det eneste som hindrer ham er at han holdes tilbake av den lånte skammen. Han er dømt til å mislykkes. Her har jeg derimot forsøkt å vise at, til tross for at han selv ønsker å skyldes på sin genetiske bakgrunn, kan det virke som om det er egenskaper ved ham selv som ligger til grunn for hvorfor prosjektet hans ikke lykkes. I forbindelse med den naturalistiske anti-helten snakker Engelstad om en personlig brist ved karakterene som fører handlingen framover, og i Siverts tilfelle har jeg forsøkt å vise hvordan man kan snakke om flere slike brister. Ved flere tilfeller viser han at han har de nødvendige egenskapene for å arbeide seg oppover, men om han får muligheten, velger han gjerne den lettvinde løsningen og søker å komme seg frem ved hjelp av uærlige metoder. I stedet for å ta skylden for egne handlinger skyver han den over på farmora, og hevder for seg selv at det er familiearven som er årsaken til at han aldri får det som han ønsker.

Når man kommer til tilfeller hvor skammen påføres ham selv, kan man derimot se en utvikling i reaksjonsmønstrene hans. I det han i *To venner* blir tatt i å stjele penger fra vennene sine, er selvmordet den umiddelbare løsningen. Når dette derimot mislykkes, svarer han med å gjøre sitt ytterste for å ignorere dem. Slik slipper han å se seg selv gjennom deres øyne. Senere i romanserien kan man derimot se hvordan reaksjonen hans minimeres, og det virker som om han har resignert og bestemt seg for at han bare kan lykkes om han benytter seg av slike snarveier. I min analyse av skammen har jeg lagt vekt på Skårderud, som hevder at skammen oppstår som et resultat av et misforhold mellom den du er og den du ønsker å være, en faktor som kommer klart fram hos Sivert. Løgnene og tyveriene er for ham en metode å oppnå den anerkjennelsen og sosiale stigningen som han hele tiden er på jakt etter. I de tilfeller hvor han konfronteres med sin skammelige oppførsel, blir han på samme tid oppmerksom på det faktum at han ikke er den personen han ønsker å være.

Skammens innvirkning kan man også se i forbindelse med andre karakterer enn Sivert, og her har jeg lagt vekt på hvordan den virker inn på Lydia, Petra og Andreas liv. Engelstad støtter seg på antropologen Marit Melhuus' framstilling av skammen som kjønnet, idet hun hevder at skammen uttrykker seg ulikt hos menn og kvinner i Skrams øvrige forfatterskap. På bakgrunn av denne påstanden har jeg undersøkt hvorvidt man kan spore lignende tendenser i *Hellemyrsfolket*. Jeg fant at man også her kan legge merke til hvordan den kvinnelige skammen oppstår i forbindelse med seksualiteten i større grad enn hva den gjør hos menn. For Sivert fremstår den seksuelle erfaringen i hovedsak som en faktor som er ment å holde ham innenfor det sosiale fellesskapet, mens kvinnene opplever å bli stående utenfor. Etter å ha innledet et forhold til en mann utenfor ekteskapet anser både Lydia og Petra seg selv som uverdige til å oppleve kjærlighet igjen. I Lydias tilfelle virker det som om hun etter hvert er i stand til å se bort fra denne skamfølelsen, men for Petra fungerer skammen som en inngang til et ulykkelig ekteskap. Når det kommer til Andrea er det derimot den utsvevende seksualiteten som holder henne utenfor fellesskapet. I motsetning til de andre kvinnene framstilles hun som skamløs i sin jakt etter seksuell erfaring, og hun står på denne måten som en motsats til de skamfulle kvinnene. Gjennom Andrea kan man derimot se at skamløsheten kan være minst like ødeleggende som skammen. Hennes skrantende ekteskap og uoppdragne sønn fungerer som en påminnelse for hvordan samfunnet ville falt sammen om ikke skammen til en viss grad var tilstedeværende.

Om jeg skal forsøke å formulere et svar på problemstillingen min, vil jeg vektlegge at skammen først og fremst gjør seg gjeldende ved at handlingen drives framover av karakterenes opplevelse av skam. Mest synlig er dette i begynnelsen av *To venner*, hvor Sivert velger å forlate landet for å slippe unna skammen han føler. Videre kan man også se at skammen spiller en sentral rolle for hvorfor Siverts liv ender slik det gjør. På grunn av skammen han føler overfor familien, tyr han til løgn og tyveri for etablere et inntrykk av seg selv som skal distansere ham fra familiearven. Til slutt ender han opp i så dyp gjeld at eneste veien ut av den er å skrive en falsk veksel, en handling som gjør at ugjerningene hans avsløres og han ender livet sitt i fengsel. Også de andre karakterene lar livet sitt styre av skam. På bakgrunn av skamfølelsen takker Lydia nei til et ekteskapstilbud, og anser seg selv som uverdige til å gifte seg for kjærlighet, slik tilfellet også er for Petra. Blant de karakterene jeg undersøker her er Andrea og Oline de eneste som ikke preges av skammen, og deres skamløshet framstår som en sterk motsetning til den etablerte kulturen. Skammens innvirkning på protagonistene er altså sentral for at romanserien skal få den ødeleggende avslutningen som Skram tok sikte på allerede fra starten.

6.0 Litteratur

- Andersen, Per Thomas (2006). *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Beyer, Edvard (1995). *Norges litteraturhistorie. Fra Ibsen til Garborg*. Spydeberg: J.W. Cappelens Forlag.
- Bibelen, nettutgave ved Bibelselskapet, <http://bibel.no>
- Engelstad, Irene (1985) ”Sannheten og døden. Naturalismen som litterær retning og kunstnerisk metode”. I Palmvig, Lis (red.), *Lysthuse. Kvindelitteraturhistorier*. Charlottenlund: Rosinante, s. 74-91.
- Engelstad, Irene (2005). ”Skam, seksualitet og selvfølelse. En sammenlikning av Amalie Skram og Vigdis Hjorth”. I *Nytt norsk tidsskrift*, hefte 2, 2005, s.154-163.
- Engelstad, Irene (2006). ”Skammens ansikter i Amalie Skrams diktning”. I Armand, E., Bøe, Y., Staalesen, G., Aasen, E. (red.), *Årbok 2006 Amalie Skram Selskapet*, Bergen: Amalie Skram Selskapet, s.19-33.
- Fodstad, Lars August (2010). *Folkelighet og forfall: Modernitetskritiske inngangen til Alexander L. Kiellands Jacob* (Doktoravhandling, NTNU). Trondheim.
- Freud, Sigmund (1950). *The ego and the id*, oversatt av Joan Riviere. London: The Hogarth Press Ltd.
- Garborg, Arne (1947). ”Betegner den moderne naturalisme i poesien et fremskritt eller et forfald?”. I Grøndal, Leif og Østby, Leif (red.), *Bilder av norsk åndsliv II. Det moderne gjennombrudd (1870.1890)*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Gyldendal norsk forlag. (udatert). *Hellemysrfolket*. Hentet 23. Januar 2014 fra <http://www.gyldendal.no/Skjoennlitteratur/Pocket/Gyldendal-Klassiker/Hellemysrfolket>
- Hegdal, Åsfrid (1996). ”Mellom frihet og determinisme: Amalie Skrams Oline som naturalistisk karaktertype – en analyse av skikkelsens betydning i Hellemysrfolket”. I: *Edda*, hefte 3, 1996, s. 223-236.
- Jæger, Hans (1947). ”Forsvarstale for Høyesterett”. I Grøndal, Leif og Østby, Leif (red.), *Bilder av norsk åndsliv II. Det moderne gjennombrudd (1870.1890)*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kaufman, Gershen (1992). *SHAME: The Power of Caring* (3rd edition). Vermont: Schenkman Books, Inc.
- Krane, Borghild (1951). *Amalie Skram og kvinnens problem*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Krane, Borghild (1961). *Amalie Skrams diktning. Tema og variasjoner*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Larkin, Maurice (1977). *Man and society in nineteenth-century realism*. London: The macmillan press LTD.
- Melhuus, Marit (2001). "Hvilken skam uten ære? Eller: finnes den skamløse æren?" I Wyller, Trygve (red.), *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget, s.141-165.
- Riksen, Knut Inge (2001). "Om å se sin neste, skammen og det etiske" I Wyller, Trygve (red.), *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget, s.191-212.
- Shorter, Edward (2001). *Psykiatriens historie – fra asyl til Prozac*. København: Munksgaard.
- Skalin, Lars-Åke (1983). *Den bundna viljan. Till determinationens problem i skönlitterär naturalism*. (Doktoravhandling, Uppsala universitet) Uppsala.
- Skram, Amalie (2002a). *Sjur Gabriel, To venner og S.G. Myre*. Bergen: Vigmostad & Bjørke
- Skram, Amalie (2002b). *Avkom*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Skårderud, Finn (2001). "Tapte ansikter. Introduksjon til en skampsykologi 1. Beskrivelser". I Wyller, Trygve (red.), *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget, s.37-67.
- Solstad, Dag (1999). *T.Singer*. Oslo: Forlaget Oktober as.
- Strøm, Anne-Kristin (2002). "Mannen med nissen, eller Askeladden? Sivert Jensens prosjekt i *To venner*." I Armand, E., Bøe, Y., Staalesen, G., Aasen, E. (red.), *Årbok 2002. Amalie Skram Selskapet*. Bergen: Amalie Skram selskapet, s.33-55.
- Sæterbakken, Stig (2012). "Det fryktinngydende". I: *Der jeg tenker er det alltid mørkt*. Oslo: Flamme, s.45-59.
- Teigen, Karl Halvor (2010). *En psykologihistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tiberg, Antonie (1910). *Amalie Skram som kunstner og menneske*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Wiese, Jan (2011). *Kvinnen som kledte seg naken for sin elskede*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Wyller, Trygve (2001). "Skam, verdighet, grenser" I Wyller, Trygve (red.), *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget, s.9-18.

Sammendrag

Hellemysrsfolket blir i litteraturhistorien betegnet som hovedverket innenfor den naturalistiske fortellertradisjonen i Norge. Tradisjonen kan forenklet karakteriseres gjennom et ønske om å skildre virkeligheten slik den er med utgangspunkt i samfunnets lavere klasser. En sentral faktor i den naturalistiske litteraturen er synet på mennesket som et produkt av arv og miljø, noe som gjør at tanken om sosial mobilitet virker fjern og uopnåelig.

Oppgaven forsøker å problematisere og nyansere tolkningen av *Hellemysrsfolket* som gjennomført naturalistisk og deterministisk, og vektlegger hvordan karakterenes psykologi er sentral for verkets plotstruktur. Med mål om å undersøke skammens funksjon i romanserien, legges det vekt på karakterene Sivert, Lydia, Petra og Andrea, og hvordan skamfølelsen (eller mangelen på denne) har innvirkning på livene deres. I analysen av Sivert legges det vekt på hvordan han lar handlingene sine styre av skammen og hvordan livet hans tar en uheldig vending som følge av en individuell brist ved ham selv. For Sivert er skammen i hovedsak knyttet opp mot familiearven som han mener står i veien for hans mål om sosial oppdrift. Også for Lydia og Petra blir skammen sentral, da den virker negativt inn på selvbildet deres og etablerer oppfatningen om at de ikke fortjener å gifte seg av kjærlighet. For Andrea er det derimot den overveldende skamløsheten som er sentral, og gjennom henne ser man hvordan fraværet av skam kan være like ødeleggende som selve skammen.

Prosjektet gjennomføres med utgangspunkt i relevant litteratur- og skamteori. Med støtte i analyser gjort av blant annet av Irene Engelstad, Anne-Kristin Strøm og Åsfrid Hegdal legges det vekt på hvordan spenningen mellom psykologi og determinisme er en sentral faktor i verket. Analysen av skammen tar utgangspunkt i psykologiske framstillinger av skamaffekten. Dette blir gjort med utgangspunkt i psykologer som Finn Skårderud og Leon Wurmser. Også filosofen Knut Inge Riksen blir sentral for å forklare hvordan en viss grad av skam er nødvendig i opprettholdelsen av samfunnet. Etersom skamforskningen har sin opprinnelse i siste halvdel av 1900-tallet, og skammen betegnes som både historisk og sosialt betinget, har dette lagt enkelte føringer for hvordan teorien kan benyttes i dette tilfellet. Som en løsning har generelle beskrivelser av fysiske og psykiske skamreaksjoner blitt vektlagt framfor konkrete skamårsaker.